

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Володимира Даля

КАФЕДРА БУДІВНИЦТВА, УРБАНІСТИКИ ТА ПРОСТОРОВОГО ПЛАНУВАННЯ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

ЧАСТИНА 2

з дисципліни

«Просторове планування»

*(для здобувачів вищої освіти спеціальності 192
Будівництво та цивільна інженерія)*

(Електронне видання)

ЗАТВЕРДЖЕНО

на засіданні кафедри будівництва,
урбаністики та просторового
планування

Протокол № 7 від 27.02.2024 р.

Київ 2024

УДК 711.4

Конспект лекцій з дисципліни «Просторове планування». **Частина 2 (для здобувачів вищої освіти спеціальності 192 Будівництво та цивільна інженерія)** (Електронне видання) /Уклад.: Білошицька Н.І., Татарченко Г.О., Білошицький М.В. – Київ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2024. – 195 с.

Конспект лекцій спрямований на засвоєння здобувачами вищої освіти теоретичного матеріалу з дисципліни «Просторове планування».

Конспект лекцій охоплює широкий спектр тем, вивчення яких є обов'язковим для здобувачів вищої освіти зі спеціальності 192 «Будівництво та цивільна інженерія»: види і форми розселення, функціональна та композиційна структуру міста, розміщення функціонально-планувальних елементів і оптимізація соціально-економічних зв'язків між ними.

Наведені в конспекті матеріали спрямовані на формування у здобувачів вищої освіти знань і навичок при підготовці спеціалістів, які займаються проєктуванням та просторовим плануванням регіонів, міст та територіальних громад (функціональні, структурні, організаційні складові просторового планування та його види).

Укладачі: Н.І. Білошицька – к.т.н., доцент кафедри БУПП

Г.О. Татарченко – д.т.н., професор, завідувач кафедри БУПП

М.В. Білошицький – к.т.н., доцент кафедри БУПП

Рецензент: П.Є. Уваров – к.т.н., доцент кафедри БУПП

ЗМІСТ

Вступ	5
5. Основи міського планування	7
5.1. Історичні концепції розвитку міст (урбанізм як спосіб життя, урбаністична екологія, соціалістична урбанізація, право на місто, місто-сад, чартерне місто та ін.)	7
5.2. Концепція smart-city	16
5.3. Комплексні стратегії розвитку міст	22
5.4. Планування транспортного простору міст	28
5.5. Міжнародно-правові джерела муніципального прав	29
5.6. Європейська хартія міст 1992 р.	32
5.7. Концепція «нового урбанізму»	33
5.8. Європейська хартія міст 2008 р. (Маніфест нової урбаністики)	42
Питання для самоконтролю	45
6. Загальні поняття, види і завдання районного планування	45
6.1. Районне планування як засіб територіального та регіонального планування	45
6.2. Урбанізація як передумова виникнення систем розселення	57
Питання для самоконтролю	63
7. Функціональна та композиційна структури міста як основа просторового планування	64
7.1. Генеральний план міста – основний документ містобудівного регулювання	64
7.2. Інфраструктура і містоутворюючі системи міст	81
7.3. Технологічні, екологічні та санітарно-гігієнічні вимоги до захисту міського середовища	86
7.4. Функціонально-планувальні заходи з охорони навколишнього середовища	86
Питання для самоконтролю	89
8. Основи стратегічного планування	90

8.1.	Сутність та складові процесу стратегічного планування	90
8.2.	Підготовчий етап процесу розробки стратегії регіонального розвитку	103
8.3.	Соціально-економічний аналіз області	103
8.4.	SWOT-аналіз області	111
8.5.	Стратегічне фокусування	125
8.6.	Основні елементи компонентних планів області	129
8.7.	Особливості підготовки компонентних планів	149
8.8.	Рамки реалізації стратегії регіонального розвитку	172
	Питання для самоконтролю	180
	Глосарій	181
	Література	191

ВСТУП

Згідно з Європейською хартією просторового планування (Торремоліноська Хартія – (англ. European regional/spatial planning Charter) прийнята 20 травня 1983 року в Торремоліносі (Іспанія) в ході проведення VI Європейської конференції міністрів Ради Європи) просторове планування є відображенням економічної, соціальної, культурної та екологічної політики суспільства. Одночасно, це наукова дисципліна, управлінський механізм та програма, які було розроблено як міждисциплінарний та всебічний підхід, спрямований на збалансований регіональний розвиток та фізичну організацію простору відповідно до загальної стратегії. Просторове планування здійснюється з метою:

- раціональнішої територіальної організації землекористування та забезпечення взаємозв'язку між різними його формами;
- збалансованості потреб розвитку з необхідністю охорони навколишнього середовища і досягнення цілей соціального та економічного розвитку.

Воно включає заходи з координації наслідків політики просторового розвитку, що здійснюється в інших секторах, для досягнення більш рівномірного розподілу економічного розвитку між регіонами, який в іншому випадку підкорявся б ринковим силам.

Наведені в курсі матеріали спрямовані на формування у студентів знань і навичок при підготовці спеціалістів, які займаються проєктуванням та просторовим плануванням регіонів, міст та територіальних громад (функціональні, структурні, організаційні складові просторового планування та його види). Зміни, що відбуваються, призводять до виникнення нового будівельного мислення, яке повинно базуватись на аналізі позитивних і негативних проявів попередніх періодів, а також на результатах минулих досліджень. Цьому повинен сприяти курс лекцій про види і форми розселення, функціональну та композиційну структуру міста, розміщення функціонально-планувальних елементів і оптимізацію соціально-економічних зв'язків між ними, що є частиною підготовки магістрів за спеціальністю «Будівництво та цивільна інженерія». Метою вивчення дисципліни є ознайомлення майбутніх магістрів з сучасними принципами і методами містобудування та просторового планування та його видами: регіональним, міським, сільським плануванням та ін. Отже, дисципліна «Просторове планування»

є необхідною при підготовці фахівців до самостійного вирішення професійних завдань в галузі містобудування та територіального планування.

При підготовці спеціалістів, які повинні вміти самостійно переробляти інформацію, постійно оновлювати свої знання, приймати самостійне рішення як при проєктуванні будівель та споруд і на будівельних майданчиках, так і у сфері цивільної інженерії вивчаються напрямки:

- види і форми розселення;
- регіональні аспекти містобудування;
- схеми і проєкти регіонального розселення;
- генеральний план міста;
- інфраструктура і містоутворюючі системи міст;
- містобудівний аналіз.

Предметом дисципліни «Просторове планування» є обґрунтоване розміщення функціонально-планувальних елементів і оптимізація просторових соціально-економічних зв'язків (соціально-побутових, трудових та виробничих) між ними.

Завданням курсу є теоретична і практична підготовка здобувачів освіти з таких питань:

- основні положення та вимоги державних стандартів у галузі містобудування до систем розселення;
- загальні основи прогнозування, стратегічного та просторового планування та розвитку територій;
- особливості формування стратегічних містобудівних документів розвитку регіонів;
- взаємозв'язок структурних елементів планування;
- визначення тенденцій розвитку населених міст, їх функціонально-планувального розвитку;
- розробка моделей перспективного розвитку систем розселення відповідно до політичних цілей та ресурсних можливостей;
- наукове обґрунтування розвитку міста в цілому та його складових.

Знання і навички, отримані при вивченні дисципліни, спрямовані на використання майбутніми фахівцями у професійній діяльності принципів і методів розрахунку (транспорт, інженерна підготовка та благоустрій територій, планування та реконструкція території, утримання території та ін.).

ТЕМА 5. ОСНОВИ МІСЬКОГО ПЛАНУВАННЯ

План:

- 5.1. Історичні концепції розвитку міст (урбанізм як спосіб життя, урбаністична екологія, соціалістична урбанізація, право на місто, місто-сад, чартерне місто та ін.)
- 5.2. Концепція smart-city
- 5.3. Комплексні стратегії розвитку міст
- 5.4. Планування транспортного простору міст
- 5.5. Міжнародно-правові джерела муніципального прав
- 5.6. Європейська хартія міст 1992 р.
- 5.7. Концепція «нового урбанізму»
- 5.8. Європейська хартія міст 2008 р. (Маніфест нової урбаністики)

5.1. Історичні концепції розвитку міст (урбанізм як спосіб життя, урбаністична екологія, соціалістична урбанізація, право на місто, місто-сад, чартерне місто та ін.)

Урбанізм як спосіб життя

Ця концепція була сформована у нарисі Л. Вірта «Урбанізм як спосіб життя» (1938), який тлумачить урбанізм на підставі трьох його особливостей: розміру території міст, щільності та гетерогенності (неоднорідності) населення. Серед чинників, що визначають світосприйняття мешканців міст, він виділяв психологічні ефекти міського життя, їх вплив на соціальну структуру та індивіда. До негативних відносин взаємну байдужість, безцеремонність, підвищене емоційне навантаження, що призводить до відчуття тривоги, нервового напруження, відсутність підтримки через послаблені міжособистісні зв'язки мешканців міст.

Водночас у містах люди відчувають себе вільнішими і мають змогу жити на власний розсуд. Аналізуючи соціальну структуру міст, Л. Вірт дійшов висновку щодо диференціації, тобто фрагментації людської життєдіяльності. Таке

розшарування спричиняє послаблення соціальних зв'язків, втрату згуртованості груп, посилення самотності людини.

Л. Вірт визнавав урбанізацію не тільки як частину суспільства, але й як віддзеркалення природи ширшої соціальної системи, а також як чинник, що впливає на неї. Кожен з аспектів міського способу життя характеризує соціальне життя міського суспільства загалом, а не тільки життя мешканців крупних міст. Його ідеям властиві як певні обмеження, так і надмірна узагальненість: аналізуючи американські міста, Вірт переносить висновки на процес урбанізму загалом, перебільшує деіндивідуалізацію у сучасних містах; деякі характеристики, які він вважав міськими, властиві й селу.

Віртова теза про урбанізм як спосіб життя менше стосується внутрішньої диференціації міст, ніж суті урбанізму як форми соціального існування. Як зауважує Л. Вірт:

«Міра, до якої сучасний світ можна назвати «урбанізованим», не визначається лише частиною сукупного населення, що проживає в містах. Вплив міст на соціальне життя людини означає дещо більше, аніж свідчить пропорція міського населення; адже місто – це не тільки місце проживання й роботи сучасної людини, а й генеруючий та управлінський центр економічного, політичного й культурного життя, що втягнув у свою орбіту найвіддаленіші спільноти світу і сплів різні регіони, різних людей та різні види діяльності в єдиний космос».

Як зазначає Л. Вірт, у містах великі групи людей живуть дуже близько одні від одних і при цьому особисто незнайомі з більшістю своїх сусідів, що різюче контрастує з невеликими традиційними поселеннями. Більшість контактів між жителями міст є побіжними й обмеженими і не задовольняють потребу в спілкуванні, а, радше, служать іншим цілям. Розмови з продавцями в крамницях, касирами в банках, пасажирами чи контролерами в потягах є випадковими контактами, що відбуваються не заради самих контактів, а задля інших цілей.

Оскільки люди, що проживають у міських зонах, зазвичай, відзначаються високою мобільністю, між ними існують відносно слабкі зв'язки. Люди щодня

беруть участь у різних видах діяльності та опиняються в різних ситуаціях; «темپ життя» тут швидший, ніж у сільській місцевості. Конкуренція переважає над співпрацею. Л. Вірт визнає, що щільність суспільного життя в містах призводить до формування кварталів з чітко вираженими характеристиками, деякі з котрих зберігають характеристики невеликих громад. Наприклад, в емігрантських кварталах існують традиційні види зв'язків між родинами, а більшість людей знайома з більшістю сусідів особисто. Однак, що більше такі квартали вписуються у загальноприйнятій стиль міського життя, то менше вони зберігають попередні риси.

Ідеї Л. Вірта заслужено здобули широке визнання. Знеособленість багатьох повсякденних контактів у сучасних містах є незаперечним фактом, і деякою мірою вона є загальною нормою суспільного життя в сучасних країнах. Віртова теорія важлива тим, що визнає урбанізм не просто складовою частиною суспільства, а виразником і чинником впливу на природу широкої соціальної системи. Аспекти міського способу життя характерні для суспільного життя в сучасних країнах загалом, а не лише для діяльності тих, хто живе у великих містах. Водночас ідеї Вірта відчутно обмежені. Як і екологічна перспектива, з якою теорія Л. Вірта має багато спільного, остання заснована переважно на спостереженнях за життям американських міст, проте прямує до узагальнення стосовно урбанізму в цілому. Урбанізм не є однаковим повсякчас і повсюди. Наприклад, як зазначалося, старовинні міста в багатьох відношеннях украй відрізнялися від сучасних міст. Життя більшості людей у старовинних містах було не набагато знеособленішим чи анонімнішим, ніж життя осіб у сільських громадах.

Крім того, Л. Вірт перебільшує знеособленість сучасних міст. Ті спільноти, в яких існують тісні дружні або родинні взаємини, виявляються набагато тривкішими в сучасних міських умовах, ніж це вважає Л. Вірт. Групи, які Герберт Ганс називає «міськими селюками», досить поширені в сучасних містах. Його «міські селюки» є американцями італійського походження, що живуть у центральних кварталах Бостона. Такі «етнічні ареали білих», порівняно з

минулим, втрачають свою значущість в американських містах, однак вони витісняються спільнотами внутрішнього міста, до яких входять новоприбулі іммігранти.

Важливіше те, що квартали, де проживають близькі родичі або люди, зв'язані особистими стосунками, як видається, часто активно формуються міським життям; вони не просто рештки попереднього способу життя, який існував у місті певний період. Клод Фішер запропонував своє бачення того, чому великомасштабний урбанізм фактично тяжіє до сприяння різноманітним субкультурам, а не розчиняє кожного в анонімній масі. Як він зазначає, жителі міст здатні співпрацювати з іншими особами подібного походження чи подібних інтересів і розвивати відносини на місцевому рівні; вони можуть приєднуватися до релігійних, етнічних, політичних та інших субкультур їх груп. Невеличке місто або поселення не дає можливостей для розвитку такої різноманітності субкультур. Наприклад, особи, які формують етнічні громади в містах, могли мало знати або й узагалі не знати один про одного в своїй рідній країні. Прибувши на чужину, вони пориваються до районів, де проживають люди подібного мовного і культурного середовища і де сформовані нові структури у рамках спільноти. Митець може знайти кількох колег у поселенні чи невеликому місті, але, з іншого боку, у великому місті він може пристати до значної мистецької та інтелектуальної субкультури.

Велике місто – це «світ чужих», однак воно підтримує і створює особисті відносини. В цьому немає ніякого парадоксу. Необхідно розмежовувати досвід міського життя як контактів із чужими в громадській сфері та приватний світ родини, друзів та колег по роботі. Коли людина вперше прибуває до великого міста, їй, можливо, важко «зійтися з людьми». Але коли хтось перебирається до невеликої, усталеної сільської громади, то невдовзі розуміє, що доброзичливе ставлення жителів є просто виявом звичайної ввічливості; визнання людини «своєю» може вимагати кількох років. У місті це відбувається інакше. Як зазначав з цього приводу Едвард Крупет: «Шкаралупу міського яйця... розбити важче. За браком нагоди та сприятливих обставин для знайомства, багато людей,

які щодня зустрічаються на автозупинці чи на вокзалі, у кафетерії чи в коридорах організації, де вони працюють, ніколи не стають більше, ніж «знайомими незнайомцями». Крім того, багато людей можуть триматися осторонь, оскільки їм бракує навичок спілкування або ініціативи. Водночас слід зауважити, що, з огляду на кількість незнайомців, кожен з котрих є потенційним другом, та на широкий діапазон життєвих стилів та уподобань у місті, людей все-таки туди тягне. І коли вони опиняються в орбіті діяльності якоїсь групи чи структури, можливості розширення їхніх зв'язків значно зростають. Через це, як показує досвід, позитивні можливості міста часто переважають стримуючі чинники, що дозволяє людям розвивати й підтримувати на задовільному рівні взаємини».

Ідеї Л. Вірта певною мірою обґрунтовані, однак, у світлі подальших теоретичних розробок, стає очевидною їх надмірна узагальненість. У сучасних містах часто існують безособові, анонімні соціальні зв'язки, проте вони так само є джерелами відмінностей, а іноді – дружніх стосунків.

Урбаністична екологія

Представники урбаністичної екології (Р. Парк, Е. Берджесс) вважають, що міста зростають не хаотично, а відповідно до особливостей зовнішнього середовища. Своєрідність розміщення, пересування у міському середовищі аналогічна тій, що відбувається у природі. А різні міські райони розвиваються завдяки адаптації їх мешканців, що борються за власне існування. Загалом формування міста можна розглядати як відтворення послідовних концентричних кіл, що уособлюють міські сфери, поділені на сектори: у центрі розташовані райони «внутрішнього міста», поза ними – житлові квартали, далі – приміська зона. Процеси захоплення екологічної ніші, закріплення в ній відбуваються у секторах концентричних кіл.

Певний час урбаністична екологія не мала визнання, та згодом вона зайняла достойне місце у працях соціологів. Але концепція урбаністичної екології недооцінює свідомого проектування, планування міста, розглядаючи його розвиток як природний процес.

Урбанізація з погляду колишньої радянської соціології

У 80-ті роки ХХ ст. радянськими соціологами були охарактеризовані етапи «соціалістичної урбанізації» (В. Пароль) та визначені її специфічні риси в СРСР (А. Ахієзер), а саме:

- формування міст не стільки на основі товарно-грошових відносин, скільки шляхом примусового перекачування державою ресурсів із села, що супроводжувалося перенесенням у місто елементів натурального господарства;
- інституціональна незабезпеченість подвійного механізму урбанізації, що призвела до банкрутства ідеї про «зближення міста та села» у радянські часи і як наслідок – до псевдоурбанізації.

Урбанізація в колишньому СРСР мала ту особливість, що відбувалася в країні з переважно сільським населенням. Тому збільшення кількості міст супроводжувалося освоєнням значних нових територій. Здійснювалася у багатонаціональній державі, регіони, якої мали різний рівень соціально-економічного розвитку, тому була нерівномірною, часто – спотвореною. Внаслідок цього утворювалися урбанізовані та неурбанізовані території (Центр – Середня Азія, Схід – Захід). Значною мірою це було пов'язано з різними природно-кліматичними умовами, національними особливостями, недостатньо розвинутою мережею шляхів сполучення тощо.

Загалом радянська соціологія розглядала урбанізацію під такими кутами зору:

- з'ясування її подвійного механізму як передумови і наслідку процесів соціальної взаємодії, в результаті яких відтворюється і посилюється різниця між містом і селом, центром і периферією, великими і малими містами з одночасним проникненням міських відносин у село;
- відокремлення індустріальної (концентрація у містах сільського населення) та соціально-інформаційної (формування міста як специфічного соціального організму, що виробляє і поширює стереотипи міського життя в усьому суспільстві) фаз сучасної урбанізації;

– інтенсивне формування урбанізованих регіонів, які є конкретним своєрідним подоланням відмінностей між містом і селом.

У 90-ті роки інтерес соціологів пострадянських країн переорієнтувався з проблем урбанізації на питання міської політики, міських рухів, агрегації міського простору тощо.

Місто-сад

Класичне поняття «Місто-сад» – це концепція міста-сателіту або віддаленого від центру міста району, який характеризується низькою, нещільною забудовою та значними площами зелених насаджень (садів, скверів та парків) (рис. 5.1). Ідею міста-саду придумав британський міський планувальник та урбаніст на ім'я Ебенізер Говард у 1898 році. Подібно до Ле Корбузьє Е. Говард мав візію кращого вирішення проблеми перенаселення міст. Натхненний англійськими провінційними містечками він запропонував створення для людей «здорового» місця для проживання. А щоб це місце було здоровим, воно має бути максимально зеленим. Життя місцевого населення буде точитись навколо центрального саду, наповненого деревами та іншою зеленню. Е. Говард навіть окреслив оптимальну кількість мешканців в таких містах. Ця цифра – 32 000 осіб. Свої ідеї урбаніст висвітлив в книзі «Garden Cities of Tomorrow». В ній розповідалось, що такі міста будуть позбавлені бідних гетто та поєднуюватимуть переваги міста (ділова активність, розваги та висока заробітна плата) та села, провінції (краса оточення, свіже повітря, низькі витрати). Е. Говард проілюстрував свої ідеї відомим рисунком із трьох магнітів (рис. 5.2), який відображав вибір між містом, селом та містом-селом («село» в англійській термінології несе позитивний ліричний образ, на відміну від українського образу, в ньому немає цивілізаційно відсталого відтінку). Ле Корбузьє черпав натхнення від ідей Е. Говарда називаючи свій Unite d'Habitation «вертикальним містом-садом». Після своєї появи концепція міста-саду поширилась світом та стала урбаністичною основою багатьох міст в різних куточках планети.

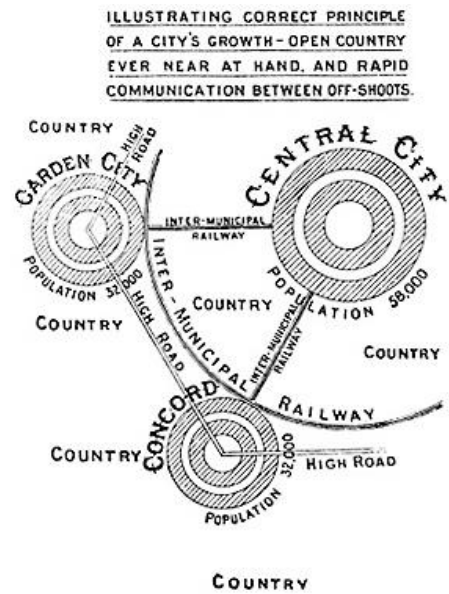
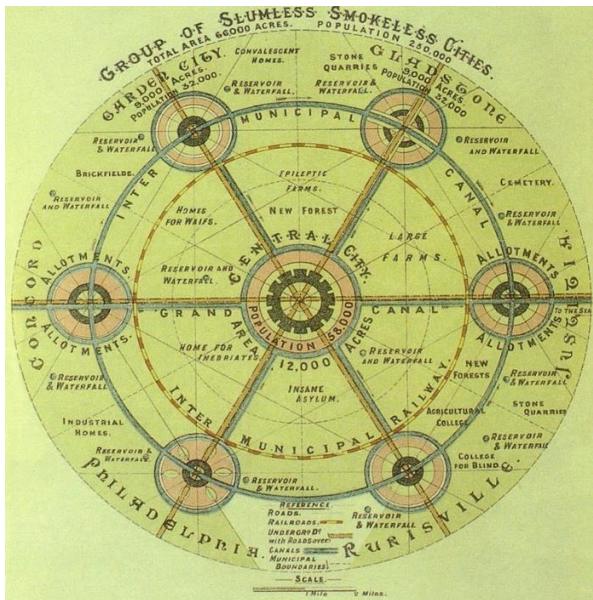

Рис. 5.1. Місто-сад

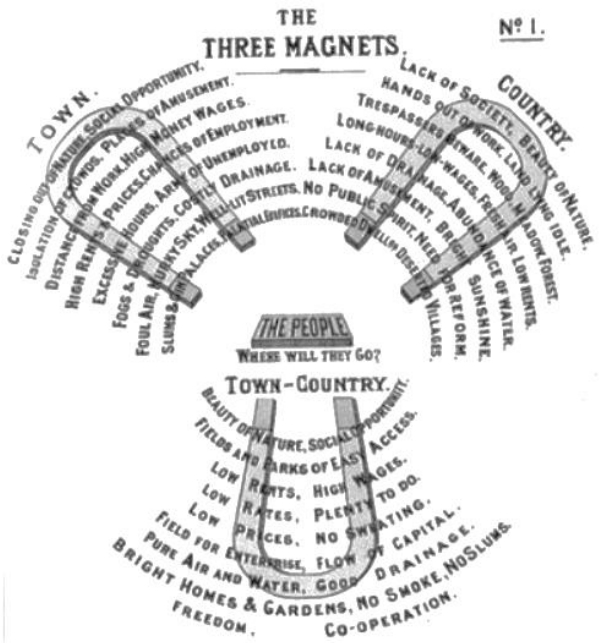

Рис. 5.2. Три магніти Е. Говарда

Після виникнення концепції міста-сади хвалили за альтернативу перенаселеним та промисловим мегаполісам, однак потім їх почали критикувати за шкоду економіці, руйнування краси природи та незручність.

Деякі передвоєнні приклади реалізації концепції Е. Говарда, такі як м. Лечворт Гарден Сіті (Великобританія) створили благополучні міські соціуми, але щодо повоєнних, таких як м. Мільтон Кейнес – не все так однозначно. В останньому, міські планувальники прийняли проландшафтний підхід, який

говорив, що жоден будинок не буде вищим за найвище міське дерево. Архітектура тут буде підкорятись зелені. Воно буде «містом у лісі», з кожною вулицею засадженою деревами. Щасливі мешканці будуть грати в кулі на розлогих зелених теренах та ін. Слово «сад» в промоції міста використовувалось щоб краще відобразити концепцію слабозаселеної території, яка поєднує переваги міста та саду. Для будівництва житлових кварталів, різні ділянки міста були віддані відомим архітекторам, таким як Норман Фостер, Річард Маккормак, Хеннінг Ларсен, Ральф Ерскін, Дерек Волкер та ін.

Згідно багатьох точок зору Мільтон Кейнес стало феноменальним успіхом, тим не менше є й критика. Місту бракує міської динаміки та ідентичності, відчуття дому, здебільшого по причині монотонності урбаністичної сітки.

Чартерне місто

За Полом Ромером, чартерне місто – це анклав першого світу в країні третього. Сам економіст називає свою ідею «будівництвом нових Гонконгів» на всіх континентах. Ідея така: на вільній, незаселеній площі в якійсь бідній та відсталій країні утворюється високотехнологічне, суперсучасне штучне місто, яке не підпорядковується місцевій владі, має свої закони і належить групі акціонерів, у ролі яких виступають крупні міжнародні корпорації, що фінансують його будівництво.

Чартерне місто є науковим і виробничим центром, має свій уряд, живе за власними законами, у ньому працюють британські або швейцарські суди, а гарантією його безпеки є країни Європи та Північної Америки. За безпеку всередині самого міста відповідатимуть приватні охоронні структури.

Фактично йдеться про створення нових колоніальних поселень. І хоча в усьому світі проєкт критикують ліві партії, оголосивши його черговим планом хижацької експансії європейського капіталізму, нічого жахливого або аморального в ідеї Пола Ромера немає. Понад те, вона досить стара. Наприклад, така практика залучення європейських колоністів для освоєння незаселених земель була поширена у царській Росії, зокрема й на території сучасних східних

та південних областей України. Здебільшого перевага віддавалася німцям. Щоправда, закінчилося для них усе погано – їхні численні акуратні й успішні поселення знищили більшовики під час громадянської війни.

Деякі держави вже виявляють інтерес до ідеї будівництва чартерних міст. Хоча донині ідея так і не була реалізована ніде у світі. Перша спроба побудувати чартерне місто на Мадагаскарі у 2008 році закінчилася тим, що уряд, який погодився реалізовувати сміливий проєкт, було скинуто внаслідок державного перевороту, а нова влада поховала його. Друга спроба заснувати кілька таких міст у Гондурасі наразилася на потужний опір місцевих лівих популістів, які заявили, що «президент – американська маріонетка, яка продає країну», та заблокували втілення в життя ідеї. У підсумку замість чартерних міст у Гондурасі було вирішено влаштувати вільну економічну зону зі збереженням старого законодавства, ну а те, як працюють такі зони в корумпованих, бідних країнах, всі знають.

5.2. Концепція smart-city

Розумне місто (англ. Smart City) – ефективна інтеграція фізичних, цифрових і людських систем у штучному середовищі заради сталого, благополучного і всебічного майбутнього для громадян. Таке визначення надано Британським інститутом стандартів (BSI).

Мета створення «розумного міста» – покращення та спрощення управління містом, благоустрій міського середовища, забезпечення безпеки та підвищення якості життя жителів міста.

Сучасні інформаційні технології виконують в «розумному місті» три важливі завдання:

- забезпечують швидкі комунікаційні канали передачі інформації;
- здійснюють збір та передачу необхідних даних службам управління міським господарством;
- виконують роль засобу зворотного зв'язку між адміністрацією міста та його жителями.

Важливим завданням «розумного міста» є забезпечення громадської безпеки.

Smart City є цілісною концепцією розумної інтеграції інформаційних і комунікаційних технологій для моніторингу та управління міською інфраструктурою.

Інфраструктура Smart City передбачає цілий спектр найрізноманітніших рішень, які реалізуються за допомогою впровадження розумних технологій. Зазвичай, це альтернативні підходи до енергозабезпечення та водопостачання, можливість переробляти морську солону воду в прісну, впровадження сучасних систем із сортування та переробки сміття, введення в експлуатацію не моторизованих транспортних засобів, установка широкої мережі відеоспостереження та відеоаналітики, контроль чистоти повітря.

Відповідно дослідженням консалтингового агентства Navigant Research, на сьогоднішній день Smart City включає в себе наступні ключові складові:

Smart Energy: передбачає ряд рішень, що застосовуються в областях енергопостачання та енергозбереження (програми управління попитом, енергоефективності та інтеграції відновлюваних джерел енергії);

Smart Water: передбачає управління водними ресурсами (модернізація водних систем, моніторинг споживання води по секторах, системи екологічної безпеки та контролю повеней);

Smart Buildings: передбачає створення або облаштування окремих будівель, які акумулюють в собі всі інженерні та інформаційні системи і інтегруються в єдину систему управління (BMS - building management system). Така система дозволяє, наприклад, опалювати будівлю в потрібний період робочого дня залежно від кількості людей в приміщеннях, регулювати потужність вентиляційних установок і чистоту повітря, а також автоматично переходити в режим енергозбереження при відсутності людей в приміщенні;

Smart Transportation: передбачає створення системи інтелектуальних транспортних і логістичних систем, які забезпечують моніторинг і управління трафіком, дозволяють контролювати оплату дорожніх зборів, реагувати на

надзвичайні ситуації, керувати світлофорами. В рамках даного напрямку зазвичай також розглядаються інтелектуальна парковка і сервіс оповіщення на зупинках громадського транспорту;

Smart Government: передбачає застосування інформаційних технологій для надання державних послуг широкому колу осіб і дозволяє оптимізувати роботи різних департаментів.

Вже існуючі проєкти Smart City та їх розвиток

1. Smart Energy

У багатьох містах світу застосовується система управління попитом на електроенергію – Demand Response, яка дозволяє знижувати споживання електроенергії в періоди високого навантаження. При підключенні до системи користувач отримує стимулюючі знижки. Брати участь у програмі можуть не тільки громадяни, але і комерційні організації та виробництва. Наприклад, американський Walmart, завдяки оснащеності магазинів системами інтелектуального обліку, займає лідируюче місце в управлінні попитом енергозбереження в США.

Система управління споживанням (energy management system, EMS) реагує на сигнал про необхідність розвантаження відповідно до заданого алгоритму. Залежно від інших показників в конкретному приміщенні EMS впливає на системи вентиляції та кондиціонування, освітлення та холодильне обладнання.

Обсяг потужності Demand Response в 2016 році у всьому світі склав 39 ГВт, 28 ГВт з яких прийшлося на території Північної Америки. Імовірно, світовий обсяг Demand Response до 2025 року досягне 144 ГВт.

2. Smart Water

Навесні 2017 року компанії Huawei, Shenzhen Water і China Telecom запустили перший в світі комерційний проєкт Smart Water («розумне водопостачання») в Шеньчжені, повністю оновивши систему обліку водопостачання та встановивши близько 1,2 тисячі інтелектуальних лічильників

споживання води на базі інформаційної технології вузькосмугового інтернету речей (NB-IoT (Narrow Band-IoT)).

Smart Water дозволяє аналізувати витрати води, уникати витоків, підвищує ефективність циркуляції води і оптимізує використання ресурсів. Жителі ж отримують зручний доступ до послуг комунального господарства.

За прогнозами Navigant Research, сектор Smart Water в найближчі п'ять років покаже найактивніше зростання через високі ризики в показниках якості води, її вартості та доступності.

3. Smart Government

У багатьох країнах світу проекти реалізовані у вигляді облаштування адміністративних центрів надання послуг громадянам і бізнесу, коли є необхідність в обробленні, підготовці або отриманні ряду документів. Засновані такі системи на централізованих базах даних з використанням різних додатків для зв'язку з веб-інтерфейсами.

Блокчейн-технології дають принципово нові можливості для розвитку електронного уряду (eGovernment). Гранична захищеність інформації робить дані, занесені в систему, надійніше будь-якого паперу з підписами і печатками.

Смарт-контракти дозволяють автоматизувати операції з даними і задавати алгоритми їх виконання відповідно до нормативних актів. Реалізація таких проектів поки що ускладнюється з огляду на деяких юридичних аспектів, але, на думку експертів, це лише питання часу.

4. Smart Transportation

Сектор охоплює велику кількість різних технологій, залишаючи в пріоритетах перспективу розвитку саме транспортних і вантажних перевезень. Багато проектів сьогодні знаходяться на стадії масштабної розробки і поки що ніде в світі на практиці не застосовуються.

Їх основні напрямки сьогодні:

Швидкісні перевезення за допомогою вакуумного поїзда: Hyperloop One – проект швидкісного вакуумного поїзда, згідно з яким для пересування

алюмінієвих капсул по трубопроводу планується використовувати магніти і потужні вентилятори. Вважалося, що у 2020 р. цей проєкт буде реалізовано. Але на кінець 2023 р. Американська технологічна компанія Hyperloop One – розробник надшвидкісного вакуумного поїзда за ідеєю Ілона Маска – близька до закриття, оскільки їй не вдалося отримати жодного контракту на будівництво.

Компанія звільнила більшість своїх співробітників (за даними на 2022 рік, їх було близько 200) і зараз шукає покупців на свої активи, включаючи обладнання та випробувальну ділянку колії.

Ідею Hyperloop запропонував Ілон Маск у 2012 році. Задум полягає в тому, щоб у трубах над поверхнею землі в умовах сильно розрядженого повітря зі швидкістю до 1220 км/год пересувалися капсули з пасажирами або вантажами. Hyperloop був одним із найпопулярніших проєктів середини 2010-х. Тоді багато говорили про можливість такого надшвидкісного вакуумного переміщення людей трубою.

За даними PitchBook, Hyperloop One загалом залучила майже \$450 млн, у тому числі від Virgin Group британського бізнесмена Ричарда Бренсона, – деякий час вона навіть називалася Virgin Hyperloop. У 2018 році Р. Бренсон запропонував побудувати таку транспортну систему в Індії – вона з'єднала б аеропорт індійського мегаполісу Мумбаї з містом Пуна. Р. Бренсон навіть отримав попередній дозвіл на її спорудження від керівництва індійського штату Махараштра. Однак на початку 2020 року уряд штату оголосив про зупинення проєкту. У різних країнах з'явилося кілька проєктів будівництва Hyperloop, однак компанії вдалося побудувати лише коротку випробувальну ділянку такої труби у районі Лас-Вегаса.

У наступні роки компанія привертала більше уваги не своїми розробками, а скандалами. У 2022 р. Hyperloop One вирішила перекваліфікуватися з пасажирських на вантажні перевезення, але цей проєкт не розпочав повноцінну роботу.

У 2018 році тодішній міністр інфраструктури України Володимир Омелян заявляв, що Hyperloop з'явиться в Україні через п'ять років, а коштуватиме

дешевше, ніж літак і поїзд. А потім сказав, що розробка Hyperloop в Україні припинилася після перемоги Зеленського.

Доставка за допомогою дронів: першою ластівкою в цьому напрямі став Amazon з пілотним проєктом Prime Air, запропонувавши автономну доставку і транспортування товарів за допомогою розумних дронів, керованих пристроями інтегрованої електроніки. Зараз проєкт знаходиться на стадії тестування. Максимальна вантажопідйомність поки що становить 2,4 кг. Варто відзначити, що технологія повітряної доставки стикається з обмеженнями через правила повітряного пересування, проблемами використання в густонаселених районах і потенційних несанкціонованих «перехопленнях» дронів. Незважаючи на це, за прогнозами DHL, в найближчі п'ять років сфера буде активно розвиватися. Суми інвестицій в Prime Air невідомі. У 2016 році, за даними Quora, тільки на операційні витрати витрачено близько 7 млн.дол.

Новий напрямок в логістиці: системи Tube logistics – допускають трубопровідні або тунельні перевезення. За прогнозами DHL, проєкти цього сектора будуть реалізовані в найближчі п'ять років або трохи пізніше.

Підземне транспортування вантажів: не так давно шведи запустили пілотний проєкт підземної мережі під назвою Cargo Sous Terrain для організації швидкісної транспортування вантажів по маршруту Нідербіпп – Херкінген – Цюріх. Планується, що система буде працювати від поновлюваних джерел. Термін комплексної реалізації проєкту датується аж 2040 роком. Втім, минулими роками розробка вже отримала майже 25 млн.дол. інвестицій.

Тунельні перевезення: німці розробили проєкт CargoCap – систему тунельного перевезення, орієнтованої на використання в ритейлі.

Як повідомляє SpecMachinery.com.ua, компанія Cargo Sous Terrain побудує в Швейцарії автономну підземну систему перевезення вантажів. Компанія Cargo Sous Terrain розробляє в Швейцарії повністю автономну транспортну систему з нульовим рівнем викидів для невеликих вантажів, що допоможе знизити навантаження на дорожню систему.

Кожен тунель матиме діаметр близько 6 м і пласку підлогу, розділену на три смуги руху. Цими смугами колони невеликих вантажних контейнерів рухатимуться зі швидкістю близько 30 км/год. Вони будуть рухатися за допомогою електродвигунів і отримувати електроенергію через індукційні рейки. Контейнери завантажуватимуться на наземних логістичних об'єктах, а потім опускатимуться на елеваторах у секції входу/виходу тунельної системи. Зовнішні смуги тунелів будуть односторонніми, а внутрішні смуги можуть бути динамічно налаштовані для запобігання пробкам, якщо велика кількість капсул очікує на один ліфт.

Компанія вже вступила в стадію отримання дозволу на планування та почала досліджувати місця для перших 10 центрів, віддаючи пріоритет місцям, які забезпечуватимуть максимальний трафік із доріг.

Мережа тунелів CST протягнеться приблизно на 500 км по всій країні, від Женеви до Санкт-Галлена, з другорядними лініями, що відходять до Базелю, Люцерну та Туноу.

Крім скорочення наземного руху, CST має мінімальний вплив на повсякденне життя громадян. Як повідомляє SpecMachinery.com.ua, він буде невидимим для очей, майже безшумним і повністю працюючим на відновлюваних джерелах енергії.

На даний момент тестується її прототип і триває активний пошук інвестицій на реалізацію розробки.

5.3. Комплексні стратегії розвитку міст

В наш час гострі суперечності викликають питання розвитку міст, адаптації їх до людини, екологічної рівноваги, енергетичного балансу.

Сталий розвиток (англ. *sustainable development*) – загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Комісія Брундтланд сформулювала визначення сталого розвитку у своїй доповіді, це «розвиток, який задовольняє потреби

нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби».

В 1992 р. в Ріо-де-Жанейро відбулася міжнародна конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку, на якій були визначені головні цілі та задачі сталого розвитку. На цих проблемах акцентувалася увага також на Всесвітній конференції Хабітат II в Стамбулі в 1996 р., де було задекларовано: «Населені пункти будуть плануватися, розвиватися і поліпшуватися в повній відповідності до принципів сталого розвитку». Головним результатом роботи конференції є прийняття Стамбульської декларації – документу, який підсумував світовий містобудівний розвиток після прийняття «Афінської Хартії» в 1933 році на 4-му «Міжнародному конгресі сучасних архітекторів» (CIAM). В цьому документі сформульовані нові принципи містобудування для майбутнього розвитку в умовах глобальних соціально-економічних і екологічних змін в розвитку суспільства.

Згідно зі Стамбульською декларацією основними принципами сталого розвитку міст і формування умов оптимальної життєдіяльності вважаються:

- обмеження територіального розвитку міст, формування компактної структури міст за рахунок раціональної функціонально-правової організації;
- мінімальне споживання усіх видів ресурсів при забезпеченні соціального ефекту (територіальних, енергетичних, фінансових, матеріальних тощо) на основі комплексної оцінки умов розвитку міст:
 - ефективне використання міських територій за допомогою інтегрування функцій;
 - раціональне функціональне зонування території за пріоритетами (для виробництва і транспорту, мешкання населення, відпочинку тощо);
 - максимальний рівень задоволення екологічного стану житлової забудови (інсоляція, провітрювання, озеленення, створення сприятливого мікроклімату);
 - створення ефективних методів управління за допомогою законів, правил, містобудівних проєктів з одного боку та економічного стимулювання з іншого;

– створення механізму єдиної системи планування і управління містобудівними процесами на рівні країни, регіону, міста шляхом: перспективного планування і прогнозування; економічного стимулювання; юридичного регулювання; автоматизованого контролю і управління процесами життєдіяльності.

У програмі проведення Конференції Міжнародна академія архітектури разом з іншими недержавними організаціями збрала форум спеціалістів для проведення міжнародного конкурсу проєктів «Екополіси – шляхи сталого розвитку населених пунктів». На цьому форумі була прийнята декларація щодо екополісів, як поселень із сталим розвитком. В ній, зокрема, визначені фактори, які зумовлюють долю людини – політична та адміністративна системи, економічний розвиток, культурний та моральний розвиток суспільства та ін. Відзначається, що існуюча модель розвитку індустріального суспільства повністю вичерпала себе і для того, щоб вижити, людству потрібно створити нову, яка б відповідала потребам теперішнього і майбутніх поколінь.

Необхідність сталого розвитку є особливо актуальною для України, економіка якої довгий час була складовою єдиного загальносоюзного народногосподарського комплексу. Тому розпад СРСР не міг не вплинути негативно на стабільність розвитку України. Крім того, екологічна ситуація в країні ускладнюється наслідками катастрофи на Чорнобильській АЕС.

Останній період у розвитку України ознаменувався швидкими змінами в розумінні проблем розвитку міст і необхідності корінних економічних і соціальних перетворень. Умови і перспективи розвитку міст зумовлюють необхідність переоцінки пріоритетів і визначення нових напрямків для подальших глобальних перетворень.

Спостерігаються деякі позитивні тенденції в забезпеченні сталого розвитку міст України. Певна роль в цьому належить «Концепції сталого розвитку», ухваленої Постановою Верховної Ради від 24.12.1998 р. Є позитивний досвід розробки сучасних принципів управління життєдіяльністю міст. Розробляється

законодавча база управління містами, економічного регулювання і архітектурно-будівельної діяльності.

Створюються умови для реалізації складних містобудівних проєктів, удосконалюється нормативна база містобудівної діяльності і сучасна матеріально-технічна база будівництва. Стає можливим застосування практично необмеженої номенклатури матеріалів і конструкцій. І все це сприяє створенню сучасних містобудівних і архітектурних об'єктів та комплексів. Широко впроваджується міська інформаційна інфраструктура, яка базується на сучасних геоінформаційних системах, застосовуються земельні і містобудівні кадастри. Останніми роками створюється нова законодавча база захисту і заохочення інвестицій, розвитку та удосконалення містобудівної діяльності. Нова концепція житлової політики дозволить забезпечити сталий розвиток міст України в нових соціально-економічних умовах. У зв'язку з соціальним розшаруванням населення, диференціацією житла та виникненням районів висококомфортних престижних будинків, а також районів старого занедбаного житла необхідна муніципальна підтримка малозабезпеченого населення для створення умов мешкання, які виключають можливі соціальні конфлікти.

В загальному розумінні сталий розвиток можна визначити, як розвиток, який відповідає потребам теперішнього покоління і не приносить збитків проживанню наступних поколінь людей. Визначення правильне, проте стосується тільки кількісних показників без врахування якісних. Більш чітке визначення було б таким: сталий розвиток гарантує послідовне зростання якості життя і розвитку особистості. Це визначення містить цілі і критерії, яким повинні відповідати програми сталого розвитку.

Сталий розвиток в поселеннях визначається трьома групами факторів:

- екологічні, які безпосередньо впливають на людину в біологічному сенсі;
- соціально-економічні, що визначають матеріальні умови і ресурси для існування та розвитку суспільства;
- культурні (наука, мистецтво, моральність), які безпосередньо впливають на свідомість людини.

Збалансований розвиток цих трьох груп в структурах поселень надає їм ознак поселень зі сталим розвитком.

Поселення зі сталим розвитком повинні мати високий потенціал стійкого існування в таких основних сферах:

1. Висока екологічна ефективність. Як штучна просторова структура, що була створена людиною відповідно до її задумів, поселення з вторинною реальністю, яка зв'язана з первинною, але значно трансформована. У цьому процесі дуже важливою обставиною є ступінь зберігання природного середовища. Правильне розв'язання питання оптимальної інтеграції природної та штучної реальності – це перша проблема моделей поселень з оптимальним (сталим) розвитком. Це відноситься до трьох рівнів: макрорівень – регіон; мезорівень – поселення, мікрорівень – споруда. Збереження екологічного балансу – перша мета сучасної урбанізації.

2. Техніко-економічна ефективність. Кожне поселення має свою економічну структуру, яка забезпечує процес виробництва та гарантує дохід своїм мешканцям. Програми створення найбільш ефективної економічної структури та активне стимулювання їх реалізації – основа моделі поселень з оптимальним (сталим) розвитком. Ефективність поселень залежить від технологічного рівня у сфері виробництва та послуг. Потрібно впроваджувати екологічно чисті та безвідходні технології виробництва з замкнутим циклом і повною переробкою сировини.

3. Соціальна ефективність означає:

- ліквідацію бідності;
- максимальну зайнятість;
- скорочення робочого дня за рахунок підвищення продуктивності праці;
- збільшення частки власного часу по відношенню до суспільного за рахунок покращання технологій у сфері виробництва і послуг;
- розвиток повного циклу послуг: охорона здоров'я, освіта, управління, транспорт, торгівля тощо;
- вирішення проблем безхатченків, гідне, прийнятне житло для кожного;

- створення в поселеннях спеціальних структур для дітей, людей похилого віку та інвалідів;

- надання гарантій, прав людини, права на проживання і права власності для населення.

Ці елементи є обов'язковими для моделі поселень зі сталим розвитком.

4. Культурна ефективність:

- накопичення стійких культурних традицій населення за тривалий час;
- високі естетичні якості міського середовища;
- збереження та розвиток культурної спадщини;
- висока громадянська відповідальність, екологічна відповідальність, а також етичні міжособистісні стосунки;

- висока культурна та громадянська відповідальність за розвиток поселень.

Це важливі елементи, які роблять поселення привабливим і оптимально (стало) існуючим.

5. Ефективне управління. Управління – вирішальний чинник для економічного, соціального та культурного розвитку поселення. Поселення повинні мати: систему демократичного самоврядування з високим ступенем автономії; консенсус мешканців; досить високо автоматизований контроль, структурований до сучасних умов.

6. Ефективна міська структура. Кожний містобудівельний план є програмою поєднання даної структури поселення з певним просторовим середовищем, а також програму розвитку певного потенціалу сталого існування.

Ефективність міської структури забезпечується за допомогою:

- комплексного будівництва усіх систем поселення відповідно до нормативних документів;

- створення вигідних умов міському населенню для праці, житла, відпочинку, зв'язку;

- ефективною системи управління та забезпечення функціонування структур поселення;

- можливості адаптування поселення при появі нових потреб і функцій.

5.4. Планування транспортного простору міст

Сучасне місто – це скупчення на відносно невеликій території житлових будинків, промислових підприємств, адміністративних, культурних і медичних установ. Місто є вузлом залізних і автомобільних доріг. Умови життя в місті залежать від того, наскільки повно налагоджене в ньому транспортне обслуговування.

Планувальний розвиток міста передбачає рішення не тільки архітектурно-планувальних завдань і проблем інженерного обладнання освоєваних територій, але й удосконалення транспортної системи міста, у тому числі вулично-дорожньої мережі.

Сучасний міський рух ставить перед архітекторами, будівельниками доріг і працівниками транспорту завдання, від вирішення яких залежать не тільки характеристики роботи міського транспорту, але і розвиток самого міста. Саме тому в сучасному містобудуванні новий напрямок у розробці й оцінці транспортних якостей планування міста одержав назву **транспортного планування міст**. Цей напрямок охоплює комплекс транспортних, будівельних і природоохоронних заходів. Їх мета – створення раціональної структури вулично-дорожньої мережі, що якнайкраще вирішує проблему транспортного обслуговування населення міста.

Гострота транспортної проблеми залежить від розміру міста. На це є дві причини. Перша – підвищення з укрупненням міста щільності розселення, друга – збільшення площі міста і віддалення міських шляхів сполучення. Обидві ці причини призводять до одного наслідку: збільшення кількості автомобілів, що знаходяться в місті, яким потрібна велика площа для стоянок і густа мережа вулиць з високою пропускнуою здатністю.

Одне з найбільш гострих завдань міського руху – забезпечення пропускнуої здатності міських вулиць. Труднощі, пов'язані з пропуском транспортних потоків високої інтенсивності, збільшуються великим числом пішохідних потоків. Їхня організація руху значно складніша, ніж організація руху автомобілів. Близькість пішохідних потоків до автомобільного і сполучення їх

руху на одній вулиці є однією з головних причин дорожньо-транспортних пригод у містах.

5.5. Міжнародно-правові джерела муніципального прав

Розглядаючи питання про зародження та розвиток місцевого самоврядування слід мати на увазі, що місцеве самоврядування в його сучасному розумінні з'явилося в середині XIX ст., і сам термін «місцеве самоврядування» вперше ввів в користування німецький юрист Рудольф Гнейст для визначення такого виду управління на місцях, за якого територіальні громади, що історично склались, законодавчо були наділені правом самостійного вирішення місцевих проблем. При цьому діяльність самоврядних громад була вільна від державної адміністрації та її чиновників на місцях. У Західній Європі та Північній Америці за останні двісті років право на місцеве самоврядування, незважаючи на значну різноманітність систем, стало конституційно визнаним у більшості держав. Конституційні норми в цих країнах гарантують муніципалітетам, провінціям, іншим регіональним та територіальним угрупованням право самостійного урядування і самоорганізації. Зовсім недавно всі посткомуністичні держави Східної Європи внесли положення про місцеве самоврядування до своїх конституцій та законів.

Наступне питання стосується поняття та сутності місцевого самоврядування. Слід зазначити, що в Україні місцеве самоврядування визнається та гарантується на конституційному рівні.

Отже, **муніципальне право в системі права України** є комплексною галуззю публічного права, норми якої регулюють насамперед і головним чином організацію і здійснення влади територіальними громадами та утворюваними ними органами в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Проблемність назви «муніципальне право» полягає передусім у тому, що в Конституції України використаний термін «місцеве самоврядування» і не вживається термін «муніципалітет», під яким, зазвичай, розуміють сукупність виборних органів системи місцевого самоврядування, «муніципальне

утворення» як міське чи сільське поселення, в межах якого здійснюється місцеве самоврядування і існує муніципальна власність, місцевий бюджет, виборні органи місцевого самоврядування. Разом з тим у Конституції України як одна з форм власності закріплюється комунальна власність – власність територіальних громад сіл, селищ, міст. Тому деякі вчені пропонують називати нову галузь права комунальним правом, яке по суті є правом місцевого самоврядування.

Під предметом слід розуміти суспільні відносини, які виникають у процесі вирішення територіальними громадами, органами та посадовими особами публічної влади питань місцевого значення, а також забезпечення на місцевому рівні прав і свобод людини та законних інтересів територіальних колективів і соціальних груп.

Не менш дискусійним є питання про метод муніципального права, що, як і метод будь-якої галузі права, є способом її впливу на суспільні відносини.

Метод правового регулювання, як відомо, є другим, після предмета правового регулювання, системоутворюючим чинником для галузі права. Досить поширеним є твердження, що методами муніципального права є імперативний, диспозитивний, рекомендаційний та декларативний.

Наступне питання стосується системи муніципального права до якої входять муніципально-правові норми та муніципально-правові інститути. Слід мати на увазі, що муніципально-правові норми, як і норми інших галузей права, поділяються на кілька видів, зокрема, за їх суттю, змістом, формами, джерелами, місцем і часом дії, об'єктами і суб'єктами муніципальних правовідносин тощо.

Муніципально-правова норма – це встановлений народом, державою (в тому числі шляхом ратифікації), територіальною громадою або органами місцевого самоврядування загальнообов'язковий припис, що містить правила поведінки суб'єктів суспільних відносин у сфері місцевого самоврядування, розраховане на багаторазове застосування, забезпечене організаційно, матеріально-фінансово, а в разі необхідності іншими засобами, у тому числі примусу публічної влади.

Також до основних складових системи муніципального права належать його інститути. Вони є групами правових норм, що регулюють найбільш споріднені муніципальні відносини, тобто системи відносин у сфері місцевого самоврядування. Наявність інститутів муніципального права об'єктивно зумовлюється насамперед наявністю відносно самостійних, внутрішньо споріднених за змістом і формою груп муніципальних відносин, наприклад місцеві вибори, референдуми та інші форми безпосереднього волевиявлення територіальних громад, організація і діяльність представницьких органів місцевого самоврядування, організація і діяльність виконавчих органів місцевого самоврядування, статус сільських, селищних, міських голів тощо.

Наступне питання стосується джерел муніципального права. Система джерел муніципального права є досить розгалуженою. Основними видами джерел муніципального права є: Конституція України, міжнародно-правові акти, ратифіковані парламентом (Європейська хартія місцевого самоврядування), Закони України («Про місцеве самоврядування в Україні», Про статус депутатів місцевих рад», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, сільських, селищних, міських голів», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про асоціації органів місцевого самоврядування», «Про органи самоорганізації населення», Про столицю України – місто-герой Київ», «Про транскордонне співробітництво» тощо), підзаконні нормативно-правові акти органів державної влади, нормативно-правові акти суб'єктів системи місцевого самоврядування, нормативно-правові акти органів влади Автономної Республіки Крим, нормативний договір, рішення виборчих комісій.

Розглядаючи питання про муніципальне право як науку слід мати на увазі, що під наукою муніципального права розуміється система наукових ідей, теорій, концепцій, знань, що розкривають закономірності визнання, становлення та розвитку муніципальної влади та муніципальних прав особистості, порядок їх реалізації та гарантування, форми та методи діяльності територіальних громад, їх органів та посадових осіб у процесі вирішення питань місцевого значення, а також особливості муніципального права як галузі права. Також особливу увагу

слід приділити визначенню предмета, системи, джерел, функціям та методології науки муніципального права.

5.6. Європейська хартія міст 1992 р.

Європейська хартія міст (фр. Charte urbaine européenne) прийнята Постійною Конференцією місцевих та регіональних органів влади Європи (Local and Regions Authorities Congress of Europe) в 1992 році. Містить ряд значущих принципів управління містом на місцевому рівні. Європейська хартія міст створена Радою Європи в ході роботи над політикою з відродження міст та істотного поліпшення життя в них.

В Хартії визначено ряд керівних принципів для міст країн Європи:

1. Транспорт та свобода пересування: необхідно скоротити кількість поїздок, особливо в приватних автомобілях; вулиці необхідно відновити в якості соціальної зони.

2. Навколишнє середовище та природа в містах: місцева влада зобов'язана охороняти природу (зелені насадження), вести політику боротьби з забрудненнями; охорона природи є фактором активної участі мешканців у справах міста.

3. Фізичний вигляд міста: центральні райони міст необхідно зберігати в якості важливих символів європейської культурної та історичної спадщини; архітектурна творчість та розвиток відіграють вирішальну роль у забезпеченні якості міського ландшафту.

4. Архітектурна спадщина міста: консервація міста повинна мати ретельно продуману правову базу; спадщина міста стимулює його економічний розвиток.

5. Житловий фонд: кожна людина та сім'я мають право на безпечне і впорядковане житло.

6. Безпека в місті та боротьба зі злочинністю: боротьба зі злочинністю повинна вважатися першочерговим завданням; ефективність міської політики безпеки залежить від тісної співпраці поліції та місцевих мешканців.

7. Маломобільні групи населення в містах: необхідно забезпечити, щоб будинки та робочі місця були пристосовані для інвалідів.

8. Спорт та дозвілля в міських районах: спортивні споруди мають бути безпечними і добре обладнаними.

9. Культура в містах: всі жителі міста мають право на культуру.

10. Інтеграція багатьох культур в містах: інтеграція багатьох культур визначає повну інтеграцію іммігрантських громад в соціальне та фізичне міське середовище.

11. Участь громадян у міському управлінні та плануванні: участь громадян у місцевому політичному житті забезпечується правом вільного і демократичного обрання своїх представників; участь громадян у місцевому політичному житті повинно бути ефективним на всіх рівнях місцевих, політичних і адміністративних структур.

12. Економічний розвиток в містах: місцева влада повинна забезпечувати економічний і соціальний розвиток своїх районів.

У європейській хартії міст визначено, що ідеальне місто – це місто рівноваги між різними секторами та видами діяльності (вуличний рух, умови життя, роботи і проведенням дозвілля); між сучасним містобудуванням та збереженням своєї історичної спадщини, інтегруванням нового без руйнування старого; підтримання принципу безперервного розвитку.

5.7. Концепція «нового урбанізму»

На фоні зростання проблем в урбанізованому просторі нового звучання набуває ідея створення міст, зручних для життя, дружніх людині, незалежно від її соціально-економічних чи фізико-біологічних особливостей.

На Заході реакцією на безсистемність розвитку міст, субурбанізацію, яка породжує «опустелювання» міських територій, став дискурс про новий урбанізм. Новий урбанізм є соціально-орієнтованою течією у конструюванні міст, яка акцентує увагу на питаннях якості життя людини у міському середовищі.

Новий урбанізм – це концепція упорядкування простору, що відстоює відродження невеликого компактного «пішохідного» міста або району, в протизага «автомобільним» передмістям.

В основу концепції нового урбанізму закладено ідеї конструювання міст, орієнтованих на транзит (TOD), однак з певними доповненнями та оптимізацією. Також ця містобудівна течія базується на підходах регіоналізму, сталого розвитку, екологізму та розумного зростання.

Ідеологи концепції нового урбанізму прагнуть відродити мале місто, яке, на відміну від стандартної субурбії, повинне мати власний публічний простір, свої торговельні та інфраструктурні центри і має забезпечувати робочі місця для місцевого населення. Прихильники нового урбанізму схильні вважати, що ключовою проблемою міста епохи модернізму і надалі – постмодернізму є сама його організація. Сучасне місто, яке зростає за логікою панівного функціоналізму, розділилося на зони, чітко прив'язані до функцій (спальні, виробничі, рекреаційні, ділові райони тощо).

Нерідко подолання відстаней між цими зонами потребує значних затрат часу та зусиль, що не є природним для людини. Чим більше зростає місто у просторовому та функціональному відношенні, тим сильніше проявляється відірваність міського простору від його мешканців, тим глибшою стає відчуженість між його мешканцями.

Провідні теоретики урбаністичних досліджень, зокрема Льюїс Мамфорд, розвиваючи думку про призначення міста, його головною функцією вважає трансляцію культурної спадщини людської цивілізації. Поряд із загальноприйнятими функціями міст вчений пропонує визначати важливіші, історично визначені й перевірені часом. У переліку специфічних функцій міста Л. Мамфорд визначає функцію притягування (місто збирає, притягує як магніт соціальних акторів і слугує полем для їх діяльності, максимально стимулюючи їх взаємодію); драматичного діалогу (місто розвивається через діалог, що підсумовує повноту життєвого досвіду); перемішування (різних культур, традицій, людей з різними заняттями, що створює ефект розширення

можливостей людини), а також функцію матеріалізації та етеріалізації (англ. *etherialization* – одухотворювання, обожествлювання).

Сучасні мегаполіси, що надзвичайно розрослися і просторово розповзлися, Л. Мамфорд порівнює з Римом, який розкладався впродовж останніх десятиріч свого існування. На його думку, місто зникло, оскільки втратило функцію етеріалізації (духовного центру). Сьогодні до «міст-переростків» повертаються ті явища Риму, які призвели до його загибелі – неконтрольоване зростання, бездумне використання й матеріальне перенасичення: багатоповерхове житло, масові конкурси і виставки, спортивні змагання, постійне збудження почуттів надзвичайними новинами, сценами насолоди та насильства у засобах масової інформації – елементи «справжнього римського стилю».

Критика розповзання мегаполісів звучала і з боку критичних соціологів. Зокрема, Джейн Джакобс ще на початку 1960-х рр. закликала планувальників переглянути розробку «одноразових» проектів типового житлового будівництва, автомагістралей, що спричинюють залежність від автомобіля, та сегрегованих комерційних центрів, що стали нормою на той час.

У 1993-1994 рр. ідеологія нового урбанізму була започаткована в США і сприйнята світовою науковою спільнотою як нова течія розвитку міст, як спроба відновити дух територіальної громади і почуття співтовариства. Згідно цієї ідеології, міський простір – це поле для людини, а не для машин, люди живуть, працюють і відпочивають в одному місці, важливі об'єкти інфраструктури розташовані у пішохідній доступності. «Ідеальне місто нового урбанізму схоже на колесо зі спицями. Громади, як намистини, нанизані на лінію швидкісного транспорту, міста шикуються вздовж транспортного коридору регіону. Місто складається з громад, регіон – з міст».

Організаційною основою течії нового урбанізму є Конгрес нового урбанізму (засновники: П. Калзорп (Peter Calthorpe), А. Двейні (Andrés Duany), Е. Мьюл (Elizabeth Moule), Е. Платер-Зіберк (Elizabeth Plater-Zyberk), С. Полизоїдес (Stefanos Polyzoides), Д. Соломон (Daniel Solomon)), який був створений у 1993 р. і на сьогодні налічує понад 3 тис. членів з 20 країн і 49 штатів. У регіональному

плануванні нового урбанізму дотримуються архітектурних традицій того регіону, де ведеться будівництво, зберігаються відкриті зручні громадські простори, забезпечується баланс між житловими масивами та місцями прикладання праці. Статут нового урбанізму висвітлює такі питання, як збереження історичної спадщини, забезпечення безпеки на вулицях, зеленого будівництва і повторного використання порушених і покинутих земель.

Згідно позиції нового урбанізму урбаністична структура метрополістичного регіону, що розглядається як фундаментальна економічна категорія, включає **ієрархічні елементи трьох рівнів**.

Перший рівень (складові регіону): метрополіс, місто, містечко.

Другий рівень (складові метрополісу): околиці (передмістя), райони і коридори.

Третій рівень (складові околиць і районів): квартали, вулиці, будівлі.

Для кожного рівня надається чітка організаційна і планувальна канва з рекомендаціями щодо розвитку на основі визначених принципів нового урбанізму викладених нижче.

Принципи нового урбанізму:

1. Пішохідна доступність. Цей принцип передбачає, що більшість об'єктів має знаходитися в межах 10-хвилинної прогулянки пішки від домівки до роботи.

Вузькі вулиці комфортні для пішохода: обмеження швидкості руху автомобілів, будівлі розміщені вітринами і під'їздами на вулицю, вздовж вулиць насажені дерева, місця для паркування автомобілів відведені у дворах тощо.

2. Зв'язаність. Мережа взаємопов'язаних вулиць забезпечує вигідний розподіл транспортного руху і полегшує рух пішоходів. Ієрархія вулиць (вузькі вулиці, бульвари, алеї). Висока якість пішохідної мережі та громадських просторів робить пересування пішки привабливим.

3. Змішане використання, багатофункціональність і різноманітність. Різноманітне і змішане планування магазинів, офісів, індивідуального житла, що сприяє розвитку малого бізнесу. Багатофункціональність окремих районів,

кварталів, будинків. Поєднання людей різного віку, рівня доходу, культури, раси тощо.

4. Різноманітна забудова. Різні типи, розміри, цінові категорії будинків, розташованих поруч.

5. Якість архітектури і міського планування. Акцент на красу, естетику, комфорт, створення «почуття місця». Публічні простори розташовані так, щоб забезпечувати потреби кожної з громад. Архітектура і загальна організація міського середовища підносять гуманістичні настрої суспільства.

6. Традиційна структура планування околиць. Чітко виокремлений центр і периферійні зони. У центрі наявність високоякісного публічного простору. Головні об'єкти, які використовуються щодня, знаходяться в межах 10-хвилинної пішохідної доступності. Найвища щільність об'єктів – у міському центрі, вона знижується у міру віддалення від нього.

7. Принцип вищої щільності. Будівлі, житлові будинки, магазини, центри обслуговування розташовані близько один від одного для полегшення пішохідної доступності, забезпечення вищої ефективності використання ресурсів та послуг, створення сприятливішого життєвого середовища.

8. Зелений транспорт. Мережа високоякісного громадського транспорту сполучує міста, містечка, околиці. Планування сприятливе для пішохода, передбачає широке використання велосипедів, роликів ковзанів, самокатів, піших прогулянок для переміщень щодня.

9. Сталий (збалансований) розвиток. Мінімальний негативний вплив забудови на довкілля. Екологічно чисті технології, турбота про навколишнє природне середовище і усвідомлення цінності природних систем. Енергоефективність, зменшення використання невідновлюваних джерел енергії, збільшення місцевого виробництва, пішохідного руху, зменшення використання автомобіля.

10. Якість життя. У поєднанні дотримання цих принципів нарощує якість життя і забезпечує можливість створювати міста, що піднімають, збагачують і

надихають людський дух. Принципи нового урбанізму застосовуються для всіх категорій міст – від малих до найкрупніших.

Отже, фактично, новий урбанізм поєднує планування і розвиток міст, спираючись на кілька провідних ідей, які застосовуються на всіх рівнях, – від регіону, що включає певний перелік різних міст, до планування окремого кварталу в місті. Головна мета цієї стратегії розвитку – люди повинні жити, працювати та відпочивати у одному і тому самому місці з високою якістю довкілля. Місто нового урбанізму вписується у ландшафт, культуру та історію своєї країни не тільки образно, а й структурно, забезпечуючи унікальність і неповторність міст всіх історичних типів. За своєю суттю це демократичне місто, яке надає рівні можливості всім жителям, включаючи людей похилого віку, дітей, людей з обмеженими можливостями, всіх, до кого сучасне постмодерністське місто є непривітним і байдужим.

Незважаючи на певну критику, практики нового урбанізму і розумного зростання набувають дедалі більшої популярності у розвинутих країнах Заходу і підтримуються різними державними програмами. Ще в середині 1990-х рр. Міністерство житлового будівництва та міського розвитку США адаптувало принципи нового урбанізму у багатомільйонну національну програму з відновлення громадського житла. Фахівці з питань нового урбанізму здійснили сотні проєктів з оновлення забудови, фінансування яких здійснювалося частково за приватні, а частково за державні кошти. Принаймні 14 великомасштабних планувальних ініціатив у метрополітенських районах США застосовували принципи взаємопов'язаних транспортних мереж і багатофункціонального землекористування. Всього понад 600 містечок та передмість збудовані чи реконструйовані, базуючись на підходах нового урбанізму. У штаті Меріленд та деяких інших концепція нового урбанізму є інтегральною частиною містобудівного законодавства.

Агенція охорони навколишнього природного середовища США (USA Environmental Protection Agency – USA EPA) надає широку фінансову підтримку проєктам розумного зростання. У рамках діяльності агенції засновано мережу

партнерів розумного зростання, що діє в кожному регіоні країни. Виконано десятки регіональних оцінок з встановлення цілей розумного зростання і розробки відповідних стратегій, залучено 31 штат, близько 500 керівників і 40 організацій. Також, починаючи з 2002 р., ЕРА започаткувала щорічну нагороду у сфері застосування підходів розумного зростання (Smart Growth Award) містам і громадам, які використовують інноваційну політику посилення своїх економік на основі застосування принципів нового урбанізму, розвиваються шляхом забезпечення потреб усіх жителів, надаючи їм широкий вибір житла, засобів і умов пересування та дотримуючись правил захисту довкілля. Серед міст, які отримали нагороди – Атланта (Джорджія), Сант Луїс (Міссурі), Балтімор (Меріленд), Девідсон (Пн. Кароліна) та інші.

У Європі новий урбанізм проявився у неотрадиційних підходах у містобудуванні, що передбачають дотримання класичних історичних, традиційних планувальних та архітектурних стилів, які були загублені у ХХ ст. Одним із прикладів застосування новітніх підходів є місто Ле-Плессі-Робінсон поблизу Парижа, що було відмічено відзнакою як найкращий архітектурний проєкт Європейського Союзу у 2008 р. Інші приклади застосування принципів нового урбанізму в Європі демонструються в розрізі окремих невеликих міст чи відновлених районів міст, наприклад місто Амерсфорт в Нідерландах, район Хамарбю Хьостад у Стокгольмі (Швеція), район Адамстаун у Дубліні (Ірландія), Вобан у Фрайбурзі (ФРН) та інші. Слід згадати Копенгаген і програму його оновлення за 10 кроків Яна Гейла та інші міста Данії, наприклад Оргус.

Відмова від гомогенізації міського простору однорідними конструкціями зі скла і бетону, зупинка розповзання міста і боротьба із залежністю від автомобіля, повернення до ідеї компактного міста у традиційному стилі із застосуванням новітніх принципів нового урбанізму червоною лінією звучить у Європейській Хартії міст «Маніфест нової урбаністики», прийнятої Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи 29 травня 2008 р. у Страсбурзі.

Згідно Маніфесту нової урбаністики сучасні тренди розвитку європейських міст можна структурувати таким чином:

– Формуються міста городян-громадян. При цьому набувають пріоритетів місцеве самоврядування, реалізація права на місто, дотримання принципів публічної етики згідно Кодексу європейської поведінки для місцевих і регіональних виборних осіб, надання мігрантам права голосу і права обиратися до місцевих рад.

– Діяльність органів самоврядування вписується в регіональне, національне і європейське регулювання на основі збалансованого і шанобливого партнерства. Деякі питання не можуть вирішуватися на місцях (містобудівне планування, транспортна та інформаційна інфраструктура, право на житло, захист довкілля тощо). Міста можуть робити свій внесок у перерозподіл ресурсів, але держава є гарантом дотримання солідарності між територіями.

– Відповідно до оновленої Стратегії Сталого Розвитку ЄС (2006 р.) посилено роль екологічної складової. Сталий розвиток міст включає зобов'язання знизити рівень несприятливого екологічного впливу міст, зберігати їх природні ресурси, підтримувати і розвивати біорізноманіття, організувати загальний доступ до громадських структур і їх мереж, ставлячи при цьому енергоефективність у центр політики.

– Перспективними стають компактні та ущільнені урбаністичні форми, пішохідна доступність до всіх необхідних закладів і служб.

– Спостерігається певне обмеження зростання міст завдяки посиленому контролю за розподілом землі.

– Посилюється збалансована (стала) мобільність. Відбувається розвиток ефективних «традиційних» засобів пересування (пішки, на велосипеді, громадському транспорті). Новий розподіл транспортної мережі включає різні види переміщень, обмежуючи використання приватних авто- та мотозасобів.

– Особлива увага приділяється соціальній рівності та перемішуванню, соціальній та територіальній згуртованості мешканців. Рівна доступність для всіх у сфері освіти, охорони здоров'я, культури та житла. Зокрема існує намагання забезпечення права на житло – у всіх кварталах різноманітні пропозиції житла і для багатих, і для бідних з метою соціального перемішування.

Здійснюється проведення політики активної солідарності, заснованої на демократичній етиці, що потрібно для сприяння солідарності між поколіннями, стосовно осіб з низьким рівнем доходу, інвалідів і всіх тих, хто відчуває фінансові та соціальні проблеми. Кінцеве завдання цієї політики – боротися з соціальним відчуженням і надавати кожному можливість користуватися величезним потенціалом міста.

– Дедалі частіше міста розглядаються як осередки економіки знань. Деіндустріалізація, розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій, виникнення біотехнологій і загалом розвиток нематеріальної економічної діяльності створюють нові форми розвитку, і території міст відіграють у цьому провідну роль. Пріоритет знань та інновацій, доступ до освіти, науково-дослідницької діяльності, до культурної і творчої діяльності, що створює підґрунтя економіки знань.

– Надається дедалі більшої ваги збереженню унікальності міст стосовно їх традицій, культури, архітектури; відмова від стандартизації будівництва та уніфікації урбанізації глобалістичного типу, яка дотримується лише правил глобального ринку і нав'язує всім містам однакові підходи. Надається підтримка високого рівня культурній інфраструктурі самобутніх міст.

– Акцент робиться на різноманітність міст та різноманітність у самому місті, інтеграцію культурного розмаїття. Пишаючись своєю самобутністю, людині необхідно розглядати її як фактор відкритості, виробляти спокійне сприйняття самобутності інших.

У державі на сьогодні не вироблена єдина модель бажаної стратегії розвитку міст, концепція нового урбанізму не сприйнята в реаліях складностей сьогодення. Однак наявність затвердженої Концепції сталого розвитку населених пунктів (1998 р.) та Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» (2011 р.), зокрема стаття 21, визначає обов'язковість проведення громадських слухань і врахування інтересів громади при здійсненні будівництва і затвердженні містобудівної документації.

5.8. Європейська хартія міст 2008 р. (Маніфест нової урбаністики)

У всіх країнах Європи нині посилюється роль міст та міських регіонів як центрів економічного, політичного та культурного життя. Вони стають серйозними учасниками процесу глобалізації та впливають на економічне зростання і політику країн.

Являючи собою один з рівнів самоврядування, міста разом з тим є головними елементами у багатьох сферах суспільного життя – вони визначають рівень і тенденції освіти, в них або поблизу них розташовані найбільші виробничі потужності, жителі міст є управлінцями різного рівня та формують політику країн. Тому питання урбанізації, життя та розвитку великих міст, містечок, міських регіонів останнім часом займають все частіше центральне місце при розгляді питань самоврядування, місцевої та регіональної демократії.

Докорінні політичні, соціальні та економічні зміни останніх десятирічь породили новий вимір в управлінні містами. Головною умовою результативного місцевого управління, а отже, ефективного розвитку і забезпечення добробуту громадян, стало досягнення рівноваги між економічним розвитком, охороною навколишнього середовища і соціальним розвитком.

У 2008 р. Рада Європи, вдосконалюючи положення, викладені у 1992 р. в Європейській хартії міст, запропонувала країнам-членам Маніфест нового урбанізму. Маніфест закладає основні принципи і концепції, що дозволяють містам та міським регіонам забезпечувати більш ефективне управління та відповідати на сучасні виклики, що постають перед урбаністичним суспільством.

Визначальними напрямками в управлінні містами та міськими зонами вважаються демократія, сталий розвиток, солідарність і культура.

У Маніфесті нового урбанізму записано принципи, яких мають дотримуватися щодо міського управління та розвитку:

– міста відповідають за побудову такої системи управління, яка враховувала б нові вимоги демократії, зокрема такий її вимір, як участь. Мешканці міст та міських регіонів повинні бути одночасно і громадянами, тому необхідно

створювати передумови для активної їх участі у вирішенні питань місцевого значення;

– міста повинні діяти, спираючись на політику сталого розвитку для досягнення історичного компромісу між економічними, соціальними та екологічними вимогами і збереженням навколишнього середовища для наступних поколінь;

– міста повинні стати простором високої якості життя для всіх.

Забезпечувати усім без винятку, незважаючи на стать, вік, соціальний, фінансовий та фізичний стан, рівний доступ та якісні послуги, зокрема в галузі освіти, охорони здоров'я, культури й житла. Належне забезпечення усіх рівнів суспільства рівнодоступними та якісними послугами є безперечною умовою здійснення реальної демократії;

– міста є сприятливим полем для творчого різноманіття, вони повинні слугувати джерелом потужних новаторських сил, розквіту особистості й доступу до знань та інформації. Вони можуть зберігати, інтегрувати і взаємно збагачувати численні культури, що в них розвиваються. Містам потрібно знати своє минуле і сьогодення для того, щоб сміливо прямувати у своє майбутнє.

У контексті підвищення конкурентоспроможності європейських міст важлива також витримати таку стратегію дій:

- створення й утримання якісних публічних зон;
- модернізація мереж інфраструктури та підвищення енергоефективності;
- активна політика інновацій та освіти;
- примноження цінностей у сфері містобудування;
- зміцнення місцевої економіки та місцевої політики на ринку праці;
- гарантування безпеки та боротьба зі злочинністю;
- сприяння розвитку міського транспорту і доступність цін.

Для роз'яснення означених європейських принципів та стратегій окреслимо основні напрями роботи міської влади, що забезпечують ефективне функціонування міст та міських регіонів:

– Пересування потрібно організувати таким чином, щоб воно сприяло збереженню умов життя у місті й співіснуванню різних видів транспорту. Вулиці необхідно відновити як соціальну зону.

– Місцева влада повинна боротися із забрудненням, охороняти природу, зелені насадження.

– Центральні райони міст необхідно зберігати як важливі символи європейської культурної та історичної спадщини. Створення і використання відкритих просторів у місті є невід’ємною частиною міської забудови.

– Спадщину міста необхідно інтегрувати в сучасне життя, включаючи її як невід’ємний елемент у загальне планування міста.

– Кожна людина і родина мають право на безпечне та впорядковане житло. Місцева влада зобов’язана забезпечувати доступність, різноманітність, вибір і можливість швидкої зміни житла. Перебудову старих будинків не можна здійснювати за рахунок існуючої соціальної інфраструктури.

– Боротьба зі злочинністю повинна вважатися першочерговим завданням і тому на неї слід виділяти більше фінансування. Послідовна політика безпеки повинна спиратися на профілактику, правоохоронну роботу і взаємодопомогу.

– Поїздки, спілкування і громадський транспорт повинні бути доступними для всіх людей.

– Всі жителі міста мають право на заняття спортом та відпочинок у спеціально для цього пристосованих місцях.

– Культурний розвиток міст сприяє їх економічному і соціальному розвитку.

– Міська влада повинна сприяти збереженню здоров’я усіх громадян.

Політика міського розвитку повинна бути закріплена на державному рівні. Від цього рівня також повинні надходити імпульси до інноваційних рішень. Необхідно більш результативно погоджувати та поєднувати старання різних міністерств, що займаються міським розвитком або впливають на розвиток міст. На державному рівні влада повинна ясно усвідомити, що міста покликані відігравати важливу роль у реалізації національних, регіональних і комунальних

цілей, і що початі ними політичні заходи у цій сфері позначаються на житті усієї країни.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте характеристику історичних концепцій розвитку міст.
2. У чому сутність концепцій урбанізм як спосіб життя, урбаністична екологія, соціалістична урбанізація, право на місто, місто-сад, чартерне місто?
3. Розкрийте зміст Всесвітньої конференції Хабітат II
4. Шляхи вирішення проблеми сталого розвитку міст в Україні.
5. Сформулюйте основні фактори, що визначають сталий розвиток міст.
6. Як працює Smart City?
7. Дайте характеристику транспортного планування міст.
8. Що являє собою муніципальне право в системі права України?
9. Що таке муніципально-правова норма?
10. Дайте характеристику концепції нового урбанізму.
11. Принципи нового урбанізму.
12. Назвіть сучасні тренди розвитку європейських міст згідно Маніфесту нової урбаністики.
13. Назвіть основні напрями роботи міської влади, що забезпечують ефективне функціонування міст та міських регіонів.

ТЕМА 6. ЗАГАЛЬНІ ПОНЯТТЯ, ВИДИ І ЗАВДАННЯ РАЙОННОГО ПЛАНУВАННЯ

План:

- 6.1. Районне планування як засіб територіального та регіонального планування
- 6.2. Урбанізація як передумова виникнення систем розселення

6.1. Районне планування як засіб територіального та регіонального планування

Як різновид проектно-планувальних робіт районне планування виникло на початку ХХ століття в розвинених країнах – Англії, США, Франції. Але

найбільшого поширення воно отримало в соцкраїнах (СРСР, Польща, ЧССР, Болгарія).

Першим таким проєктом було генеральне планування центральної частини Апшеронського півострова (1923-1925 р). Він передбачав відновлення і розвиток нафтової промисловості.

В кінці 20-х початку 30-х років минулого століття було розроблене генеральне планування Дніпрогесу. Тут одночасно вирішувалися питання проєктування ГЕС і складання генерального плану м. Запоріжжя. Далі було виконано планування районів Донецького та Криворізького басейнів.

Після позитивних результатів по районному плануванню в області промисловості, увагу було звернуто на сільське господарство (Вовчанський район Харківської області) та курортні райони (Південне узбережжя Криму). Але все це були поодинокі проєкти. Потреба в районному плануванні в той час була продиктована необхідністю намітити шляхи комплексного розміщення різних об'єктів народного господарства на активно освоєваних територіях спільно з вирішенням питань щодо розселення трудящих. Таким чином, в довоєнний період районним плануванням вирішувалися цілком конкретні нагальні проєктно-планувальні і будівельні завдання.

В післявоєнний період в зв'язку зі збільшенням обсягів капітального будівництва районне планування отримало подальший розвиток, розширив види проєктних робіт.

Об'єктами проєктування все частіше ставали не тільки промислові вузли і райони, а й приміські зони великих міст, сільськогосподарські райони, зони відпочинку. Було розширено склад вирішуваних завдань, уточнювалася мета.

Тому районне планування стало найважливішою ланкою взаємодії народно-господарського планування та містобудівного формування життєвого середовища.

Районне планування було поділене на такі види:

1. Планування промислових районів.
2. Планування сільськогосподарських районів.

3. Планування курортних районів і зон відпочинку.

4. Планування приміських зон великих міст.

Роботи з районного планування все ширше стали використовуватися плановими органами.

Проте існували й недоліки. По-перше, це роз'єднаність і недостатня взаємоув'язка окремих видів робіт. Так, при розміщенні промислового комплексу, не в повній мірі враховувалися питання охорони природи; при розвитку міст не завжди бралася до уваги сільськогосподарська цінність землі.

По-друге, об'єктами районного планування у багатьох випадках ставали райони, які не мають чітко вираженого народно-господарського профілю. Так, наприклад, територія прилегла до Запоріжжя, є одночасно і приміською зоною, і районом, що розвивається як промисловий, і сільськогосподарським районом, і зоною відпочинку населення. Тому на одну і ту ж територію виконувалися роботи різного виду, що призвело також до великих недоліків.

В той же час, бурхливе зростання міст, інтенсивне освоєння території призвели до прогресуючого зростання забруднення повітряного середовища, водного басейну, виснаження ґрунту.

З'явився необхідний перехід до суцільного, безперервного впорядкування просторової організації життєвого середовища, тобто поступово назрівала необхідність в комплексності вирішення всіх питань.

На Україні до комплексного методу проектування перейшли на початку 60-х років минулого століття. Першим був виконаний комплексний проєкт Запорізького промислового вузла. У 1973 році Інструкція по складанню схем і проєктів районного планування (СН 446-72) узаконила положення про те, що роботи по районному плануванню повинні містити принципіві (в схемах) та конкретні (в проєктах) рішення по «взаємопов'язаному комплексному розміщенню основних об'єктів народного господарства і розселенню населення».

Основним методом вирішення поставленого завдання стала **комплексна оцінка території**, яка з урахуванням пріоритетності соціальних та екологічних

критеріїв, потенціальних ресурсних можливостей і потреб населення визначає галузеву спрямованість та масштаби соціально-економічного розвитку територій адміністративно-територіальних одиниць, функціональну структуру та планувальну організацію їх територій на перший етап (5-7 років), розрахунковий період (15-20 років) та стратегічну перспективу.

Проблематика районного планування, що постійно розширялася, призвела до появи нового виду проектно-планувальних робіт – схем регіонального розселення, яка поступово виділилася в самостійну область.

Таким чином намітилися дві відносно самостійні і водночас взаємопов'язані регіональні області проектно-планувальних робіт (ППЛР) – регіональне розселення і регіональне (районне) планування. Регіональне розселення – вирішує питання стратегічного плану, районне планування – конкретизує їх, розвиває і деталізує.

До основних завдань планування територій належать оцінювання основних, економічних, трудових засобів і ресурсів розвитку значних за розмірами територій. В Україні процес планування територій має визначену ієрархію і складається із трьох рівнів: а) загальнодержавного; б) регіонального; в) місцевого.

Планування та проектування територій на загальнодержавному рівні полягає в розробці Генеральної схеми планування території України, якою передбачається раціональне використання території, створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, охорони довкілля, здоров'я населення; пам'яток історії та культури, визначення державних пріоритетів розвитку систем розселення, виробничої, соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури.

До складу генеральної схеми входять:

- аналіз стану використання території України та функціонування систем розселення;

- аналіз намірів і потреб використання окремих територій, визначених у загальнодержавних програмах соціального, економічного розвитку, інших державних програмах, схемах розвитку галузей економіки;

- аналіз екологічного стану регіонів і реалізації відповідних цільових програм, а також аналіз заходів, спрямованих на поліпшення стану довкілля;
- аналіз диспропорцій використання територій та визначення територій за видами переважаючого використання;
- напрями вдосконалення систем розселення та сталого розвитку поселень.

Відповідно до ухвали Кабінету Міністрів України, можуть розроблятися схеми планування окремих частин території України – декількох областей, узбережь Чорного та Азовського морів, міжнародних транспортних коридорів, прикордонних територій, курортних територій тощо.

Планування територій на регіональному рівні розробленні схем планування територій адміністративних областей, районів, АР Крим, регулювання використання їх територій. Основні положення схем планування територій на загальнодержавному та регіональному рівнях у подальшому процесі проєктування деталізуються і конкретизуються у схемах планування на місцевому рівні.

На основі районного планування, що ґрунтується на принципах, покладених у його основу, розробляють схеми і проєкти районних планів (рис. 6.1, 6.2). Вони є основою для вибору майданчиків для будівництва промислових підприємств, об'єктів житлової, виробничої та соціальної інфраструктури, а також інженерних споруд і мереж, транспортних споруд, розташованих у межах району. Основною інформаційно-статистичною базою для схем і проєктів районних планів слугує прогноз розвитку економіки області, економічного району або країни в цілому. Основними видами районного планування є планування промислових районів і вузлів, сільських адміністративних районів, районів великих міст, а також санаторно-курортних районів. Проєкт районного планування є попередньою стадією розробки генерального плану міста.

У практиці містобудування проблеми перспективного розселення вирішуються у взаємному зв'язку з розміщенням виробництва, транспортної та інженерної інфраструктури. Ці проблеми залежать від природних, економічних і демографічних ресурсів, а також від архітектурно-планувальних особливостей

конкретної території і можуть бути комплексно вирішені на стадії районного планування.

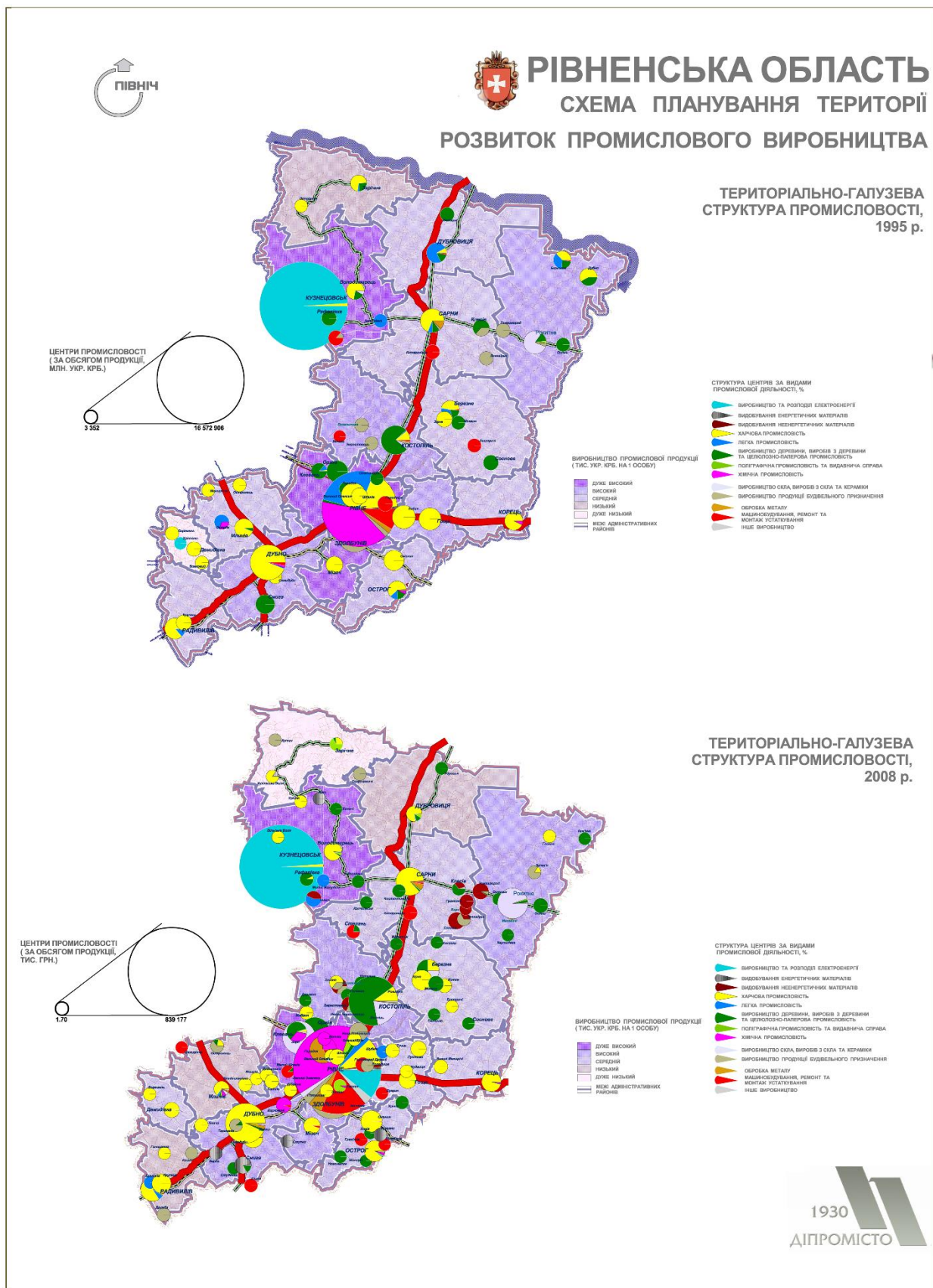

Рис. 6.1. Схема районного планування

Рис. 6.2. Проект районного планування

Районне планування – це важливе поняття в теорії розміщення продуктивних сил. Особливість його полягає в тому, щоб комплексно (а не ізольовано) розглядати питання розміщення конкретних підприємств на різних територіальних рівнях з урахуванням перспектив розвитку системи розселення населення, розміщення різних галузей економіки, раціонального використання природно-ресурсного та працересурсного потенціалів території. Тому районне планування можна вважати одним із методів раціонального розміщення продуктивних сил. Воно дозволяє пов'язати два складні процеси – розміщення продуктивних сил і містобудування.

Саме в процесі районного планування взаємопов'язані акти локалізації різних підприємств, які вписуються в ту чи іншу територію, планувальну структуру міст тощо. При цьому враховується спільне використання транспорту, будівельної бази, місць відпочинку, джерел енергії тощо. Це дуже важливо для України, де процеси районного планування тепер здійснюються на давньогосподарсько-освоєній території. Отже, районне планування – це державний документ, що визначає довгострокову стратегію розвитку та розміщення продуктивних сил на території певного регіону, узгоджену з містобудуванням, природними та соціально-економічними умовами району тощо. Необхідність при розміщенні продуктивних сил прив'язки їх об'єктів до

території, забезпечення взаємопов'язаної реалізації різних підприємств на цій території, використання її можливостей та врахування бар'єрів росту робить районне планування важливим при будь-якому способі виробництва. Досягнення її цілей потребує великих зусиль.

Районне планування спирається на розробку численних програм, схем розміщення продуктивних сил міст, адміністративних районів, областей тощо. Основою для неї слугує прогноз розвитку національної економіки, тобто Генеральна схема дослідження продуктивних сил в Україні.

Сутність районного планування території можна визначити як проектну та наукову діяльність, головна мета якої опрацювання проектної документації для раціональної організації господарства на визначеній території. Планування територій містить пропозиції щодо ефективного територіально-господарського облаштування проєктованого району (формування його раціональної галузево-територіальної структури економіки), проєктування його планувальної структури та функціонального зонування території.

Районне планування це і вид, і стадія містобудівного проєктування. Основна мета районного планування – визначити кращий варіант раціонального розміщення виробничих підприємств, міст і селищ, транспортних та інженерних комунікацій, місць масового відпочинку населення. На стадії районного планування повинні бути враховані географічні, економічні, демографічні, екологічні, інженерно-технічні та архітектурно-планувальні фактори і умови.

У європейських країнах відповідником українського поняття «планування територій» є проектно-наукова діяльність, яка має назву «просторове планування» або «регіональне планування».

Під цим поняттям розуміють сукупність заходів, що мають забезпечити збалансований розвиток окремих територій країни чи її крупних регіонів з урахуванням системи взаємозв'язків та загальнодержавних інтересів.

До основних завдань районного планування належать:

– визначення масштабів перспективного розвитку галузево-територіальної структури району, можливість і доцільність нарощування його потенціалу;

- здійснення комплексної оцінки території з метою виявлення умов сприятливих для будівництва, розміщення промисловості та розвитку аграрного виробництва;

- розробка програм розвитку планувальної структури поселень із урахуванням промислового, транспортного будівництва, зростання чисельності населення, розвитку соціальної інфраструктури тощо;

- визначення великих і приміських зон довго- і короткострокового відпочинку, розвитку рекреаційного комплексу;

- розробку програм розвитку транспортно-шляхової мережі в районі, створення сучасних транспортних споруд;

- визначення можливостей забезпечення економіки об'єктами виробничої та соціальної інфраструктури;

- постачання паливом, енергією, теплом; розвиток міського транспорту; функціональне зонування території (тобто її районування) за функціональними та архітектурно-плановими ознаками.

Виконання всіх цих завдань безпосередньо пов'язане з комплексною оцінкою території, яка виступає основним інструментом районного планування. Така оцінка спрямована на визначення інтегрального потенціалу території району, його можливостей та обмежень щодо подальшого розвитку продуктивних сил, на аналіз усіх видів господарської діяльності, схеми їх розміщення відповідно до територіальних внутрішньорайонних відмінностей з урахуванням усіх природних і соціально-економічних характеристик району. Комплексна оцінка території необхідна для обґрунтування суспільної ефективності її розвитку, економічного зростання, покращення життя населення та стану природи. Тому вона виходить навіть за межі районного планування та є важливим підґрунтям територіальної організації продуктивних сил і розробки стратегії подальшого розвитку району.

Така оцінка передбачає дослідження всіх природних і соціально-економічних властивостей району та синтез його результатів.

Проектувальні роботи на стадії районного планування поділяються на два види: схеми та проекти. Схеми від проектів відрізняються розміром території, що планується, детальністю розробки, порядком організації процесу проектування. Схеми та проекти розробляють на два основні періоди: 7-10 років і 25-30 років.

У сучасній практиці містобудування використовується поточне планування і контроль – моніторинг. Таким чином, основне завдання районного планування полягає в розробці проектної документації, яка забезпечує правильну і раціональну організацію господарської діяльності на території економічного району, області або країни протягом тривалого часу.

Розробка схем районного планування ґрунтується на таких основних принципах:

- наближення виробництва до джерел сировини, палива, районів споживання продукції, що сприятиме раціональному використанню транспорту та зниженню транспортних витрат;

- забезпечення раціонального територіального поділу праці між економічними районами завдяки чіткій спеціалізації виробництва та комплексному розвитку народного господарства;

- зближення сільськогосподарського виробництва з промисловим завдяки формуванню різногалузевих АПК, створенню в аграрних районах нових міст і промислових вузлів;

- досягнення найповнішої та раціональнішої зайнятості населення з урахуванням регіональної демографічної ситуації;

- забезпечення екологічного обґрунтування нового будівництва або реконструкції старих об'єктів.

Схеми районного планування розроблюють для територій, то охоплюють області або невелику країну в цілому. Масштаб графічних матеріалів приймають: 1:100000, 1:50000. Схеми районного планування слугують сполучною ланкою між економіко-географічним (територіальним) та містобудівним плануванням. Найголовнішими завданнями розробки схем районного планування є такі:

- визначення природних, територіальних, трудових і економічних ресурсів області;
- розробка схеми функціонального зонування та комплексного розміщення об'єктів господарювання;
- визначення перспектив зміни чисельності населення, напряму формування систем розселення;
- визначення перспектив обслуговування і відпочинку населення
- визначення перспектив забезпечення водою, енергією, розвитку транспортних та інженерних магістральних комунікацій ;
- визначення заходів з охорони навколишнього середовища, поліпшення та збереження екології природних ландшафтів;
- обґрунтування меж економіко-планувальних районів для розробки наступного етапу. Цей етап має назву «проект районного планування» ;
- запобігання зростанню крупних та найкрупніших міст;
- визначення кількості, розміру та місцезнаходження нових міст і селищ.

Проект районного планування становить наступну стадію після схеми районного планування. Графічні матеріали виконуються в масштабах 1:50000, 1:25000. Проект охоплює частину території області, один або кілька адміністративних районів, що мають спільну систему господарських та планувальних зв'язків. Межі районів (об'єктів планування) визначаються за схемами районного планування. У деяких випадках проекти районного планування виконуються для крупних та найкрупніших міст, а також для групи сільських населених пунктів, агломерацій, курортних районів тощо.

Основними завданнями розробки проектів районного планування є:

- економічне розміщення промислових комплексів з урахуванням спеціалізації та кооперування виробничих підприємств, їх об'єднання в промислові вузли;
- формування оптимальної системи населених місць та місцевих систем сільського розселення;

- раціональне трасування (конфігурація) транспортної мережі, інженерних комунікацій;
- організація приміської сільськогосподарської бази для забезпечення продуктами міського населення;
- розробка комплексної схеми охорони оточуючого середовища;
- розробка раціональної схеми обслуговування та організації системи місць масового відпочинку;
- обґрунтування перспектив розвитку кожного міста в груповій системі;
- розробка раціональної планувальної структури групової системи населених місць.

24 липня 2021 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель», яким внесено зміни до Земельного кодексу України й інших законодавчих актів стосовно планування використання земель. Закон містить певні нововведення для українського законодавства, які пов'язані зі стрімкими змінами й поліпшеннями для розвитку територіальних громад, а саме запровадженням комплексного планування розвитку територій об'єднаних територіальних громад.

Комплексний план просторового розвитку території територіальної громади – одночасно містобудівна документація на місцевому рівні та документація із землеустрою, що визначає планувальну організацію, функціональне призначення території, основні принципи і напрями формування єдиної системи громадського обслуговування населення, дорожньої мережі, інженерно-транспортної інфраструктури, інженерної підготовки і благоустрою, цивільного захисту, охорони земель та інших компонентів навколишнього природного середовища, формування екомережі, охорони і збереження культурної спадщини та традиційного характеру середовища населених пунктів, а також послідовність реалізації рішень, у тому числі етапність освоєння території. Комплексний план передбачає узгоджене прийняття рішень щодо

цілісного (комплексного) просторового розвитку населених пунктів як єдиної системи розселення і території за їх межами (рис. 6.3).

Рис. 6.3. Види документації, поєднані в Комплексному плані

6.2. Урбанізація як передумова виникнення систем розселення

Історично місто виникло внаслідок бажання людини просторового освоєння середовища її мешкання. У ході еволюції міста – з первісних поселень доісторичного часу – до сформованих соціально-економічних і територіально-планувальних містобудівних утворень сучасності – виникла необхідність пізнання міста як об'єкта нагляду, оцінки і прогнозування його поведінки. У 1933 р. в «Афінській хартії» IV конгресом Міжнародної спілки архітекторів (CIAM) було проголошено чотири основні функції міської діяльності: робота, житло, відпочинок і пересування. У сучасному містобудуванні місто розглядається як об'єкт комплексного розвитку цих видів діяльності.

За давніх часів – античності, Середньовіччя і Відродження – місто сприймалося і проектувалося як космогонічні, філософські, наукові чи релігійні моделі Всесвіту: місто-Дім, місто-Поліс, місто-Табір, місто-Космос та ін. Ці концепції вже в періоди бароко і класицизму, поступово втрачаючи свій первісний зміст, змінювалися в межах двох антагоністичних уявлень про Космос і Хаос як символів порядку і безладдя.

В епоху промислової і науково-технічної революції ці ідеї набували тенденційного розвитку в напрямку формування прагматичних уявлень про

світовий порядок і безладдя. Повсюди виникали міста-заводи, міста-порти, міста-курорти, міста-наукові центри, міста-супутники, міста-сади, міста-стрічки, які, тим не менш, не відповідали цілісним уявленням про місто. В інших випадках стихійно утворена міська територія зливалася з основним містом, утворюючи агломерації, конурбації і мегаполіси. Поняття і уявлення про місто складались як про такі, що втрачали свою самостійність, розчиняючись в урбанізованих територіях. Після другої світової війни світова індустрія зробила різкий ривок. Промисловість була підтримана державою, що дало змогу концентруватись виробництвам у містах, які почали інтенсивно розростатись. Нарешті, містобудівна практика зіткнулась з проблемою децентралізації виробництва. Першою з європейських країн цю проблему вирішила Англія. В 1945 році англійський уряд прийняв закон про відродження промислових районів Ланкашира, Мідленда, Тайнсайда і Уельса. В ці міста мали направити промисловість Лондона, Бірмінгема та інших міст. Таким чином виникли **системи розселення** з містами-центрами. Приклад Англії наслідували Франція, Нідерланди, пізніше – Швеція. Такі самі процеси формування систем розселення на території колишнього СРСР завершилися у 60-ті роки ХХ століття.

Розвиток світової системи розселення характеризується збільшенням значимості міст, тобто посиленням процесів урбанізації. У сучасній літературі склалося два основних підходи до визначення урбанізації:

– традиційний, що характеризує урбанізацію як кількісне зростання міст, як приплив населення з села в місто, як зосередження виробництва в міських поселеннях;

– більш широкий, порівняно новий, який визначає урбанізацію як складний, багатосторонній і суперечливий соціально-економічний феномен; як історичний процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства, який охоплює зміни в розміщенні виробничих сил, в розселенні населення, його соціально-демографічну структуру, спосіб життя, культуру.

Урбанізація проявляється в зовнішньо зримих і конкретних формах і вимірюється цілою сукупністю кількісних і якісних показників:

- величина і питома вага міського населення;
- поява нових міст і якісна зміна раніше сформованих;
- щільність міського населення і щільність міст;
- прискорений розвиток великих міст (питома вага населення, яке проживає у великих містах і питома вага великих міст в загальній кількості міст);
- напрямок і розміри міграційних потоків (село – мале місто – велике місто – передмістя);
- формування і розвиток міських агломерацій, мегалополісів та інших групових форм розселення (частка населення, що проживає в агломераціях);
- розширення міських територій;
- поширення міського способу життя, урбанізація села.

Американський вчений Дж. Джиббс розробив досить універсальну схему еволюції урбанізації. Він виділив 5 стадій урбанізації:

- поява міст; їх демографічний розвиток відбувається повільніше, ніж в сільській місцевості;
- подальше зростання заселення сільських територій та міст, при цьому темпи зростання заселення міст незначно вище, ніж сільського населення;
- відносне і абсолютне зменшення сільського населення, посилюється міграція «село – місто»;
- концентрація населення в містах і одночасно диференціація структури міст (зменшення числа малих поселень);
- тенденція до деконцентрації населення і стабілізації.

Стадіальний підхід до еволюції урбанізації на основі використання теорії Н. Д. Кондратьєва та ідей Дж. Джиббс розглядає урбанізацію як циклічний процес, який на певному етапі суспільного розвитку як би повертається на вихідну точку, починається новий цикл на якісно новому рівні. Даний підхід виділяє 4 стадії урбанізації:

- власне урбанізація;
- субурбанізація (процес відтоку населення і переміщення виробництва і сфери послуг з великих міст в передмістя);

– дезурбанізація (випереджаюче зростання економічної активності на неагломераційні просторах, в сільській місцевості, в малих і середніх містах);

– реурбанізація (перебудова і оновлення функцій великих міст в зв'язку з переорієнтацією регіональної політики на вирішення проблем, пов'язаних з внутрішніми ареалами міст і агломерацій).

У просторовому аспекті можна провести наступну послідовність поширення світового процесу урбанізації: Західна Європа – Північна Америка – Австралія – Східна Європа – Латинська Америка – Азія – Африка.

Просторово-тимчасове поширення урбанізації включає в себе наступні етапи:

1) початковий етап характеризується локальними процесами урбанізації і охоплює ряд країн Західної Європи та Північної Америки з кінця XVIII – XIX до кінця століть; тут виділяються наступні тенденції:

– швидке зростання міського населення порівняно з сільським;
– більш швидке зростання великих міст порівняно з середніми і середніх порівняно з малими;

2) переважно планетарний етап урбанізації зайняв першу половину XX століття. Швидке зростання міст і міського населення охоплює більшість регіонів світу, набуває стійкого характеру в глобальному розвитку. На цьому етапі були найбільш високі темпи індустріалізації, зростання промислового виробництва. Міський спосіб життя став поширюватися на сільську місцевість.

У містах отримують розвиток культурна, політична та інші функції. Виникає така форма розселення, як міська агломерація, що представляє собою компактну просторову групу поселень (головним чином міських), об'єднаних різноманітними інтенсивними зв'язками (виробничими, побутовими, культурними, трудовими, рекреаційними) в складну багатокomпонентну динамічну систему;

3) глобальний етап урбанізації (сучасна урбанізація) почався в другій половині XX століття і органічно пов'язаний з науково-технічною революцією (НТР). Даному етапу в цілому властивий переважно інтенсивний характер

урбанізації. Її рушійні сили – науково-технічний і соціальний прогрес, досягнення в наукомістких виробництвах, інформатики, засобах комунікації та ін. Культура стає масовим явищем. Міський спосіб життя поширюється на сільську місцевість. Одночасно посилюються і протиріччя між штучним міським середовищем і природним. Міське середовище (особливо в містах-гігантах) втрачає просторову і соціальну відповідність людині.

Урбанізація постає вже як суперечливий багатосторонній соціально-економічний і соціально-культурний прогрес.

Харланд Барталомью запропонував таку типологію міського розселення:

1) центральне місто – муніципальна одиниця, в якій зосереджена основна громадська і економічна діяльність всього муніципального утворення. Воно є, здебільшого, самодостатнім містом, але таким, який останнім часом породив розвиток периферійної забудови, що не вміщається в його адміністративних кордонах;

2) місто-сателіт або передмістя є населеним пунктом, що прилягає до більшої муніципальної одиниці. Будучи самостійною адміністративною одиницею, місто-сателіт в тій чи іншій мірі залежить в своїй економічного та культурного життя від центрального міста. Виділяють два види міст-сателітів:

- «спальне» (передмістя-споживачі);
- «промислове» (передмістя-виробники).

У свою чергу передмістя-виробники діляться на:

- добувної та обробної промисловості;
- університетські і науково-дослідні;
- оптової і роздрібною торгівлі;
- центри відпочинку і розваг;
- інші;
- диверсифіковані (передмістя, де ці функції виступають у різних поєднаннях).

Серед передмість-виробників можна виділити власне виробничі передмістя і супутники. Супутники відрізняються від передмість тим, що зазвичай

розташовані за багато десятків і навіть сотень кілометрів від центрального міста, і число людей, постійно їздять в ці передмістя на роботу з центрального міста відносно невелике, однак вся економіка міста-супутника тісно пов'язана з економікою центрального міста.

Характерною рисою більшості міст-сателітів є одноманітність їх економічної діяльності (часто одне велике підприємство), що обумовлює їх крайню вразливість, залежність від зовнішнього середовища. Це так звані «мономіста» – міста однієї функції.

Економічна структура «спальних» передмість в основному представлена підприємствами, установами, організаціями, що обслуговують місцеве населення. На сучасному етапі розвитку міст спостерігається тенденція диверсифікації економіки міст-сателітів.

3) адміністративно не оформлені райони периферійної забудови, розташовані між містом і селом.

Урбанізований район не є ні адміністративною, ні політичною одиницею. Він включає в себе центральний місто, все сателіти і всю освоєну територію в межах периферійного розвитку міста.

Таким чином, можна припустити чотири можливі напрямки розвитку сільських поселень:

1) приєднання до міста. Сільське поселення поступово ставати передмістям, а потім адміністративно приєднується до великого міста. Такий сценарій характерний для територій з високим рівнем урбанізації. Якщо органи місцевого самоврядування вибирають цей напрямок розвитку, то основною метою соціально-економічного розвитку поселення є якнайшвидша інтеграція в економіку великого міста. В даному випадку правильніше говорити не про розробку власної стратегії соціально-економічного розвитку, а про приєднання до стратегії центрального міста;

2) приєднання до міської агломерації зі збереженням адміністративної самостійності. Такий варіант також характерний для територій з високим рівнем урбанізації. В даному випадку муніципальне утворення може мати самостійну

стратегію, яка, в тому числі, може спиратися на джентрифікації – «перетягуванні» економічної діяльності на себе;– поступово збільшується і ставати самостійним містом. Такий варіант характерний для зон з низьким ступенем урбанізації, при наявності вільних територій, незайнятої «функціональної ніші» міста.

– зберігає природне і соціальне середовище, спосіб життя. Це може бути викликано або недостатністю ресурсів розвитку, як внутрішніх, так і зовнішніх, або свідомим бажанням місцевої громади зберегти свій уклад життя.

Міський спосіб життя проникає в сільські поселення, і можливо скоро з'явиться «екуменополіс» – місто, протяжний по всій поверхні Землі.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке районне планування?
2. Що є основною метою районного планування?
3. Що таке схеми і проекти районного планування?
4. Якими є види і завдання районного планування?
5. Якими є основні принципи формування систем розселення?
6. Охарактеризуйте різницю між груповими системами населених місць, регіональними системами та агломераціями.
7. Історичні та соціально-економічні передумови урбанізації.
8. Поняття і стадії урбанізації.
9. Назвіть можливі напрямки розвитку сільських поселень.

Завдання:

Завдання 1. Використовуючи статистичні матеріали, проаналізувати особливості перебігу урбанізаційних процесів на території України. При дослідженні урбанізаційних процесів доцільно оперувати показниками коефіцієнта урбанізованості.

Вказівки до виконання:

Коефіцієнт урбанізованості розраховується за формулою:

$$k = N_m / N_c,$$

де k – коефіцієнт урбанізованості;

N_m – чисельність міського населення в досліджуваному регіоні;

N_c – чисельність сільського населення в досліджуваному регіоні.

Завдання 2. На основі отриманих результатів, побудувати відповідну картосхему, на якій способом картограми відобразити значення коефіцієнтів урбанізованості в розрізі адміністративних районів, а способом локалізованої картодіаграми розміщення міст людністю понад 50000 осіб.

Визначити найбільші агломерації та їх ядра.

Завдання 3. Проаналізувавши отримані матеріали, визначити регіони із найактивнішими проявами урбанізаційних процесів та простежити розвиток субурбанізаційних процесів на території України.

ТЕМА 7. ФУНКЦІОНАЛЬНА ТА КОМПОЗИЦІЙНА СТРУКТУРИ МІСТА ЯК ОСНОВА ПРОСТОРОВОГО ПЛАНУВАННЯ

План:

7.1. Генеральний план міста – основний документ містобудівного регулювання

7.2. Інфраструктура і містоутворюючі системи міст

7.3. Технологічні, екологічні та санітарно-гігієнічні вимоги до захисту міського середовища

7.4. Функціонально-планувальні заходи з охорони навколишнього середовища

7.1. Генеральний план міста – основний документ містобудівного регулювання

Генеральний план міста – це основний стратегічний документ, який містить матеріали територіального та соціального розвитку. Генеральний план виконується після розробки проєкту районного планування.

Генеральний план міста, селища є основним планувальним документом, який встановлює в інтересах населення та з врахуванням державних завдань напрямки і межі територіального розвитку населеного пункту або об'єднаної територіальної громади), функціональне призначення і будівельне зонування території, містить принципи рішення щодо розміщення об'єктів загальноміського або загальноселищного значення, організації вулично-дорожньої мережі і дорожнього руху, інженерного обладнання, інженерної підготовки і благоустрою, захисту території від небезпечних природних і техногенних процесів, охорони природи та історико-культурної спадщини, черговості освоєння території. Генеральний план населеного пункту розробляється та затверджується в інтересах відповідної територіальної громади з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів (ДБН Б.1.1-15:2012 Склад і зміст генерального плану населеного пункту).

При розробленні генерального плану враховують:

- Генеральну схему планування території України (Закон України «Про Генеральну схему планування території України»;
- схеми планування окремих частин території України, Автономної Республіки Крим, областей, районів та їх окремих частин;
- стратегії, прогнози і програми економічного, демографічного, екологічного, соціального розвитку відповідної території;
- чинну містобудівну документацію на місцевому рівні та проектну документацію;
- інформацію Містобудівного, Земельного та інших кадастрів;
- інвестиційні наміри юридичних і фізичних осіб щодо забудови та іншого використання території;
- спеціалізовані схеми, проекти і програми розвитку інфраструктури населеного пункту, безпеки та організації дорожнього руху, охорони навколишнього природного середовища, охорони та збереження об'єктів культурної спадщини тощо.

Міські і селищні ради, їх виконавчі органи забезпечують розробку та затвердження генеральних планів населених пунктів і керуються ними при:

- складанні програм соціально-економічного розвитку відповідних територій та охорони природи;
- здійсненні функціонального розподілу земель і визначенні цільового призначення земельних ділянок;
- виборі, вилученні, передачі у власність, наданні у користування, купівлі, продажі земель;
- вирішенні питань зміни використання і забудови земельних ділянок фізичними та юридичними особами;
- встановленні умов використання та забудови земельних ділянок;
- розміщенні усіх видів будівництва та попередньому погодженні місця їх розташування, наданні дозволу на будівництво (забудову) та інші види використання земельних ділянок;
- економічній оцінці території та грошовій оцінці земель, визначенні ставок земельного податку, стартової ціни земельних ділянок у разі їх продажу на конкурсних засадах; встановленні та зміні меж населених пунктів та інших територій, червоних ліній вулиць;
- визначенні територій пріоритетного розвитку та фінансового забезпечення цього розвитку (встановлення податкових пільг, дотацій і субвенцій з державного, обласного, районного бюджетів);
- координації розробки програм розвитку галузей економіки;
- складанні реєстрів території з особливими умовами розвитку місцевого значення;
- проектуванні соціально-інженерної та транспортної інфраструктури;
- встановленні території спільних інтересів відповідних територіальних громад (приміських територій, використання яких пов'язане з розвитком населеного пункту, що проектується), у тому числі резервуванні територій для подальшого розвитку населених пунктів.

Матеріали генерального плану використовуються як вихідні дані при розробленні іншої планувальної документації та проєктів забудови, місцевих правил використання і забудови території населеного пункту, інвестиційних програм і проєктів, програм соціально-економічного розвитку, схем визначення земель населених пунктів для приватизації, планів земельно-господарського устрою населеного пункту, спеціальних проєктів, схем і програм охорони навколишнього природного середовища та здоров'я населення, пам'яток історії і культури, інженерного захисту і підготовки території, комплексних схем транспорту, проєктів та схем організації дорожнього руху, систем управління дорожнім рухом, схем розвитку систем інженерного обладнання і галузей міського господарства, виконанні грошової оцінки земель, створенні містобудівного та земельного кадастрів тощо.

Генеральний план є комплексним планувальним документом. Його положення базуються на аналізі і прогнозуванні демографічних, соціально-економічних, природно-географічних, інженерно-технологічних, екологічних, санітарно-гігієнічних, історико-культурних факторів і орієнтовані виключно на вирішення питань планування території населеного пункту.

Матеріали генерального плану вирішують основні, принципові питання з планування території і не можуть бути використані замість спеціальних проєктів охорони навколишнього середовища та здоров'я населення, пам'яток історії і культури, інженерного захисту і підготовки території, розвитку систем транспорту, безпеки та організації дорожнього руху, інженерного обладнання тощо. При складанні зазначеної документації повинні враховуватися пропозиції відповідних розділів генерального плану.

Залежно від обсягу та складності містобудівних проблем генеральний план виконується в одну або дві стадії (концепція розвитку міста, селища та власне генеральний план). При одностадійному проєктуванні концепція виконується як складова частина (розділ) генерального плану для попереднього розгляду та погодження принципових пропозицій з планування території.

Генеральні плани населених пунктів розроблюють на підставі Завдання на розроблення генерального плану населеного пункту.

Для населених пунктів з чисельністю населення до 50 тисяч осіб генеральні плани можуть поєднуватися з детальними планами території таких населених пунктів на підставі Завдання.

Генеральні плани найзначніших міст (понад 800 тисяч осіб) рекомендується виконувати у взаємозв'язку з генеральними планами населених пунктів, розташованих на приміських територіях (територіях спільних інтересів відповідних територіальних громад).

Безперервність планування використання територій населеного пункту забезпечується своєчасним розробленням нового або коригуванням діючого генерального плану при досягненні розрахункових показників, вичерпанні територіальних ресурсів, виникненні принципових змін масштабів, напрямків та характеру розвитку населених пунктів.

Генеральний план населеного пункту складається з текстових та графічних матеріалів.

До складу текстових матеріалів включаються:

- пояснювальна записка;
- основні положення генерального плану.

Пояснювальна записка містить такі розділи: Вступ; Аналітична частина; Обґрунтування та пропозиції; Додатки.

Пояснювальну записку оформляють у зведений том або окремі томи за розділами генерального плану.

У розділі «Вступ» пояснювальної записки наводять відомості про організації, які є замовником та розробником генерального плану та його окремих розділів, законодавчі та нормативні підстави розроблення, джерела вихідних даних, картографічну основу, склад авторського колективу.

Аналітична частина генерального плану містить комплексну оцінку сучасного стану території населеного пункту і актуальних проблем його містобудівного розвитку:

- стисло характеристику географічного розташування населеного пункту, його адміністративний статус, відомості про площу території та чисельність населення, місце в системі розселення;

- оцінку реалізації попереднього генерального плану (за наявності), характеристику стану території населеного пункту та існуючих проблем її використання;

- аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів, що визначають конкурентні переваги та обмеження розвитку населеного пункту;

- характеристику структури та обсягів існуючого житлового фонду, об'єктів обслуговування, перелік об'єктів господарського комплексу, інженерно-транспортної інфраструктури, інженерної підготовки і благоустрою, захисту території від небезпечних природних і техногенних процесів;

- аналіз відомостей про стан навколишнього природного середовища;

- аналіз ресурсного потенціалу, тенденцій розвитку населеного пункту та прилеглих територій.

Розділ «Обґрунтування та пропозиції» може включати «Концепцію генерального плану населеного пункту», яка визначає:

- стратегію розвитку населеного пункту, у тому числі розрахункові параметри демографічного, економічного та соціального розвитку населеного пункту;

- напрями і орієнтовані параметри територіального розвитку, формування інженерно-транспортної інфраструктури;

- функціонально-планувальну структуру населеного пункту;

- приміську зону.

У розділі «Обґрунтування та пропозиції» наводять:

- основні пріоритети та цільові показники соціального і демографічного розвитку території населеного пункту з метою формування повноцінного життєвого середовища;

- цільові показники і галузеву структуру економічної діяльності та зайнятості населення;

– характеристику територій, необхідних для подальшого розвитку населеного пункту, а також територій спільних інтересів суміжних територіальних громад;

– пропозиції щодо зміни межі населеного пункту (у разі необхідності);

– опис перспективної планувальної структури та функціонального зонування;

– характеристику територій та визначення заходів щодо їх освоєння, у тому числі:

–проблемні території та умови їх реабілітації;

–території пріоритетного розвитку та умови їх освоєння;

– пропозиції щодо формування системи громадських центрів;

– обсяги житлового будівництва;

– напрями розвитку вулично-дорожньої мережі, транспорту, інженерної інфраструктури;

– заходи з інженерної підготовки та захисту територій від небезпечних геологічних та гідрогеологічних процесів, організації відведення поверхневих вод;

– пропозиції щодо охорони навколишнього природного середовища, подолання та запобігання впливу проявів негативних природно-техногенних факторів для поліпшення життєвого середовища;

– пропозиції щодо збереження та охорони нерухомих пам'яток культурної спадщини, територій, що мають статус земель історико-культурного призначення;

– рекомендації щодо встановлення режиму використання територій, визначених для майбутніх містобудівних потреб;

– рекомендації щодо розроблення плану зонування території або черговості виконання плану зонування її окремих частин та детальних планів територій.

У розділі «Обґрунтування та пропозиції» визначають розрахункові показники та заходи щодо розвитку:

– житлового будівництва;

- системи громадських центрів;
- соціальної інфраструктури державної та комунальної власності (об'єктів освіти, медичного забезпечення, культури та спорту, а також місць поховань, пожежних депо тощо), які забезпечують соціально-гарантований рівень життя згідно з державними будівельними нормами або встановленими цільовими показниками з урахуванням особливостей населеного пункту;
- озелених територій загального користування, ландшафтно-рекреаційних територій населеного пункту;
- вулично-дорожньої мережі за її категоріями з виділенням ділянок нового будівництва та реконструкції, визначення загальної її щільності та для кожної категорії магістральних вулиць окремо, будівництва мостів, тунелів, естакад, транспортних розв'язок, організації системи міського та зовнішнього транспорту (для сільських населених пунктів наводять розрахункові показники щодо всіх категорій вулиць і доріг);
- інженерної інфраструктури за видами (водопостачання, водовідведення, газо-, електро-, тепlopостачання);
- мережі розташування об'єктів і місць утилізації побутових відходів, а також місць захоронення тварин;
- дощової каналізації, інженерної підготовки та захисту територій.

У розділі «Обґрунтування та пропозиції» надається перелік організаційних заходів із реалізації генерального плану, у тому числі з підготовки відповідних нормативно-правових актів, наукових, проектних, розвідувальних, пошукових та інших робіт.

Завданнями обґрунтувань та пропозицій генерального плану є:

- конкретизація державної політики і рішень з планування території державних органів влади відповідно до місцевих умов;
- конкретизація принципів рішень проектів районного планування відповідно до місцевих умов та державних і громадських інтересів;
- забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення;

– прогнозування потреб у територіях для розміщення житла, громадського обслуговування, виробництва, рекреаційних та оздоровчих установ, транспорту і комунікацій, інженерного обладнання, озеленення і благоустрою, комунального господарства, забезпечення охорони навколишнього середовища і культурної спадщини та визначення засобів задоволення цих потреб;

– визначення територій спільних інтересів територіальних громад, у т.ч. резервних територій для розвитку населеного пункту;

– обґрунтування та визначення межі населеного пункту;

– формування ефективної планувальної структури населеного пункту;

– визначення пріоритетних та допустимих видів використання і забудови території та їх взаєморозміщення;

– встановлення обмежень на певні види використання території згідно з вимогами законодавства, будівельних, санітарних, екологічних та інших державних норм;

– визначення принципів організації вулично-дорожньої мережі, системи транспорту, джерел водо- та енергопостачання, принципів каналізування, санітарної очистки, інженерної підготовки території та інших питань;

– визначення територій пріоритетного розвитку на першу чергу реалізації генерального плану.

Розділ «Обґрунтування та пропозиції» завершують основними показниками генерального плану населеного пункту [24, дод. А].

У розділі «Додатки» наводять:

– Зменшені кольорові графічні матеріали: план сучасного використання території, основне креслення, схему планувальних обмежень;

– рішення органу місцевого самоврядування щодо розроблення генерального плану, завдання, протоколи попереднього розгляду окремих складових документації, вихідні дані, матеріали субпідрядних організацій тощо, що обґрунтовують прийняті рішення (до архівного примірника пояснювальної записки додають оригінали зазначених документів, для замовника – копії).

Основні положення генерального плану оформляють окремим томом, що містить текстові матеріали зі стислим викладенням пропозицій генерального плану, проєктних рішень, основні показники генерального плану [24, дод. А] та схеми графічних матеріалів, що не містять службової інформації.

Графічні матеріали генерального плану (плани і карти аналітичного і проєктного змісту) та масштаби, в яких їх виконують, наведено у [24, п. 5.5, табл. 1].

Пропозиції генерального плану розробляються на довгостроковий період планувального розвитку населеного пункту – 15-20 років (розрахунковий період генерального плану). Його тривалість уточнюється залежно від конкретних містобудівних умов в концепції розвитку населеного пункту. Техніко-економічні розрахунки генерального плану виконуються на цей період, а також на першу чергу його реалізації (до 5 років). В розрахунковому періоді можуть бути виділені інші етапи: відповідно до завдання додатково може виділятися розрахунковий етап від 3 до 7 років з визначенням орієнтовної вартості заходів щодо його реалізації, а також за окремим договором може розроблятися план червоних ліній.

У складі генерального плану відповідно до завдання може розроблятися концепція розвитку населеного пункту.

Техніко-економічні розрахунки генерального плану є орієнтовними.

Для визначення перспектив формування населеного пункту у генеральному плані наводиться стислий прогноз містобудівного розвитку на віддалений час (за межами розрахункового періоду).

Виклад інформації в книзі генерального плану повинен бути стислим.

На підставі аналізу сучасного стану населеного пункту, реалізації попереднього генерального плану дається оцінка конфліктних ситуацій та кризових явищ містобудівного розвитку населеного пункту.

Для значних та найзначніших міст інформація подається по елементах планувальної структури та населеному пункту в цілому.

Книга завершується вартісною оцінкою основних заходів з реалізації генерального плану (першої черги будівництва), в тому числі компенсаційних та

інших витрат, пов'язаних із включенням територій до меж населеного пункту та їх новим функціональним призначенням (за цінами на рік розроблення генерального плану), а також – показниками характеристики населення, сучасного та прогнозного використання території населеного пункту.

План існуючого населеного пункту (опорний план) не підлягає затвердженню. Документ виконується на топографічній основі. На кресленні відображається сучасна планувальна структура, використання територій та окремих функціональних зон населеного пункту, у тому числі:

- території житлової забудови (садибної, малоповерхової, середньо-поверхової, багатоповерхової);
- громадські центри та основні об'єкти загальноміського і районного значення;
- магістральні та житлові вулиці і площі (з назвами);
- затверджені червоні лінії;
- озеленені території загального користування та спеціального призначення (озеленення санітарно-захисних зон, розсадники та квітково-оранжерейні господарства тощо);
- промислові, комунальні та складські території;
- території міського і зовнішнього транспорту;
- території спеціального призначення;
- природоохоронні, оздоровчі, рекреаційні, історико-культурні території;
- курортні території;
- території садівничих товариств та дачної забудови;
- ліси, лісопарки, лугопарки, водойми, водотоки;
- території сільськогосподарських підприємств;
- сільськогосподарські території;
- споруди інженерного захисту території;
- головні споруди інженерної інфраструктури;
- пам'ятки історії та культури національного та місцевого значення;
- межа населеного пункту;

– основні запроєктовані об'єкти, земельні відводи.

Схема планувальних обмежень виконується на топографічній основі. На кресленні відображаються території, до яких законодавством та державними нормами встановлені відповідні обмеження на їх використання. Це такі території:

– сейсмічні зони та зони руйнування земної поверхні, зсувів, затоплення та підтоплення, тектонічних розломів та інших небезпечних природних і антропогенних процесів;

– зони загазованості, запиленості, понаднормативного шуму, електромагнітних випромінювань, радіаційного забруднення;

– площі залягання корисних копалин;

– санітарно-захисні зони промислових підприємств, цвинтарів та ін.;

– комунальних об'єктів;

– зони обмеження забудови в районах аеропортів;

– округи і зони санітарної охорони курорту;

– зони санітарної охорони джерел водопостачання, водоочисних споруд;

– захисні зони кар'єрів, відвалів, трубопроводів та інших об'єктів;

– водоохоронні зони та прибережні захисні смуги водойм і водотоків;

– охоронні зони природних заповідників, пам'яток природи, архітектури, історії і культури та зони регулювання забудови, ландшафтів, які охороняються;

– особливо цінні продуктивні землі (згідно зі статтею 33 Земельного кодексу України).

При наявності складних інженерно-геологічних умов схема доповнюється інженерно-геологічними та гідрогеологічними картами, розробленими спеціалізованими установами, а при сейсмічності 7 і більше балів – картою сейсмічного мікрорайонування.

Схема розташування населеного пункту в системі розселення (з приміською і зеленою зонами) відображає існуючий стан та проєктні пропозиції щодо територій спільних інтересів відповідних територіальних громад (приміських

територій, використання яких пов'язане з розвитком населеного пункту, що проєктується).

На кресленні вказують:

- адміністративно-територіальний поділ територій;
- використання територій за межами населеного пункту (сільськогосподарських, промислових, комунально-складських, рекреаційних, житлової та дачної забудови, садівничих товариств, заповідників, заказників, лісів, водойм з прибережними водоохоронними смугами) та їх належність до основних землевласників (землекористувачів) у відповідності з планом земельно-господарського устрою або планами внутрішньогосподарського устрою, або іншими землевпорядними документами та матеріалами;
- розташування за межею населеного пункту основних споруд транспорту, водопроводу, каналізації, енергопостачання, зв'язку та інших значних об'єктів комунального господарства, що обслуговують цей населений пункт;
- існуючі та перспективні зовнішні автомобільні дороги, транспортні розв'язки на одному та різних рівнях;
- території охоронних, санітарно-захисних зон та інших планувальних обмежень, викладених у опорному плані і схемі планувальних обмежень;
- розташування пам'яток історії та культури;
- резервні території для розвитку населеного пункту.

На основному кресленні генерального плану вказують існуючий стан та пропозиції щодо архітектурно-планувальної організації і функціонального зонування, використання та забудови територій населеного пункту. Це:

- межа населеного пункту (міська межа);
- магістральні, житлові вулиці і площі у червоних лініях (з назвами) та транспортні розв'язки на одному та різних рівнях;
- території житлової забудови (садибної, малоповерхової, середньо-поверхової, багатоповерхової);
- території цивільної забудови та громадські центри загальноміського і районного значення;

– озеленені території загального користування та спеціального призначення;

– промислові, комунальні і складські території та їх розподіл у відповідності з санітарною класифікацією підприємств;

– території міського та зовнішнього транспорту;

– території спеціального призначення;

– природоохоронні, оздоровчі, рекреаційні, історико-культурні території;

– курортні території;

– території садівничих товариств та дачної забудови;

– території сільськогосподарських підприємств;

– ліси, лісопарки, лугопарки, водойми, водотоки;

– території, на яких заплановано здійснення загальних та спеціальних заходів з інженерної підготовки і захисту територій, природозахисних заходів та розміщення відповідних споруд і пристроїв;

– території, передбачені для розміщення головних споруд інженерної інфраструктури;

– території пріоритетного розвитку на першу чергу реалізації;

– резервні території для розвитку населеного пункту за його межами.

Окремі схеми інженерної підготовки та поліпшення екологічного стану територій, розвитку магістралей, міського та зовнішнього транспорту, схеми розвитку рекреаційних зон та озеленення, інженерного обладнання, визначення території для тимчасового відселення на випадок надзвичайних ситуацій, аварій або стихійного лиха, прогнозування можливих надзвичайних ситуацій природного чи антропогенного характеру на територіях забудови тощо виконуються на топографічній основі. Виконання цих схем рекомендується для крупних та найкрупніших міст, а також для міських населених пунктів з відповідними складними проблемами містобудівного розвитку.

На схемі інженерної підготовки та поліпшення екологічного стану територій подаються:

– інженерно-технічні заходи щодо захисту території населеного пункту від небезпечних природних і антропогенних процесів, зонування промислових та комунальних територій за санітарною класифікацією виробництв;

– заплановані санітарно-захисні та охоронні зони, ділянки території, які вимагають значного обсягу підсипання або зрізання ґрунтів, дренажування, виторфування, міські гідротехнічні споруди, ділянки русел річок та інших водоймищ, які підлягають регулюванню, очищенню, днозаглибленню, закладенню у труби, водоохоронні зони та прибережні захисні смуги водоймищ; заходи з рекультивації порушених територій.

На схемі магістралей міського та зовнішнього транспорту наводять:

– класифікацію вулично-дорожньої мережі, основні об'єкти і лінії міського та зовнішнього транспорту, траси та споруди позавуличного рейкового громадського транспорту;

– розміщення депо метро, трамвайних, автобусних і тролейбусних парків, територій гаражів і стоянок легкових та вантажних автомобілів;

– заходи щодо вдосконалення вулично-дорожньої мережі та системи пасажирського транспорту;

– основні запроєктовані об'єкти.

Для великих, крупних та найкрупніших міст до схеми додаються діаграми машино- і пасажиропотоків між окремими районами міста. Також наводяться такі дані:

– ділянки будівництва (реконструкції) вулично-дорожньої мережі, перетини на одному та різних рівнях, об'єкти, що задовольняють потреби експлуатації, зберігання та обслуговування автомобільного транспорту;

– черговість всіх видів будівництва залежно від визначених генеральним планом завдань з комплексного пропорційного розвитку міста, стану його інженерно-транспортної та будівельної інфраструктури, від пропозицій і намірів інвесторів тощо;

– економічні, організаційні, проєктні та інші заходи з інженерної підготовки, інженерного обладнання територій, їх благоустрою, а також природоохоронні санітарно-гігієнічні планувальні заходи тощо.

Найважливішою складовою міста є містоутворююча база – виробничі території. Профіль міста визначає склад його виробничої бази. За господарським профілем міста поділяються на промислові, курортні, туристичні, залізничні вузли, наукові центри та ін. За адміністративним і культурним значенням міські населені пункти поділяються на обласні, районні центри, міста обласного підпорядкування, міста, селища міського типу, селища.

Виділяють дві категорії населення, які формують містоутворюючу і містообслуговуючу групи.

До містоутворюючої групи відносять працездатне населення, яке працює на підприємствах, що постачають свою продукцію не тільки для міста, а й за його межі. У деяких зарубіжних країнах для розрахунків балансу населення виділяють категорії незайнятого (непрацевлаштованого), частково зайнятого і зайнятого (постійно працюючого) населення. За цими розрахунками виділяють категорію мігрантів – населення, яке працює в місті, а проживає за його межами, і – навпаки.

Врахування міського та приміського населення становлять основу для розрахунку, проєктування і прогнозування складових частин міста в цілому і його перспективи розвитку.

Містообслуговуюча база складається з адміністративних, культурно-побутових, навчальних та інших закладів, а також населення, що працює в них.

Гармонійне функціонування і розвиток міста та його складових забезпечується урахуванням категорії міста за чисельністю населення. За чисельністю населення виділяються такі міста:

малі – до 50 тисяч жителів

середні – 50-250 тисяч жителів

великі – 250-500 тисяч жителів

крупні – 500-800 тисяч жителів

найкрупніші – понад 800 тисяч жителів

У найкрупніших містах (з населенням понад 800 тисяч населення) для внутрішніх зв'язків передбачається, зазвичай, позавуличний транспорт – метрополітен, залізниця, монорейка.

Кожне місто – це складний, функціонально-планувальний об'єкт.

За хронологічною ознакою можна виділити два типи міст – історичні і нові. Найбільші питомі витрати територіального планування мають історичні міста, які розвивалися стихійним шляхом. Ці міста мають певну специфіку: для них розроблені спеціальні норми, правила і методи реконструкції та нового будівництва. Окрім історичних виділяються нові міста, які будуються за єдиним планом.

Нові міста, що перебувають у стадії реконструкції, можуть займати особливе положення в регіональних і групових системах населених місць. Зазвичай, крупні і найкрупніші міста є регіональними і міжрайонними центрами системи населених місць, а також центрами агломерацій, конурбацій і метрополітенських ареалів. Великі і середні міста є міжрайонними і районними центрами групових систем розселення різної величини. Малі міста є районними центрами місцевих систем розселення.

Розподілення міст на регіональні і метрополітенські центри, міжрайонні і районні центри вимагає особливого підходу до їх проектування. Для кожного з цих типів міст розроблюються спеціальні норми і правила, методи і рекомендації з питань погодження планувальної структури міст з планувальною структурою агломерацій, метрополій, регіональних і групових систем населених місць.

Типологія і класифікація міст за ознаками чисельності населення, господарського профілю, характеру розвитку дозволяє виявити загальні і окремі характеристики їх планувальних структур. На цій основі розроблюються спеціальні норми, правила і методи проектування кожного типу міста. Такий підхід дозволяє організувати систему містобудівного проектування, зробити її більш об'єктивною і в той же час індивідуалізувати процес проектування міст.

У сучасному містобудуванні існують й інші підходи до формування класифікацій та типології міст. У 60-70-х роках минулого століття набув розвитку тип, який ще з 20-х років дістав назву «місто-супутник». Ці міста проєктувалися для вирішення проблем розвитку найкрупніших міст, зон їх впливу. Інший тип міста-саду, запроваджений Е. Говардом, також став зразком розвитку сучасного містобудування на певний час.

У теорії сучасного містобудування існує багато пропозицій щодо поділу міст на ті, що зароджуються, розвиваються і перебувають у стагнації (занепаду), на «оптимальні» і неоптимальні, на центровані і розосереджені. Набуває все більшого розвитку ідея експериментального будівництва «ідеальних» міст і екополісів; поширюються глобальні концепції «тотального міста», метро-, мега- і мегалополісів, проєктуються надводні, підводні і космічні поселення тощо. Усе це свідчить про те, що сучасні класифікації та типологія в майбутньому мають перетворитися в систематизацію міст, узгоджену з багатьма ознаками і вимогами, спроможну бути діючим засобом створення повноцінного міського середовища.

7.2. Інфраструктура і містоутворюючі системи міст

Місто є єдиною системою, зв'язаною єдиною інфраструктурою і містоформуючими системами. Інфраструктура включає основні містоформуючі планувальні структури зелених насаджень, місць відпочинку, обслуговування, системи міських мереж, інженерні комунікації. Усі містоформуючі мережі мають ієрархічну будову.

Транспортна інфраструктура – це мережа вулиць, доріг (у тому числі, залізничних) проїздів, гаражі, автостоянки, а також увесь рухомий склад. Транспортна інфраструктура забезпечує зв'язок планувальних одиниць міста між собою. За територіальними ознаками вулиці і дороги поділяються на загальноміські, районні і житлові вулиці. Загальноміські магістралі є границями районів. У крупних і найкрупніших містах границями міських планувальних районів є швидкісні загальноміські магістралі та спеціалізовані дороги для

перевезення вантажів, для пересування швидкісних видів загальноміського транспорту тощо. До швидкісних і спеціалізованих магістралей примикають магістралі загальноміського значення. Швидкісні магістралі трасуються на границях крупних міських районів, у санітарно-захисних зонах спільно із залізницями, монорейкою та іншим швидкісним транспортом. Районні магістралі перетинають територію житлового району і поділяють його на мікрорайони. Отже, районні магістралі є границями мікрорайонів. Основна функція районних магістралей полягає в орієнтації руху на загальноміські магістралі по найкоротшому шляху.

Мікрорайони поділяються на житлові групи за допомогою житлових вулиць, які є межами житлових груп і житлових комплексів. По житлових вулицях заборонено пересування загальноміського транспорту.

Таким чином, транспортна мережа є багатоступеневою ієрархічною системою. За швидкістю руху транспортна мережа поділяється на швидкісні та регульовані магістралі та вулиці. Згідно з нормами проектування, має радіуси повороту і щільність проходження вулиць і доріг, залежить від їх категорії. Наприклад, відстань між житловими вулицями приймають в межах 400-500 м, між міськими – до 1000 м, між швидкісними магістралями – до 3000 м. За конфігурацією у плані система магістральних вулиць і доріг ділиться на прямокутні, трикутні, радіально-кільцеві, розгалужені, петльові та змішані. Відповідно до категорій і вулиць, що перетинаються або примикають одна до одної, і характеру регулювання руху, транспортні вузли поділяються на класи.

У перехрещеннях і примиканнях вищого класу всі потоки рухаються безперервно, без ділянок світлофорного регулювання. Зазвичай, у таких вузлах перетинаються швидкісні дороги, позаміські магістралі. Транспортні вузли вищого класу проєктуються в двох, трьох і більше рівнях.

У перехрещеннях першого класу потоки теж безперервні. У транспортних вузлах першого класу перетинаються швидкісні дороги, загальноміські вулиці. Ці перехрещення також вирішуються у двох рівнях.

У перехрещеннях другого класу вводиться світлофорне регулювання. У транспортному вузлі другого класу перетинаються загальноміські і районні вулиці.

У транспортних вузлах четвертого і п'ятого класів перетинаються на одному рівні районні магістралі, житлові вулиці. Транспортний вузол у цих випадках проєктується з кільцевим рухом на одному рівні.

За формою у плані і характером руху вузли-перехрещення поділяються на кільцеві, типу «лист конюшини», петльові, ромбовидні, лінійні і комбіновані. Вибір типу транспортного перетину здійснюється у проєкті генерального плану міста і залежить від проєктних умов.

Інженерні комунікації, як і інші містоформуєчі мережі, мають ієрархічну побудову. Інженерні комунікації (мережі) забезпечують необхідні санітарно-гігієнічні умови і для праці, побуту і відпочинку населення. Інженерне обладнання міст слід проєктувати комплексно, створювати кооперовані системи водопостачання, каналізації, електропостачання, теплопостачання, газопостачання, телефонного зв'язку та ін.

Розрізняють такі основні види інженерних мереж: позаміські, загальноміські, районні та мікрорайонні.

Система водопостачання міста включає: водозабірне обладнання, насосні станції, трубопроводи, фільтрувальні станції, загальноміські, районні і мікрорайонні мережі. Водозабори, станції і водоводи знаходяться в зоні санітарної охорони за межами міської забудови. Мережа водопостачання розраховується з приблизної норми водоспоживання. Ця норма орієнтовно дорівнює 500-600 л/добу на одного мешканця міста, в тому числі 250-350 л/добу припадає на забезпечення сельбищної зони.

Каналізаційна мережа слугує для водовідведення господарсько-побутових і виробничих, а також атмосферних стоків. Залежно від способу водовідведення слід проєктувати роздільну, загальну або напівроздільну системи каналізування.

Каналізаційна система включає: очисні споруди, каналізаційний колектор, каналізаційні мережі. У систему очищення міста входить також видалення з

загальноміських, районних та мікрорайонних територій сміття і твердих відходів та їх ліквідація на сміттєспалювальних заводах і міських звалищах.

Електрична система міста включає електростанції, лінії електропередачі, трансформаторні станції, загальноміські, районні та мікрорайонні мережі. Аналогічну будову мають теплові мережі для теплопостачання міста. Вони мають у своєму складі міську або районну теплову станцію, теплотраси загальноміського, районного і мікрорайонного значення.

Система газопостачання міста може бути низького, середнього і високого тиску. Залежно від цієї класифікації вона може бути одно-, багатоступінчастою. Вона включає сховище газу, газорозподільні станції, газопровід високого тиску, газорозподільні станції, контрольно-регуляторні станції, газопроводи середнього і низького тиску, газорегуляторні пункти.

Більшість інженерних комунікацій трасується під землею уздовж магістралей, вулиць і проїздів.

Система обслуговування в містах повинна проектуватися у комплексі для сельбищної, промислової і рекреаційної зон. При визначенні місткості і розміщення громадських центрів сельбищної території необхідно враховувати її членування на міські та житлові райони, мікрорайони та житлові групи. При формуванні мережі обслуговування її поділяють на групи залежно від частоти користування нею:

– установи епізодичного використання розміщуються в загальноміських і спеціалізованих центрах, у центрах міських планувальних районів. Час на поїздки до установ епізодичного користування визначений 25-30 хвилинами. До установ епізодичного користування належать театри, музеї, стадіони, торгові центри та ін.;

– установи періодичного користування розміщуються у громадських центрах житлових районів. До цих установ належать кінотеатри, бібліотеки, супермаркети, пральні, хімчистки. Поїздка на транспорті до цих установ не повинна перевищувати 15 хвилин;

– установи повсякденного користування – дитячі садки, школи, спортивні майданчики, аптеки, магазини – розміщуються в центрах мікрорайонів з радіусом пішохідного доступу 300-400 м. Частина установ повсякденного користування може розміщуватися безпосередньо в житлових групах з радіусом доступу 200-300 м.

Установи обслуговування в промислових районах необхідно проектувати як частину єдиної системи обслуговування міського населення. У промислових районах установи обслуговування поділяються на дві основні групи:

1) внутрішньозаводські установи – їдальні, приміщення для відпочинку, медпункти – з радіусом доступу 300-500 м;

2) установи в центрах промислових районів з радіусом доступу 1,5-2,0 км (15-20 хвилин) – навчальні центри, клуби, бібліотеки, магазини, спортивні майданчики і стадіони тощо.

Установи обслуговування в зонах масового відпочинку (парках, пляжах, курортах) також проектується як частина загальної міської системи. Їх потрібно розміщувати з урахуванням поділу на дві групи:

– установи в кемпінгах, турбазах, пансіонатах з радіусом обслуговування до 500 м;

– установи в центрах рекреаційних районів з радіусом 1,0-0,5 км. У цих центрах розміщуються спортивні комплекси, кафе, ресторани, магазини, кінотеатри та ін.

Головною ланкою в системі обслуговування є міський центр. В ньому розміщуються театри, цирки, спортивні арени, стадіони, великі бібліотеки. Міський центр має бути зручно зв'язаний з вокзалами, центрами промислових і житлових районів, із загальноміським парком і спортивним комплексом.

Головними зонами міського центру є такі: адміністративно-ділова, торговельна, спортивна зона, зона культурно-освітніх установ.

7.3. Технологічні, екологічні та санітарно-гігієнічні вимоги до захисту міського середовища

Містобудівне проєктування містить такі заходи **технологічного захисту** міського середовища:

- впровадження безвідходних технологій і утилізації (переробки) шкідливих промислових відходів;
- використання альтернативних джерел енергії (вітряних двигунів, енергії біосистем);
- використання очисних установок і газових фільтрів;
- використання раціональних планувальних систем міст і промислових районів.

Екологічні і санітарно-гігієнічні заходи такі:

– промислові райони необхідно розміщувати з підвітряного боку по відношенню до житлових районів. У промислових підприємствах і енергетичних установках з великим об'ємом викидів концентрованих газів в атмосферу слід використовувати висотні сурми (250-350 м).

– між промисловими підприємствами й житловими районами слід проєктувати санітарно-захисну зону шириною від 50 до 1000 м залежно від класифікації промислових підприємств. Санітарно-захисна зона затримує пил, газ, кіпоть за допомогою дерев. Санітарно-захисна зона шириною 500 м знижує концентрацію пилку в 3,5-4 рази навколо промислового підприємства. Зелені насадження повинні займати не менш 40% її території. Санітарно-захисна зона може включати промислові підприємства без шкідливих викидів, комунальні й складські встанови, гаражі, автостоянки та інше.

7.4. Функціонально-планувальні заходи з охорони навколишнього середовища

Екологічна безпека міста охоплює питання безпеки природного середовища міста, безпеки людини та безпеки антропогенного середовища міста в процесі його розвитку та функціонування.

Небезпека – це загроза людині (мешканцю міста), природному та антропогенному середовищам міста. Управління безпекою життєдіяльності міста зводиться до підтримання всіх показників міського середовища в таких межах, які забезпечують комфортні та здорові умови життя і діяльності населення міста, захист від забруднення та відновлюваність всіх компонент природного середовища, нейтралізацію шкідливого впливу антропогенного середовища на природу та населення міста [25].

Оскільки небезпека об'єктивно властива всім процесам, що проходять з використанням енергії, речовин та інформації, то, відповідно, виникає протиріччя між соціально-економічними потребами мешканців міста, діяльністю, за допомогою якої вони задовольняються, та потребами людей у безпеці. Це протиріччя може бути усунути завдяки створенню та впровадженню системи управління безпекою життєдіяльності міста взагалі і екологічною безпекою зокрема.

Складовими екологічної безпеки є природна та техногенна безпеки.

Термін «природна безпека» характеризує стан захищеності людини, населення та довкілля від потенційно небезпечних природних явищ або впливу їх наслідків.

Техногенна безпека – це відсутність дій, станів чи процесів у техносфері, які прямо чи опосередковано призводять до негативних наслідків у навколишньому середовищі, відтворенні населення та економіці.

Екологічна безпека – це стан захищеності населення та довкілля від різноманітних видів небезпеки природного та техногенного походження. Рівень екологічної безпеки країни завжди адекватний стану розвитку суспільства, його науково-технічним та економічним можливостям. Він характеризується:

- ймовірністю виникнення техногенних аварій, небезпечних природних явищ та можливими збитками від цих подій;
- ступенем негативного техногенного та природного впливу на людину та навколишнє природне середовище;

– ймовірністю переростання незначної за масштабами надзвичайної ситуації у кризову або катастрофічну.

Основні принципи забезпечення екологічної безпеки міста чи регіону зводяться до такого:

– дотримання встановлених державою та її суб'єктами допустимих рівнів впливу на навколишнє природне середовище і людину;

– здійснення раціонального природокористування, за якого ресурсне забезпечення однаковою мірою задовольняє інтереси теперішніх та майбутніх поколінь;

– обов'язковість компенсації нанесених здоров'ю людини і природі втрат і взаємна відповідальність адміністративно-територіальних утворень за стан навколишнього природного середовища і транскордонне перенесення забруднювачів;

– своєчасне виявлення та відновлення ушкодженої території, екосистеми і природних комплексів;

– збереження біологічної різноманітності;

– дотримання розумної достатності і допустимості ризику, тобто будь-які дії людини не повинні приводити до соціально-економічних і екологічних катастроф.

Функціонально-планувальними заходами з охорони навколишнього середовища є такі:

– винос за межі міста промислових підприємств, що забруднюють повітря, воду, ґрунт;

– кооперування промислових підприємств за принципом безвідходного виробництва;

– формування промислових районів за принципом екологічної сумісності різних підприємств;

– розміщування промислових підприємств з великим вантажообігом поблизу автомобільних доріг і залізниці.

Головним завданням містобудівного проектування з охорони довкілля є комплексне використання заходів з очищення і переробки шкідливих відходів, організація санітарно-захисних зон, раціональне планування і благоустрій промислових районів. Ці питання вирішуються в спеціальному розділі містобудівного проекту, який має назву «Комплексна схема охорони навколишнього середовища».

При розробці генерального плану міста і проекту планування промислового району слід урахувувати технологічні, екологічні і санітарно-гігієнічні вимоги і умови. Містобудівні вимоги включають комплекс заходів з поліпшення планування промрайонів, дотримування санітарно-гігієнічних норм і екологічного захисту міського середовища від шкідливих викидів промислових підприємств. Ці вимоги повинні бути ураховані на всіх рівнях містобудівного проектування промислових майданчиків, вузлів, районів, зон і виробничих комплексів.

Питання для самоконтролю:

1. Що являє собою генеральний план міста?
2. Які відомості відображені в аналітичній частині генерального плану?
3. Які відомості відображені в частині обґрунтувань та пропозицій генерального плану?
4. Генеральний план як стратегічний документ розвитку міста.
5. Обґрунтуйте важливість прогнозування при розробці генерального плану.
6. Особливості планування, що притаманні різним за величиною містам.
7. Які креслення є обов'язковими для розробки в складі графічної частини генерального плану?
8. Як відбувається розробка, погодження та затвердження генеральних планів міст?
9. На яку часову перспективу розробляється генеральний план міста?
10. Що таке функціональна структура міста?

11. Назвіть основні структуроформуючі елементи міста, поясніть їх взаємозв'язок.

12. Принципи типологізації населених пунктів.

13. Планувальне районування міста.

14. Архітектурно-просторова композиція міста.

15. Ландшафтна структура як основа архітектурно-просторової композиції міста.

16. Вулично-дорожня система як основа архітектурно-просторової композиції міста.

17. Архітектурно-просторова композиція історичного міста.

ТЕМА 8. ОСНОВИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ

План:

8.1. Сутність та складові процесу стратегічного планування

8.2. Підготовчий етап процесу розробки стратегії регіонального розвитку

8.3. Соціально-економічний аналіз області

8.4. SWOT-аналіз області

8.5. Стратегічне фокусування

8.6. Основні елементи компонентних планів області

8.7. Особливості підготовки компонентних планів

8.8. Рамки реалізації стратегії регіонального розвитку

8.1. Сутність та складові процесу стратегічного планування

Стратегічне планування розвитку регіонів

Суспільні перетворення, які протягом останніх років відбуваються в Україні, привели досуттєвого посилення ролі та значення регіонів, досягнутий ними рівень розвитку значною мірою визначає розвиток держави в цілому. Принципи самостійності, самоуправління та фінансової самодостатності адміністративно-територіальних одиниць у межах, визначених законодавством, поступово стають основою управлінської діяльності на регіональному і місцевому рівнях.

Практична реалізація даних принципів передбачає гармонійне поєднання всіх складових життєдіяльності регіону в єдину збалансовану, взаємозв'язану регіональну соціально-економічну систему. Створити таку систему можна на основі впровадження сучасних підходів до управління, центральною функцією якого стає взаємоузгоджене планування розвитку різноманітних соціально-економічних підсистем регіону. Під час планування регіональна влада разом з іншими учасниками місцевого розвитку встановлює головні напрями діяльності, реалізація яких забезпечує єдність мети і завдань для всіх суб'єктів, що є відповідальними за територіальний розвиток або є учасниками цього процесу.

Отже, в управлінні регіональним розвитком планування посідає надзвичайно важливе місце, вбираючи в себе організаційний початок всього процесу реалізації регіональної соціально-економічної політики.

Сьогодні існує багато різних визначень сутності терміну «планування».

У словнику-довіднику з регіональної економіки наводиться подвійне визначення планування. З одного боку, це одна зі складових частин управління розвитком регіону. Також здійснюється планування окремих видів ресурсів регіону, наприклад, фінансове, соціальне планування. З іншого боку, це діяльність щодо раціональної територіальної організації і/або її результати у вигляді містобудівної документації.

У сучасному економічному довіднику планування тлумачиться як одна зі складових частин управління, яка полягає в розробці й практичному здійсненні планів, що визначають майбутній стан економічної системи, шляхів, способів і засобів її досягнення.

Крім того, планування часто розглядається як процес, що спирається на певне розуміння реалій для формування образу майбутнього у свідомості суб'єкта планування, або як процес економічного обґрунтування раціональної поведінки суб'єкта господарювання для досягнення своїх цілей.

Кожне з наведених визначень відображає сутність планування, надаючи більшу перевагу тій чи іншій стороні цього процесу, і має право на існування.

У контексті планування соціально-економічного розвитку території доцільно надати наступне його визначення. Планування є процесом формування цілей, визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку територій, засобів і методів їх досягнення. Воно має розглядатися як завершальний етап прогнозування, у процесі якого приймаються рішення на основі вибору тих чи інших альтернатив розвитку.

Планування – досліджує проблеми ефективного використання обмежених ресурсів з метою максимального задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб суспільства і досягнення цілей його розвитку.

Залежно від критерію, за яким розглядається планування, можна виділити багато його різновидів. Так, за способом регулювання макро- і мікроекономічних процесів визначають директивне та індикативне планування. Залежно від об'єкта планування часто поділяють на бюджетне, соціально-економічне, просторове, екологічне тощо. За термінами виділяють коротко-, середньо- та довгострокове планування. За важливістю системних перетворень у різних сферах суспільного життя, широтою охоплення проблематики, ступенем деталізації відрізняють стратегічне й оперативне планування.

Стратегічні документи регіонального розвитку є, насамперед, політичними, формуючими цілі, що визначає їх публічний статус як з погляду розробки, так і з погляду змісту: вони мають бути досить загальними, короткими і зрозумілими всьому населенню. Проте оперативні плани мають бути більш спеціальними, зниження рівня публічності допускається у міру деталізації планів.

Стратегічне планування регіонального розвитку – системна технологія обґрунтування та ухвалення найважливіших рішень щодо місцевого розвитку, визначення бажаного майбутнього стану території та способу його досягнення, що базується на аналізі зовнішнього оточення території та її внутрішнього потенціалу і полягає у формуванні узгоджених з територіальними громадами дій, на реалізації яких концентруються зусилля, ресурси основних суб'єктів регіонального розвитку.

До переваг стратегічного планування регіонального розвитку можна віднести те, що воно:

- допомагає вирішувати завдання розвитку регіону, базуючись на його конкурентних перевагах;
- допомагає поліпшити координацію дій основних акторів регіонального розвитку;
- забезпечує більш раціональне використання ресурсів;
- допомагає місцевим органам державної влади, органам місцевого самоврядування та їх керівникам мислити перспективно, використовувати майбутні можливості розвитку території;
- забезпечує можливість контролю за подіями і дає змогу керувати ними;
- готує територію до можливих змін, пов'язаних із зовнішнім середовищем.

У процесі стратегічного планування регіонального розвитку слід спиратись на такі основні постулати:

- 1. Економічний розвиток регіону та його окремих територій створюється бізнесом.*
- 2. Робочі місця забезпечують добробут населення і впливають на зростання як індивідуальних доходів мешканців, так і на зростання сукупного суспільного продукту.*
- 3. Місцева влада та громадські організації створюють умови для розвитку бізнесу.*
- 4. Розвинена інфраструктура є найважливішим елементом конкурентоспроможності території.*
- 5. Якісні послуги, що надаються місцевою владою громаді та бізнесу, є елементом конкурентних переваг.*
- 6. Ефективне управління окремою територією чи регіоном забезпечується системним менеджментом, місцевими ресурсами, співпрацею зацікавлених осіб та партнерством влади, бізнесу та громадськості.*

Програмним документом, що готується в процесі стратегічного планування, є **стратегія регіонального розвитку**.

Регіональна стратегія є стратегічним планом розвитку регіону, що визначає цілі, завдання, пріоритети, напрями сталого економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя на довгостроковий (понад п'ять років) період.

Стратегії регіонального розвитку мають характеризуватися такими ознаками:

1. *Орієнтація на потреби та інтереси людей.* Ефективна стратегія вимагає підходу, що ставить людей у центр уваги і забезпечує довготермінове покращення становища найбільш уразливих і маргінальних груп населення, зокрема бідних.

2. *Консенсус щодо довготермінової мети (бачення) розвитку території.* Для успіху стратегічного планування необхідна згода усіх зацікавлених сторін щодо довготермінової мети (бачення) та чітких термінів виконання поставлених завдань. Усі політичні партії повинні поділяти загальне бачення та взяти на себе зобов'язання щодо його втілення з тим, аби за умови зміни партії при владі, новий уряд не розглядав би конкретну стратегію лише як складову політики свого попередника.

3. *Всебічність та цілісність.* Стратегії розвитку територій мають бути розроблені таким чином, щоб, наскільки можливо, поєднувати економічні, соціальні та екологічні завдання. У тих випадках, коли таке поєднання неможливо або ускладнено, необхідно досягати певних компромісів.

4. *Спрямованість на чіткі бюджетні пріоритети.* Стратегія має бути інтегрована до бюджетного процесу, що забезпечить відповідність запланованих заходів, спрямованих на досягнення цілей, наявним фінансовим ресурсам та не дозволить їм перетворитися на «пусті побажання». Обмежений потенціал та часові рамки також позначатимуться на ступені досяжності очікуваних результатів.

5. *Проведення комплексного аналізу стану регіонального розвитку.*

Пріоритети повинні визначатися на основі всебічного аналізу існуючої ситуації, прогнозованих тенденцій і ризиків, а також вивченні взаємозалежності між місцевими, національними та глобальними проблемами.

6. *Обов'язковість моніторингу та оцінювання.* Невід'ємною частиною стратегії мають бути моніторинг та оцінювання, які базуються на чітких показниках, що дає змогу відслідковувати соціально-економічні процеси в регіоні та своєчасно виявляти потребу в коригуванні плану дій щодо реалізації стратегії.

7. *Наявність відповідальності та лідерства на місцевому рівні.* У минулому чимало стратегій було укладено під зовнішнім тиском чи на вимогу міжнародних агенцій з розвитку. Проте для життєздатності стратегій вкрай важливо, щоб територіальні громади самі ініціювали їх розробку і впровадження.

8. *Наявність впливової провідної установи та висока готовність органів влади дотримуватися зобов'язань.* Такі довготермінові зобов'язання є неодмінною умовою запровадження змін політики та інституційних реформ, виділення фінансових ресурсів та чіткого розподілу відповідальності за реалізацію стратегії.

9. *Розбудова існуючих механізмів і стратегій.* Стратегія регіонального розвитку не є цілковито новим механізмом планування. Вона базується на тому, що вже існує в країні на національному, регіональному та місцевому рівнях, сприяючи поєднанню, взаємному доповненню та узгодженості між різними інструментами і процедурами планування та підходами до нього. Для забезпечення координації механізмів і процесів, виявлення та усунення потенційних суперечностей необхідне належне управління усім ходом розробки стратегії. На самому початку цього процесу важливо розподілити ролі й обов'язки, а також визначити характер відносин між його головними учасниками.

10. *Активна й ефективна участь.* Широке залучення громадськості допомагає віднайти нові ідеї та джерела інформації. Участь центральних органів влади (що забезпечують керівництво, запроваджують стимули та виділяють фінансові ресурси) є обов'язковою умовою, проте процес планування має бути

багатостороннім, основанийим на співпраці децентралізованих органів управління, приватного сектору та громадянського суспільства. Він також вимагає створення ефективних механізмів спілкування та інформування.

11. *Зв'язок між національним і місцевим рівнями.* Стратегія має бути процесом двосторонньої постійної взаємодії між національним і місцевим (децентралізованим) рівнями. На центральному рівні мають визначатися основні стратегічні принципи і напрями (економічна, фінансова та торгівельна політика, законодавчі зміни, закордонні справи та зовнішні відносини тощо). Проте детальне планування, упровадження і моніторинг здійснюються на децентралізованому рівні, на який передаються відповідні ресурси та повноваження.

Отже, стратегічне планування є потужним інструментом об'єднання інтересів громадськості, місцевого бізнесу та місцевої влади, що позитивно впливає на сприятливість підприємницького клімату, добробут громади, конкурентні позиції території. Це творчий процес визначення стратегічних напрямів та погодження реалістичних цілей і завдань, виконання яких допоможе досягнути спільного бачення майбутнього.

Стратегія регіонального розвитку не є всеосяжним документом, у ньому визначаються заходи щодо розв'язання всіх проблем розвитку соціально-економічних сфер життєдіяльності території.

Навпаки, вона сконцентрована на ключових, найбільш перспективних напрямках (не більше п'яти), які виявлені на основі аналізу соціально-економічного потенціалу, сильних і слабких сторін внутрішнього середовища території, можливих сприятливих чи негативних зовнішніх впливів.

Підготовка стратегічного плану завжди базується на апріорному факті недостатності ресурсів для розвитку регіону чи окремих територій. Тому, визначаючи пріоритети, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування фактично вирішують завдання, як за мінімальні гроші максимально підвищити конкурентні переваги конкретної території, вкласти кошти у підприємства і сфери економічної діяльності, які з найбільшою

вірогідністю динамічно розвиватимуться у майбутньому, замість того, щоб витратити ресурси на збиткові та безперспективні напрями.

Регіональна стратегія, з точки зору процесу її підготовки та методики, є складним інструментом впливу на майбутнє регіону. Її розробка потребує чіткого алгоритму, політичної волі та знань місцевої влади, готовності та розуміння підприємницьких структур і населення. Під час підготовки стратегії регіонального розвитку переглядаються існуючі умови, аналізуються сили, які впливають на місцеву економіку, розробляються конкретні заходи, яких треба вжити, та плануються зміни, які мають впливати на регіональну економіку. Процес є складним у зв'язку з необхідністю вибору напрямів розвитку, узгодження дій та пошуку консенсусу, оскільки наявні в громаді можливості та ресурси завжди обмежені, а сама робота з цілепокладання має базуватися на виявленні та відборі проблем і формуванні планів дій, що найбільш пріоритетні та результативні.

Складність і особливості розробки регіональної стратегії розвитку зумовлені також такими факторами:

- значна диференціація сфер економічної діяльності та велика територія суттєво збільшують коло питань, що потребують розгляду та узгодженого вирішення;
- часовий горизонт планування часто визначається державними документами, а не особливостями проблематики конкретного регіону;
- множинність центрів прийняття рішень і необхідність їх узгодження в зв'язку з наявністю в регіоні багатьох територіальних громад, що представлені органами місцевого самоврядування;
- потреба в запровадженні двоступінчастої процедури розробки стратегії, коли на першому етапі збираються ініціативи знизу, які в подальшому узагальнюються та опрацьовуються на регіональному рівні;
- наявність випадків, коли проявляється місцевий егоїзм, тобто окрема адміністративно-територіальна одиниця намагається вирішити, передусім, власні проблеми, а не розглядає себе як частину регіону, що має розвиватися

збалансовано;

- наявність суттєвих диспропорцій розвитку окремих територій, що ускладнює прийняття узгоджених рішень щодо пріоритетних напрямів регіонального розвитку;

- на регіональному рівні вплив політичних аспектів на прийняття стратегічних рішень є значно більшим, ніж на локальному рівні;

- існування певної невизначеності, хто саме має відповідати за реалізацію регіональної стратегії – місцеві органи державної виконавчої влади або органи місцевого самоврядування;

- невизначеність поняття «регіональне врядування»;

- відсутність єдиної сформованої методологічної бази розробки регіональних стратегій розвитку.

Наведені особливості та складнощі підготовки регіональної стратегії розвитку визначають необхідність посиленої уваги її розробників до:

- вироблення чіткої ідеології, системи цінностей, принципів, на яких базуватиметься стратегія;

- організації обговорень, узгоджень між територіальними громадами щодо ключових питань регіонального розвитку;

- визначення та врахування в регіональній стратегії загальнодержавних інтересів;

- розроблення прозорих і зрозумілих конкурсних засад включення в стратегічний план місцевих проєктів;

- визначення механізмів співфінансування спільних проєктів і програмних заходів;

- чіткого розподілу та закріплення відповідальності за реалізацію стратегії;

- формування системи моніторингу та оцінювання реалізації програмних заходів і стратегії в цілому;

- вертикальної та горизонтальної координації усіх діючих на регіональному рівні програмних документів.

Планування регіонального та територіального розвитку є багатофакторним та складним процесом, під час здійснення якого необхідно враховувати різноманітні територіально-просторові, економічні, соціальні, екологічні та інші фактори, що характеризують регіон. Тому сфера регіонального планування не обмежується однією стратегічною програмою, а представлена цілою низкою планувальних документів, які мають формувати цілісну систему. Це означає, що необхідно здійснювати узгодження різних регіональних програмних документів, а головним орієнтиром для налагодження цього процесу слугує регіональна стратегія розвитку.

Стратегічне планування розвитку громади

Стратегічне планування розвитку вже тривалий час застосовується в Україні, але досі воно давало позитивний результат переважно в містах обласного значення, які мали більш-менш відповідні для цього людські та матеріальні ресурси, а також волю керівництва міста для реалізації плану.

В процесі децентралізації влади в Україні з'являються нові спроможні територіальні громади, які досі не мали досвіду такого планування свого розвитку. Вони мають самостійно, виходячи з власних інтересів, визначати і планувати власне майбутнє з використанням сучасних методик.

Стратегічне планування розвитку громади – це робота групи, складеної з представників основних верств територіальної громади, над визначенням:

- майбутнього образу (бачення) громади, яким його хоче бачити сама територіальна громада;
- головних (стратегічних) цілей, досягнення яких забезпечить набуття громадою визначеного образу;
- планів дій, тобто логічних послідовних заходів, спрямованих на досягнення цих цілей з використанням спеціальних процедур.

Загалом, на відміну від звичного з радянських часів планування «від досягнутого», тобто «від минулого», стратегічне планування розвитку громади є плануванням «до майбутнього».

Таке планування має важливі переваги (табл. 8.1). Воно, зокрема:

- є стійкішим, бо, за умови дотримання методики, є менш залежним від зміни управлінських команд;
- дозволяє використовувати наявні ресурси для розвитку націлено, тобто з більшою користю;
- сприяє відходу працівників виконавчих органів ради від шаблонного мислення та стимулює новаторські підходи;
- згуртовує громаду навколо цілей її розвитку та сприяє її самоусвідомленню;
- забезпечує умови для доступу громади до позикових ресурсів та грантів.

Таблиця 8.1

Стратегічне планування розвитку громади

<i>Вигоди від застосування стратегічного планування</i>	<i>Труднощі, що виникають при застосуванні стратегічного планування</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Участь громадян / зацікавлених осіб забезпечує розуміння громадою напрямів і пріоритетів місцевого економічного розвитку (МЕР) та налаштованість на реалізацію встановлених пріоритетів. • Налагодження тісніших відносин між органами місцевого самоврядування та громадою, підвищення рівня довіри. • Формування та покращення місцевого лідерства. • Сприяння прозорості, підзвітності та належному управлінню. • Врахування інтересів та економічних реалій територіальної громади. • Розробка таких планів дій, які націлені на досягнення конкретних результатів у встановлені строки та узгоджені з бюджетом. • Можливість коригування стратегій за результатами моніторингу для врахування умов, що змінюються. 	<ul style="list-style-type: none"> • Доволі складний початок процесу <u>стратегування</u>, що вимагає наявності лідерства, мотивації та спроможності забезпечити безперервність процесу. • Обмеження часових рамок, коштів. • Недостатні навички фахівців та їх спроможність розробити план. • Необхідність звести воедино різноманітні інтереси різних цільових груп громади. • Складність встановлення реалістичних цілей, спільних пріоритетів та визначення здійснених заходів. • Необхідність інтеграції цілей економічного розвитку з іншими цілями громади та її оточення. • Необхідність забезпечення ресурсів, достатніх для впровадження реалізації плану. • Витрати часу на формування <u>партнерств</u>. • Управління змінами.

Стратегічне планування призначене для розв'язання лише корінних проблем – це робота над тим, що найбільш «не так» у громаді. Стратегічний план спрямовується на вирішення виключно тих завдань, які підтримуються всією територіальною громадою. Для вирішення інших завдань слід знаходити інші способи.

Стратегічний план складається шляхом послідовного вирішення його розробниками певних завдань. До основних з них належать (рис. 8.1):

- аналіз початкових умов для розвитку громади – її економічного стану, наявної інфраструктури, чисельності та структури населення, тенденцій зміни цих та інших основних характеристик;
- визначення амбітного, але реалістичного бачення того стану громади, яким його хоче бачити територіальна громада;
- здійснення аналізу наявних сильних і слабких сторін громади, які сприяють чи заважають реалізації бачення, а також зовнішніх щодо громади можливостей і загроз, реалізація яких може ці умови, відповідно, покращувати чи погіршувати (SWOT-аналіз);
- визначення основних цілей, яких громаді необхідно досягти для реалізації бачення, спираючись на її відповідні сильні сторони та долаючи відповідні слабкі сторони, враховуючи шанси появи нових можливостей та страхуючись від загроз;
- розробка планів дій (переліків послідовних завдань, проєктів з призначеними виконавцями та передбаченими конкретними ресурсами) для досягнення кожної з основних цілей, виходячи з ієрархії цілей, базуючись на термінах, заснованих на реалістичних перспективах залучення ресурсів, необхідних для цього.

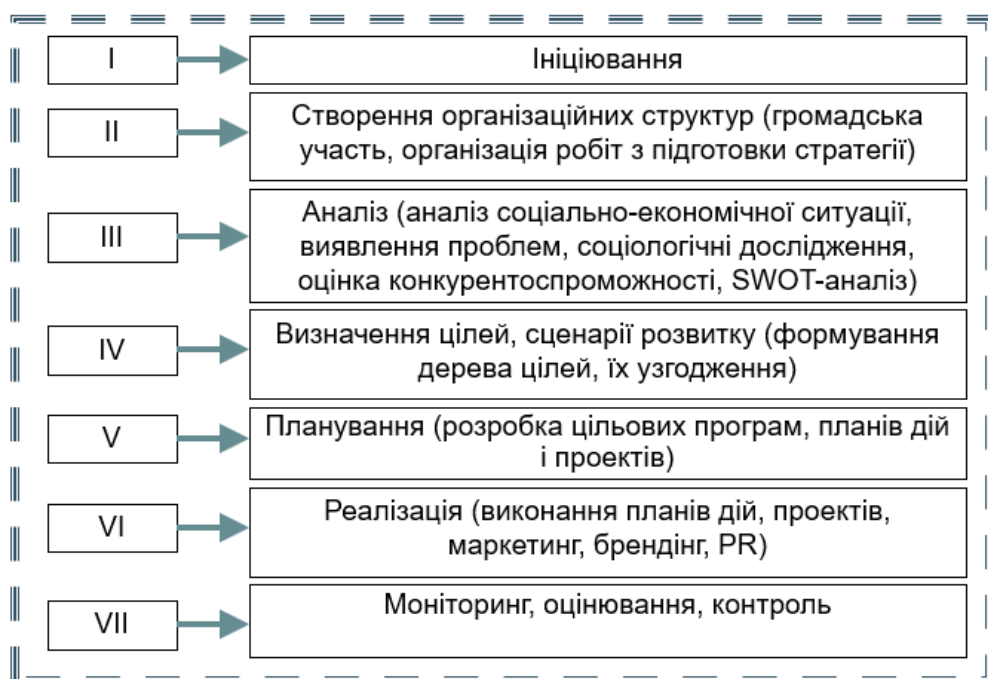

Рис. 8.1. Основні кроки / етапи процесу планування

Стратегічний план є довгостроковим і розробляється на термін, не менший ніж дві каденції місцевої ради. Завдання, що потребують коротших термінів вирішення, можуть виконуватися в рамках короткострокових чи середньострокових планів.

В будь-якому разі, термін реалізації стратегічного плану має бути таким, щоб отримані від цього результати змогла відчути основна частина даного складу населення.

Ці завдання вирішуються робочою групою, складеною з відповідних фахівців виконавчого комітету ради, депутатів, представників місцевого бізнесу, представників громадськості в приблизно рівному співвідношенні. Така група зазвичай налічує 25-30 осіб. Для вирішення окремих складніших завдань планування можуть додатково створюватися спеціальні підгрупи чисельністю в межах 10 осіб.

Окремі завдання, що потребують спеціальних знань, можуть доручатися відповідним підрозділам виконавчого комітету.

Всю цю складну роботу доцільно проводити під методичним керівництвом професійного консультанта зі стратегічного планування.

Розробка стратегічного плану розвитку громади робочою групою за професійними методиками вимагає не менше 6 місяців часу, починаючи від створення робочої групи (рис. 8.2).

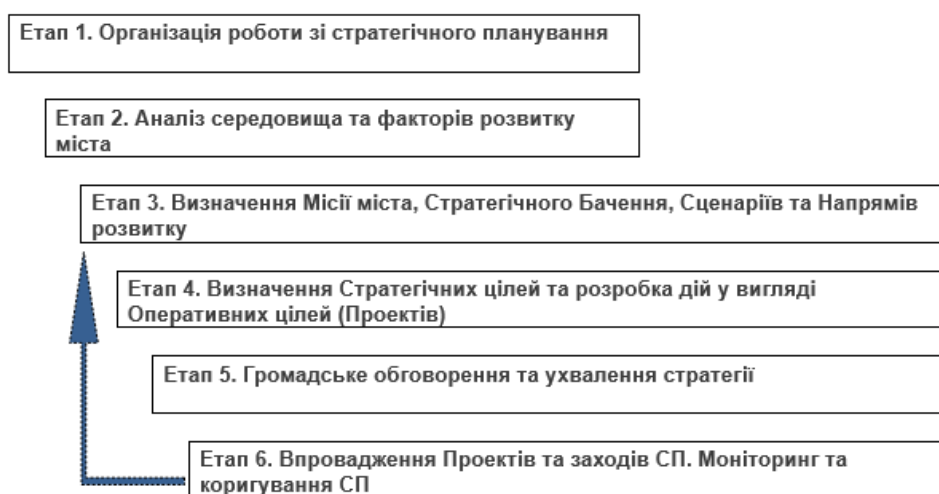

Рис. 8.2. Етапи стратегічного планування

Після завершення розробки проєкту стратегічного плану та його громадського обговорення стратегічний план затверджується радою громади.

Затверджений радою стратегічний план слугує основою для формування та реалізації щорічних планів соціально-економічного розвитку громади, а фінансування реалізації його завдань щорічно передбачається місцевим бюджетом. Сам собою стратегічний план є одним з інструментів залучення ресурсів для розвитку, оскільки наявність такого плану зазвичай є однією з основних умов надання громаді відповідних грантів, позик.

Голова громади не рідше, ніж один раз на рік, звітує про хід та перспективи реалізації стратегічного плану перед громадою.

Робоча група в тому чи іншому складі зберігається і здійснює моніторинг реалізації стратегічного плану загалом та його окремих завдань (проєктів) зокрема.

Вона може ініціювати виключення з плану завдань, котрі з якихось причин втратили свою актуальність, та/або вносити раді пропозиції про доповнення стратегічного плану новими завданнями з реалізації визначеного громадою бачення, якщо в цьому виникає необхідність.

8.2. Підготовчий етап процесу розробки стратегії регіонального розвитку

На підготовчому етапі здійснюються:

- *ініціювання розроблення стратегії; аналіз зацікавлених сторін;*
- *формування робочих груп; формування секретаріату;*
- *підготування плану інформування та залучення населення.*

Ініціювати процес розроблення стратегії може будь-який суб'єкт місцевого розвитку. В ініціативних пропозиціях необхідно обґрунтувати актуальність та корисність стратегічного планування для територіальної громади, свій погляд щодо її розробників, визначити можливі перешкоди щодо запровадження стратегічного планування та шляхи їх подолання.

Визначення та аналіз зацікавлених сторін (стейкхолдерів), охочих брати участь у процесі стратегічного планування розвитку області, є важливим завданням підготовчого етапу.

Аналіз зацікавлених сторін проводиться з метою виявити:

- інтереси всіх зацікавлених сторін, зокрема їхніх потреб в інформації;
- потенційні конфлікти інтересів та ризики, які можуть ставити під сумнів успіх стратегії чи окремих її частин;
- можливості зацікавлених сторін (зокрема й ресурси), на які можна покладатися під час реалізації стратегії;
- осіб та групи, які залучатимуться до участі в робочій групі та на різних етапах розроблення й реалізації стратегії;
- шляхи вдосконалення процесу розроблення і власне стратегії та зменшення чи, бажано, ліквідації впливу можливих негативних наслідків як на стратегію, так і на вразливі групи населення.

Після проведення аналізу необхідно сформувати робочу групу, що займатиметься питаннями стратегічного планування.

Можна запропонувати такий орієнтовний склад робочої групи (25-30 осіб):

- депутати місцевої ради (за згодою);
- керівники управлінь (відділів) виконавчого комітету місцевої ради;
- керівники (представники) громадських організацій;
- представники місцевого бізнесу;
- керівники органів самоорганізації населення;
- представники місцевих засобів масової інформації;
- інші представники місцевої еліти, агентств регіонального та місцевого розвитку, залучені експерти, консультанти.

До основних функцій робочої групи зі стратегічного планування регіонального розвитку належать:

- підготовка для розгляду і затвердження на місцевій раді стратегічного бачення і пріоритетів розвитку території, базової версії тексту стратегічного плану;

- підготовка змін до рішення місцевої ради про стратегічне планування в частині складу цільових підгруп і робочої групи;
- відбір заходів і проєктів, що рекомендуються для першочергової реалізації у рамках стратегічного плану;
- розгляд проєкту плану дій місцевих органів виконавчої влади щодо реалізації регіональної стратегії;
- ухвалення рекомендацій і звернень до учасників стратегічного партнерства з приводу підготовки стратегічного плану територіального розвитку.

Задля організації ефективної діяльності робоча група зі стратегічного планування регіонального розвитку має розробити власний план роботи, у якому бажано визначити:

- чіткий графік засідань;
- частоту і кількість зустрічей, які відбудуться з представниками громади та бізнесу;
- коли саме вони будуть проведені;
- скільки осіб, хто персонально та на якому етапі будуть залучені до процесу планування;
- хто персонально відповідатиме за збір та обсяг вихідної базової інформації;
- коли і в який спосіб проводити соціологічні дослідження;
- кого залучати для узагальнення результатів досліджень та аналізу;
- строки завершення кожного етапу.

У процесі стратегічного планування регіонального розвитку іноді виникає необхідність у створенні так званих цільових підгруп (робочих груп за пріоритетами), що займаються детальним опрацюванням окремого стратегічного напрямку розвитку території. Вони найчастіше формуються з представників зацікавлених організацій, зазвичай, членів Робочої групи. Через членство в цільових підгрупах забезпечується участь у розробці і реалізації Стратегії органів влади, ділових кіл, громадськості, фахівців.

Основними завданнями цільових підгруп є:

- підготовка аналітичних матеріалів для виявлення основних проблем і пріоритетів розвитку у відповідній області/ сфері життєдіяльності території;
- розробка, обговорення та узгодження мети, завдань і заходів відповідного розділу стратегії;
- представлення підготовленого розділу стратегії на обговорення Робочою групою, а потім місцевою радою;
- моніторинг реалізації відповідних розділів стратегії;
- підготовка пропозицій щодо коригування та оновлення відповідних розділів стратегії для обговорення Робочою групою.

Діяльність регіональної робочої групи та робочих груп за пріоритетами вимагає виконання значного обсягу організаційно-технічної роботи, що триває постійно. Тому необхідно мати спеціально призначені ресурси та персонал для розробки та впровадження стратегії на різних етапах згідно з попередньо визначеним графіком. Для виконання технічних функцій, зазвичай, з-поміж представників обласної влади призначають невелику групу (секретаріат) з двох-трьох осіб. Ці працівники сприяють розробленню стратегічного плану, але саму стратегію та рішення щодо проекту документа напрацьовує та приймає регіональна робоча група та цільові підгрупи зі стратегічного планування регіонального розвитку.

До початку процесу стратегічного планування на підставі результатів аналізу зацікавлених сторін регіональна робоча група має розробити план інформування та залучення широкого кола стейкхолдерів, у якому розписано:

- які результати різних етапів і заходів повідомлятимуть зацікавленим сторонам та які канали інформації будуть задіяні в кожному випадку;
- які інструменти інформування та залучення будуть задіяні на кожному з етапів щодо тієї чи іншої зацікавленої сторони.

8.3. Соціально-економічний аналіз області

Найбільш поширеними методами реалізації другого – аналітичного етапу стратегічного планування регіонального розвитку є:

1. Соціально-економічний аналіз.
2. Порівняльний аналіз.
3. SWOT-аналіз.
4. PESTLE-аналіз.
5. Соціологічний аналіз.

Гарний аналіз **сигналізує**: він показує речі, від яких потрібно відмовитися (витрати, що перевищують вигоди) ... але також **вказує на нові види діяльності**, організації та практики, які формуються і які мають потенціал, щоб стати лідерами (соціально-економічного) розвитку.

Соціально-економічний аналіз використовується для того, щоб:

- Щоб визначити **ключові питання** (немає користі від отримання відповіді на неправильні питання)
- Для відповідного **сигналу** місцевим / регіональним зацікавленим сторонам або владі вищого рівня
- Щоб **відкрити** для себе нові оригінальні види діяльності, організації та ініціативи.

Результати соціально-економічного аналізу оформлюються у вигляді окремого розділу Стратегії – Профіль громади (табл. 8.2).

Таблиця 8.2

Зміст профілю територіальної громади

Вступ	
1. Характеристика міста та регіону	Коротка характеристика міста. Інформація про орган місцевого самоврядування. Історична довідка. Коротка характеристика області. Коротка характеристика міст – конкурентів
2. Земельні та природні ресурси регіону	Земельні ресурси і територія міста. Містобудівні документи. Природні ресурси регіону
3. Населення і трудові ресурси	Чисельність населення і демографічна ситуація. Зайнятість населення та безробіття. Доходи населення і заробітна плата
4. Економіка міста	Суб'єкти господарської діяльності. Структура економіки та розвиток головних секторів. Розвиток малого і середнього бізнесу. Зовнішньоекономічна діяльність. Інвестиційна діяльність. Інфраструктура підтримки бізнесу.
5. Бюджет міста та фінансова інфраструктура	Бюджет міста. Фінансова інфраструктура.
6. Транспортна інфраструктура і зв'язок	
7. Інфраструктура туризму, торгівлі та послуг	Мережа закладів торгівлі та громадського харчування. Мережа закладів побутового обслуговування. Туристична інфраструктура.
8. Житлово-комунальне господарство	Житловий фонд. Комунальна інфраструктура.
9. Соціальна інфраструктура	Мережа закладів освіти. Мережа закладів охорони здоров'я. Заклади культури.
10. Стан довкілля	

Профіль громади являє собою детально викладений документ, у якому здійснений аналіз та оцінка фактичного стану розвитку території у динаміці (аналізуються, зазвичай, п'ять попередніх років).

У цьому документі може міститись інформація про (рис. 8.3):

- географічне положення;
- ландшафтні особливості рельєфу, характеристику ґрунтів та гідрологію;
- природно-ресурсний потенціал;
- кліматичні умови (температурний режим, опади, вологість повітря, вітри тощо);
- адміністративний поділ, місце в загальнодержавному розподілі праці;
- особливості соціально-економічного розвитку в динаміці за останні п'ять років;
- екологічну ситуацію на території регіону;
- політичну ситуацію;
- фінансово-бюджетну ситуацію;
- рівень життя населення та його ділову активність.

Рис. 8.3. Аспекти соціально-економічного аналізу території

Орієнтовний перелік та характеристики внутрішніх факторів розвитку регіону наведено нижче:

- природно-ресурсний потенціал характеризується станом і прогнозними

оцінками земельних, водних, лісових, мінерально-сировинних, оздоровчих і рекреаційних ресурсів та станом природного середовища;

- оцінка земельних ресурсів здійснюється на основі визначення рівня та ефективності використання земельних ресурсів за даними земельного кадастру; рівня господарського використання, розподілу земельного фонду за власниками і землекористувачами, за категоріями земель; рівня забудови земель населених пунктів, промисловості, транспорту і зв'язку, частки земель екологічної мережі; грошової оцінки земель, можливості і умов функціонального перерозподілу земель. Наводяться дані про якісний стан та рівень біопродуктивності земельних угідь та ефективність їх використання;

- оцінка водних ресурсів проводиться шляхом визначення їх обсягів, якісного стану, можливостей збільшення, ступеня та ефективності використання;

- лісові ресурси оцінюються за площею, породним складом, віковою структурою, категоріями захищеності, продуктивністю та використанням лісового фонду;

- мінерально-сировинні ресурси (включаючи так звані «техногенні родовища») оцінюються за їх структурою, запасами та можливостями їх приросту, обсягами та умовами видобутку;

- оцінка оздоровчих та рекреаційних ресурсів проводиться шляхом визначення їх придатності для лікування та відпочинку (кліматичні умови, естетична цінність ландшафтів, наявність бальнеологічних властивостей тощо);

- економічний потенціал регіонального розвитку оцінюється за обсягами, структурою, рівнем використання, ступенем зношеності основних фондів, розгалуженістю виробничої бази, часткою наукоємних інвестиційно спроможних галузей і підприємств, здатних до реалізації інноваційної моделі економічного зростання, ступенем кваліфікації трудових ресурсів, потужністю, технічним станом та щільністю інженерно-транспортної інфраструктури регіону;

- аналіз науково-технічного потенціалу здійснюється за показниками наявності науково-дослідних, дослідно-експериментальних, упроваджуючих, інформаційних, проєктних організацій, вищих навчальних закладів, їх

відповідності спеціалізації економіки регіону, кількості та якісної характеристики регіональних наукових кадрів, наявності наукових розробок світового рівня, кількості отриманих патентів;

– стан оточуючого природного середовища характеризується рівнями забруднення водного та повітряного басейнів, ґрунтів, обсягами накопичення всіх видів відходів та їх видовою структурою, акустичного дискомфорту, електричних і магнітних полів, випромінювання та опромінювання, потужністю, структурою і перспективами нарощування елементів екологічної мережі (заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, заказники, екологічні коридори тощо);

– оцінка трудового потенціалу включає визначення існуючої та прогнозованої кількості та вікової структури трудових ресурсів, їх кваліфікації, зайнятості та стану на ринку праці (кількість та рівень безробіття, у тому числі за методологією Міжнародної організації праці);

– туристичний потенціал оцінюється за наявністю, кількісною та якісною характеристикою історико-культурних (історична спадщина), природно-кліматичних та медико-санітарних умов, лікувально-оздоровчих, рекреаційних ресурсів, розвитком туристичної інфраструктури;

– рівень природно-технічної безпеки характеризується переліком, структурою, розміщенням потенційно небезпечних об'єктів та інших джерел виникнення надзвичайних ситуацій, їх розподілом за групами ризику, параметрами зон уражень (площа території, кількість населених пунктів та населення) та наслідками надзвичайних ситуацій, станом об'єктів, переліком, вартістю та джерелами фінансування запобіжних заходів;

– оцінка просторово-економічного потенціалу (опорного каркасу території) здійснюється шляхом виявлення основних ліній та вузлів соціально-економічного розвитку і тяжіння інвестицій: існуючих чи намічуваних міжнародних транспортних коридорів, інших інфраструктурно-комунікаційних магістралей, головних річок, узбережжя морів, прикордонних смуг та розташованих на їх перетинанні головних міст, а також зон їх стимулюючого

впливу.

Розробка Профілю громади необхідна для більш точної оцінки існуючої соціально-економічної ситуації, що, безумовно, впливає на вибір сценарію та пріоритетів регіонального розвитку. Профіль громади має також розглядатися як один з інструментів забезпечення території кращого доступу до кредитних джерел чи грантів, а також до інвестицій. Саме по цьому розділу Стратегії інвестори часто й оцінюють можливості території, її потенціал щодо розрахунків за отримані кредити. Інвесторів цікавлять переваги даної території над іншими можливими місцями вкладення їхніх коштів.

Розробникам стратегії важливо провести порівняльний аналіз та визначити положення території у конкурентному середовищі регіону, країни, світу (залежно від розміру і значення даної території).

Багато, щоб соціально-економічні досягнення території порівнювалися з відповідними середніми показниками в Україні, зі статистичними даними територій – потенційних конкурентів, регіонів-аналогів у інших країнах світу. Зазвичай, у жодного регіону не можуть бути найкращими відразу всі показники, однак їх оцінка порівняно з іншими регіонами, середніми у країні, є першим кроком до визначення регіону в загальнодержавному (а іноді навіть світовому) розподілі праці, його майбутньої спеціалізації.

8.4. SWOT-аналіз області

Задля визначення якісних параметрів регіонального розвитку найчастіше використовують SWOT-аналіз. Він дає змогу у першому наближенні визначити сильні та слабкі сторони відповідної території, а також зовнішні шанси та ризики її подальшого розвитку. Цей метод дає перше уявлення про важливі з точки зору регіонального розвитку економічні та соціально-політичні параметри, детальніший аналіз яких здійснюється шляхом застосування додаткових аналітичних методів (соціально-економічного і порівняльного аналізу).

Методологія SWOT-аналізу була вжита американським академіком Кеннетом Ендрюсом у 1963 році в Гарварді на конференції щодо проблем бізнес-

політики для знаходження та прийняття обґрунтованих рішень на підприємствах, що стали діяти в умовах динамічного конкурентного середовища. Він дав змогу поєднати важливі внутрішні якісні характеристики організації (сильні і слабкі сторони) з результатами досліджень зовнішніх умов (можливості та ризики) (рис. 8.4). Аналіз сильних і слабких сторін об'єкта планування більш глибоко висвітлює те, які якості потрібно нарощувати і розширювати, а які тенденції в процесі розвитку потребують коригування. Дослідження зовнішніх факторів призначене виявити шанси та ризики, які можуть вплинути на майбутнє організації і водночас спрогнозувати можливу реакцію підприємства на ці виклики. З 80-х рр. XX ст. цей класичний інструмент стратегічного планування розвитку підприємств знаходить дедалі ширше застосування в публічному секторі, перш за все як засіб критичного осмислення та оцінки регіональних та місцевих пріоритетів розвитку.

Рис. 8.4. SWOT-аналіз (STRENGTHS, WEAKNESSES, OPPORTUNITIES, THREATS: сильні, слабкі сторони, можливості та загрози) матриця

Складовими SWOT-аналізу є (рис. 8.5):

- *сильні сторони* – внутрішні можливості (навички, потенціал) чи ресурс регіону, що можуть зумовити формування конкурентної переваги;
- *слабкі сторони* – види діяльності, ресурси, обставини, які використовуються неефективно або не за призначенням;
- *можливості* – шанси, що їх можна використати для досягнення

стратегічних цілей (результатів) розвитку регіону;

– загрози – будь-які процеси або явища, що перешкоджають руху в напрямку досягнення місії та цілей розвитку регіону.

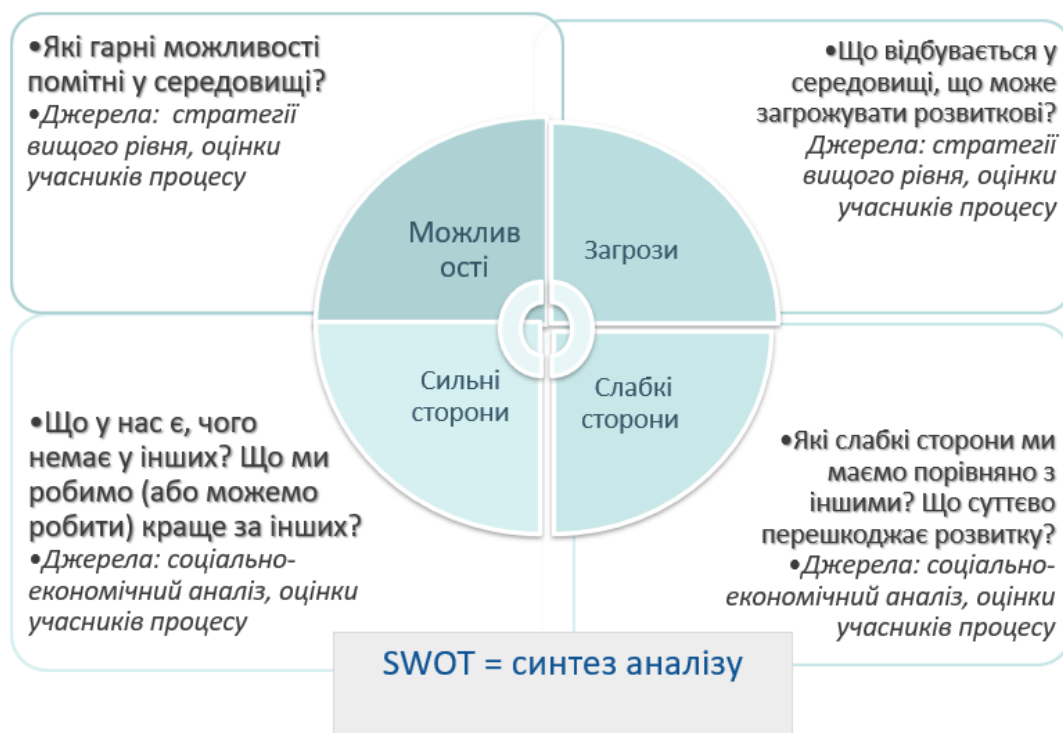

Рис. 8.5. SWOT-аналіз

Будь-яка довгострокова програма соціально-економічного розвитку регіону завжди пов'язана з об'єктивно існуючими ризиками. SWOT-аналіз якраз і має застосовуватися для того, щоб визначити ці ризики та пом'якшити їх вплив. Шляхом застосування SWOT-аналізу здійснюється своєрідна систематизація факторів, що діють усередині та ззовні об'єкта планування, однак це далеко не абстрактний і теоретичний процес, навпаки, такий аналіз передбачає серйозне критичне осмислення існуючих даних і фактів, а також наявність фахового досвіду експертів. На першому етапі в центрі уваги має перебувати об'єктивна фіксація досягнутого стану соціально-економічного розвитку регіону, а критичне осмислення шансів та ризиків повинно меншою мірою зосереджуватися на можливих тенденціях розвитку в далекому майбутньому, а передусім відстежувати актуальні політичні, економічні, соціальні та технологічні тенденції, вплив яких може посилитися у майбутньому.

На відміну від аналізу сильних і слабких сторін у процесі дослідження зовнішніх можливостей та ризиків відстежується не лише ситуація щодо відповідної території, аналізується і так звана «абсолютна ситуація», тобто все глобальне зовнішнє середовище. Зовнішніми чинниками в контексті SWOT-аналізу місцевого розвитку вважаються всі фактори, на які не можуть вплинути сили, що діють на рівні території, наприклад, географічне розташування, макроекономічна ситуація, державна бюджетно-податкова політика чи політико-правові умови.

У табл. 8.3 наведено скорочений приклад аналізу сильних і слабких сторін, можливостей і загроз певної території.

Таблиця 8.3

SWOT-аналіз місцевого розвитку

Сильні сторони	Слабкі сторони
Добре розвинута освітня інфраструктура; висококваліфікована робоча сила; достатня кількість малих і середніх підприємств; висока питома вага природоохоронних територій	Високі темпи старіння населення; недостатній рівень залучення зовнішніх і внутрішніх інвестицій; низький рівень упровадження наукових розробок; застаріла інфраструктура; відсутність єдиної маркетингової стратегії
Шанси	Ризики
Розширення мережі науково-дослідних установ; зростання експортної активності місцевих підприємств; розвиток зеленого туризму	Відтік молодих, кваліфікованих працівників; відсутність знань щодо сучасних методів менеджменту у представників влади та працівників підприємств; загроза природоохоронним зонам

SWOT-аналіз допомагає з'ясувати, яка із стратегій розвитку на тлі наявних сильних і слабких сторін є найсприятливішою для ефективного і дієвого реагування на зміни у зовнішньому середовищі та використання сприятливих шансів і мінімізації існуючих ризиків.

У процесі стратегічного планування визначається та аналізується ціла низка зовнішніх факторів розвитку (рис. 8.6). Регіональна стратегія має враховувати вертикальні зв'язки – з вищими рівнями виконавчої влади, і горизонтальні – із сусідніми територіальними громадами та регіонами. Аналізування зовнішніх

факторів, що впливають на регіональний розвиток, – одна з відмінних характеристик стратегічного планування. Вона поширюється не тільки на регіональний, національний, а й міжнародний рівні. У процесі аналізу зовнішнього середовища розвитку регіону виділяються сприятливі й несприятливі фактори його розвитку. Здійснюється системний аналіз можливостей і загроз зовнішнього соціально-економічного середовища.

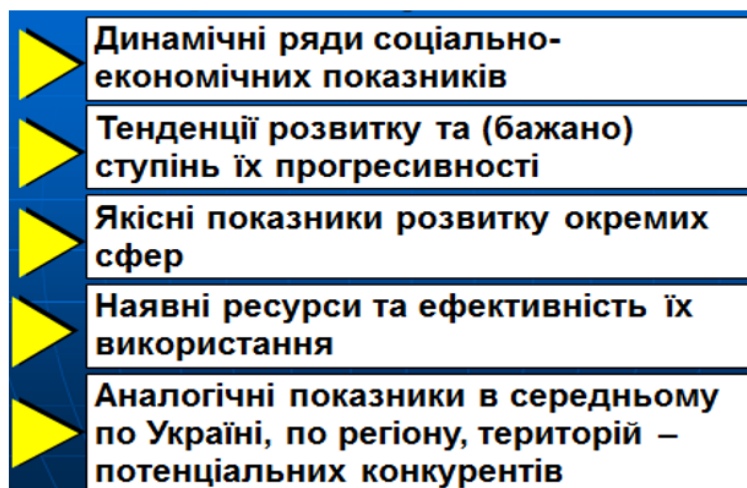

Рис. 8.6. Фактори розвитку, що аналізуються при стратегічному плануванні

Зазвичай, варіанти стратегій, що пов'язані з використанням сильних сторін і можливостей (стратегії нарощування та використання), є більш перспективними в плані успіху, ніж ті, що випливають з аналізу слабких сторін і ризиків. У першому випадку в основу стратегій закладаються існуючі сильні сторони, потенціал яких хоча й не безмежний, але які в разі їх вдалого поєднання з новими можливостями (стратегія пов'язування/кореляції) і в майбутньому можуть стати джерелом позитивних зрушень. До цього слід додати, що реалізація таких варіантів стратегій, зазвичай, пов'язана з меншими витратами.

Стратегії, спрямовані на усунення існуючих слабких сторін (стратегії елімінації), теж можна оцінити позитивно: вони, зазвичай, перебувають у сфері впливу місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, тому легше управляти процесами під час їх реалізації. Натомість стратегія мінімізації гірше піддається плануванню, оскільки майже не існує можливості впливу на зовнішні ризики. Справді ризикованою, а до того й доволі витратною,

є стратегія трансформації, однак у разі успішної її реалізації з'являється можливість появи зовсім нових напрямів місцевого розвитку.

Дослідження зовнішніх можливостей та загроз є справою значно більш комплексною за своїм характером порівняно з аналізом сильних і слабких сторін, оскільки тут на розвиток територіальної громади може впливати велика кількість потенційних чинників. Для систематизації цього розмаїття зовнішніх факторів існує ціла низка моделей (STEER, PEST (табл. 8.4) чи PESTLE (табл. 8.5)). Останнім часом доволі часто використовується модель PESTLE. Літери P-E-S-T-L-E означають ключові фактори, які можуть впливати на територію: P – «політичні», E – «економічні», S – «соціальні та культурні», T – «технологічні», L – «правові (*legislative*)», E – «екологічні».

Таблиця 8.4

Приклад моделі PEST – зовнішні фактори

	Який вплив змінних?	
	Можливості	Загрози
Політичні Які змінні?	Змінні політики, рішень, нормативних документів, інших стратегічних документів у національному і міжнародному контексті. Також змінні очікування і вимог груп інтересів	
Економічні Які змінні?	Фактори розвитку і стану господарства, зміна важливих економічних показників, частки бюджету, донорства, ціни матеріалів, обладнання, енергії, нерухомого майна, експертизи тощо.	
Соціальні Які змінні?	Демографічні, ціннісні, поведінкові, моральні й інші змінні	
Технологічні Які змінні?	Зміна технологій, джерел інформації, способів потоку інформації, захищеності інформації, швидкостей передачі інформації тощо.	

Таблиця 8.5

Приклад моделі PESTLE – зовнішні фактори

Сфери					
P Політичні	E Економічні	S Соціальні та культурні	T Технологічні	L Правові	E Екологічні
Цілі регіонального розвитку	Темпи зростання Безробіття	Рівень освіти Інтенсивність міграції Поведінка споживачів	Інвестиції в науку та розвиток Реєстрація патентів	Конкурентне право Дотаційне право	Витрати на енергію Енергоспоживання
Адміністративна система	Динаміка доходів Вартість робочої сили	Поведінка споживачів Організація дозвілля	Розвиток інформаційних технологій Застарілість певних технологій	Трудове право Екологічні норми і стандарти	Обсяги перевезень Захист довкілля

Дана модель лише задає ті сфери, у яких потрібно виявити рамкові умови та тенденції, які впливають на територію, та класифікувати їх у вигляді можливостей чи ризиків. У табл. 8.4 наведені деякі тенденції в окремих сферах, що потребують аналізу.

Якщо говорити про політичні фактори, то тут необхідно визначити сумісність територіальних цілей із цілями регіонального та державного розвитку. При незбігу загальнодержавних, регіональних, місцевих та галузевих завдань робоча група стратегічного планування рекомендує місцевій раді провести консультації з центральними органами виконавчої влади.

Економічними чинниками, що викликають особливий інтерес, є наявні дані про економічне зростання, структуру, рівень безробіття, вартість робочої сили, а також зміни у доходах публічного та приватного сектору. Для розуміння соціальних і культурних умов важливою може бути інформація про рівень освіти різних груп населення, демографічні зміни, міграційні процеси, а також поведінку споживачів та організацію дозвілля; завдяки цим даним з'являється можливість вже на ранньому етапі простежити достатньо довгострокові зміни у фундаментальних ціннісних стереотипах та орієнтирах суспільства. З огляду на стрімкі зміни, передусім у сфері комунікаційних та інформаційних технологій, особливої ваги набуває аналіз технологічних тенденцій розвитку. У цьому контексті не слід також забувати і про врахування думок і оцінок щодо застарілості певних технологій, наслідком чого можуть стати ризики як для розвитку території, такі для реалізації стратегії. Важливими прогностичними чинниками у цій сфері можуть слугувати такі індикатори, як динаміка приватного і державного (бюджетного) інвестування у наукові дослідження та кількість зареєстрованих нових патентів.

Процес переосмислення суспільних настроїв сьогодні відбувається й в екологічній сфері. Тут важливими можуть бути фактори енергоспоживання, нові правові норми із захисту навколишнього середовища та майбутні обсяги перевезень.

Якщо на основі аналізу можливостей та ризиків вдалося встановити найважливіші зовнішні тенденції, наступним кроком має стати їх оцінка з точки

зору можливих наслідків для регіону та задекларованих бажаних цілей соціально-економічного розвитку (рис. 8.7). Вплив деяких факторів може виявитися доволі вагомим, інші ж можуть взагалі не мати жодного значення. Отже, ідеться про відбір можливих чинників впливу на об'єкт планування, а також про їх систематизацію за ознакою значущості для досягнення бажаних цілей розвитку.

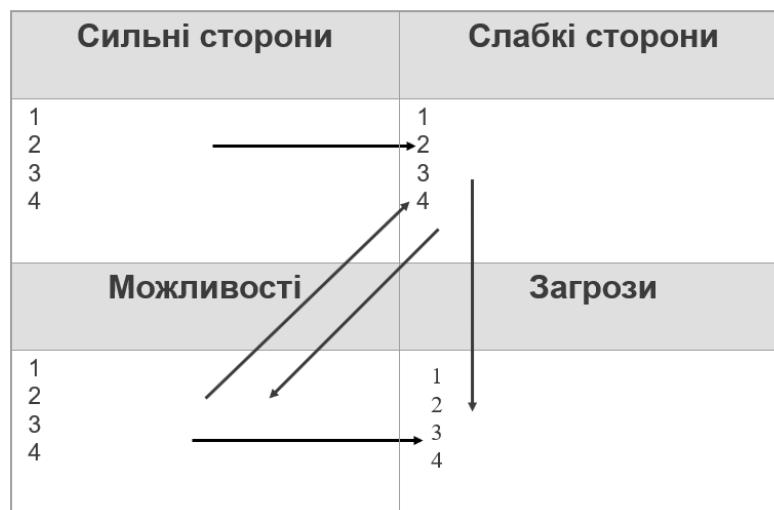

Рис. 8.7. SWOT-аналіз (стратегічні зв'язки)

На основі SWOT-аналізу здійснюється ідентифікація соціально-економічних проблем та вибір можливих пріоритетних напрямів розвитку регіону. У цілому етап оцінки сильних і слабких сторін, можливостей і загроз розвитку регіону допомагає визначити (табл. 8.6):

- ті проблеми, з якими стикається економіка регіону;
 - конкурентні переваги;
 - перешкоди на шляху до досягнення цілей і завдань соціально-економічного розвитку;
 - регіональний, загальнонаціональний і міжнародний контексти та їх вплив на регіональну економіку;
 - місцеві ресурси, придатні для використання в процесі реалізації стратегії регіонального розвитку.
- SWOT-аналіз також допомагає з'ясувати, яка зі стратегій розвитку на тлі наявних сильних і слабких сторін є найбільш прийнятною для ефективного і дієвого реагування на зміни у зовнішньому середовищі, та використання

сприятливих можливостей і мінімізації існуючих загроз. Різні варіанти стратегій, які можна обрати за результатами SWOT-аналізу, у загальному вигляді представлені у табл. 8.7.

Таблиця 8.6

Стратегічні зв'язки

АНАЛІЗ	Висновки
1. Які сильні сторони можна використати для здійснення яких-небудь можливостей?	•Цілі •Задачі •Засоби
2. Які слабкі сторони можна виправити, використовуючи які-небудь можливості?	•Цілі •Задачі •Засоби
3. Які сильні сторони можна використати для зменшення яких-небудь загроз?	•Цілі •Задачі •Засоби
4. Які слабкі сторони потрібно виправити, щоб зменшились які-небудь загрози?	•Цілі •Задачі •Засоби
5. Які слабкі сторони можна виправити, використовуючи які-небудь сильні сторони?	•Цілі •Задачі •Засоби
6. Які слабкі сторони можна буде здійснити які-небудь можливості?	•Цілі •Задачі •Засоби
7. Як виправити слабкі сторони, що залишились і відреагувати на загрози, що залишились?	•Цілі •Задачі •Засоби

Таблиця 8.7

Варіанти стратегій

Стратегія	Комбінація елементів SWOT-аналізу
<i>Варіанти стратегій, що впливають з аналізу сильних сторін і можливостей</i>	
Стратегія зміцнення/нарощування	Концентрація уваги на наявних сильних сторонах
Стратегія використання	Реалізація сприятливих можливостей
Стратегія зв'язування/кореляції	Зв'язок між наявними сильними сторонами та виникаючими можливостями
<i>Варіанти стратегій, що впливають з аналізу слабких сторін і ризиків</i>	
Стратегія елімінації	Усунення слабких сторін
Стратегія мінімізації	Мінімізація ризиків
Стратегія трансформації	Перетворення слабких сторін і ризиків у можливості

Деякі українські міста замість SWOT-аналізу використовують метод А-В-С-аналізу. Дана назва є аббревіатурою, що складається з перших літер слів: Advantage (перевага), Barrier (перешкода), Controversial (спірне). Усі відомі чинники місцевого розвитку групуються за цими трьома критеріями. Все, що не можна зарахувати до жодної з груп, відкидається як зайва інформація.

До групи «А» відносяться особливості території та її зовнішнього середовища, що є перевагою для місцевого розвитку або завдяки яким розвиток буде легший, настане скоріше, піде кращим шляхом.

Якщо через існування певного чинника місцевий розвиток гальмується або може піти в небажаному напрямку, то його відносять до групи «В».

Якщо фактор не є ані перевагою, ані перешкодою для бажаного напрямку місцевого розвитку, але однозначно вплине на майбутнє, то його треба включити до групи «С», оскільки, можливо, це спірне питання, тема для додаткового аналізу.

Для того, щоб А-В-С-аналіз був точніший, усім факторам необхідно присвоїти рейтинг важливості. Пропонується використовувати рейтингову шкалу в інтервалі від 1 до 5, де:

1. Фактор низької важливості, що мало значить для розвитку окремих сфер життєдіяльності або деяких частин території.

2. Фактор середньої важливості, що має середнє значення для розвитку окремих сфер життєдіяльності або частин території, або ж незначний вплив на розвиток усієї території.

3. Важливий фактор, що має велике (але не вирішальне) значення для розвитку деяких сфер життєдіяльності або деяких частин території, або середньоважливе значення для розвитку всієї території.

4. Дуже важливий фактор, що має вирішальне значення для розвитку окремих сфер життєдіяльності або деяких частин території, або важливе (але не вирішальне) значення для розвитку всієї території.

5. Стрижневий фактор, що має вирішальне значення для розвитку всієї території.

У подальшому переваги і бар'єри оцінюються також за динамікою в часі. Адже можна наперед знати, що ця перевага сьогодні середньоважлива, незабаром буде важливим фактором, далі стане дуже важливим, а, може, й стрижневим фактором розвитку міста. Можна також наперед передбачити, що

окремі з суттєвих бар'єрів з часом зникнуть. Відповідно переваги та перешкоди додатково поділяються на шість груп (див. табл. 8.8).

Отже, якщо певний фактор розвитку буде позначений як А3, то це означає, що він є важливою перевагою, значення якої стрімко зростає. В кінцевих результатах А-В-С-аналізу вже не розглядаються чинники з величинами важливості 1 і 2 (виняток становлять фактори, вектор яких є зростаючий для величини 2 і стрімко зростаючий для величини 1).

Таблиця 8.8

Поділ факторів за змінюваністю у часі

Характеристика зміни важливості фактора з часом	Графічні символи
Фактор, значення якого стрімко зростає	↑
Фактор, значення якого зростає	↗
Незмінний фактор, значення якого стабільне	→
Фактор, значення якого повільно зменшується	↘
Фактор, значення якого різко зменшується	↓
Фактор, зміна значення якого невідома	?

Результати А-В-С-аналізу дозволять відкинути зайву інформацію, а використовувати для формування місцевої стратегії лише важливі фактори.

На основі отриманих даних робиться аналіз-висновки (рис. 8.8)

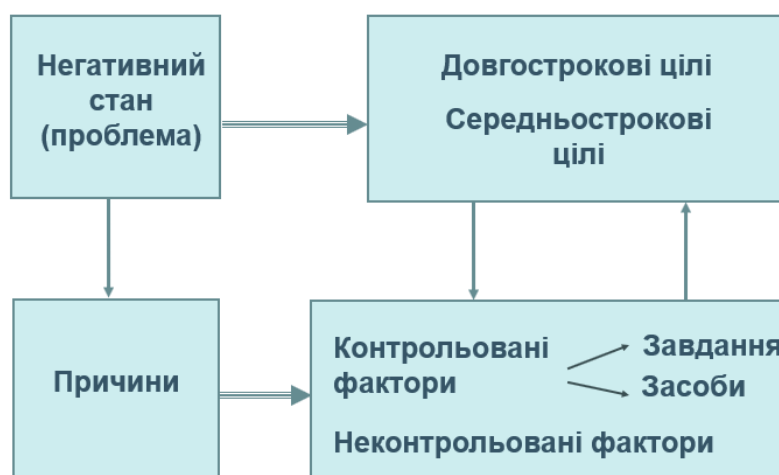

Рис. 8.8. Аналіз-висновки

Аналітичному обґрунтуванню стратегічного вибору регіону, крім наведених вище інструментів, також допомагає серйозна робота з експертного опитування громадян – фахівців у різних галузях та **соціологічний аналіз**.

Соціологічний аналіз найчастіше проводять шляхом опитування населення та підприємців у контексті стратегічного розвитку території. Для цього розробляється опитувальний лист анкети. За структурою він складається зі вступу, основної частини та особистих даних.

Вступ анкети інформує людей про процес стратегічного планування, ознайомлює з основними поняттями, принципами стратегічного планування. Мета цієї частини анкети – мотивувати мешканців до її заповнення. Часто анкети роздаються прямо на вулицях або на підприємствах міста і не повертаються назад тому, що люди не бачать того, кому дійсно потрібні їхні відповіді. Тому абстрактні слова про важливість розробки стратегічного плану міста в анкеті не порівнюються за дієвістю з живим словом керівника міста, депутатів, керівника підприємства про важливість заповнення анкети для працівників і їхніх дітей.

У кожному місті є свої особливості міського життя (історія міста, ставлення до мера, роль депутатів, сусідство з крупним промисловим центром, екологічні проблеми), враховуючи які, можна добитися зацікавленого і відвертого заповнення анкети. Тут же опитуваним даються правила заповнення анкети і гарантія анонімності.

Основна частина анкети є логічним рядом запитань. Не слід використовувати незрозумілі для населення терміни, перенавантажувати запитання зайвими зворотами, допускати в них двозначність. Кількість запитань в анкеті повинна бути обмежена (10-12 пунктів). Запитання можуть бути сформульовані як запитання про факти (Якими перспективними ресурсами володіє місто?); про поведінку (Якби Вам трапилася нагода виїхати в інше місто, то в яке місто Вашої області Ви б погодилися переїхати?); про знання та інформованість (Чи ознайомлені Ви із змістом документа Стратегічний план?); про ціннісні орієнтації і переваги (Чи вважаєте Ви, що місту необхідний стратегічний план розвитку?).

Важливу роль у результативності анкетування відіграє організація самого процесу. Він проводиться не стільки з метою отримання абсолютно надійних кількісних даних, скільки з метою виявлення певних тенденцій, переваг у громадській думці міських мешканців, бажано його здійснювати не групою запрошених фахівців, а членами органів влади, на основі наявної організаційної і матеріально-технічної бази. Анкетування не завершується складанням підсумкового аналітичного звіту, а виступає як основа для формування нових цінностей і перспективних поведінкових установок у людей і консолідації їх у дієздатну територіальну громаду.

У практиці стратегічного планування розвитку міста разом із традиційними формами розповсюдження і заповнення анкет, що дають повернення від 10 до 40% (обхід анкетерами з числа студентів будинків, групове заповнення анкет працівниками підприємств з подальшим збором анкет в урни, заповнення анкет у бібліотеці, банку, мерії і та ін.), добре зарекомендували себе такі форми:

1. Організація процесу анкетування через систему освіти. Система освіти пов'язана з більшою частиною мешканців через сім'ї, в яких разом із батьками різного віку і соціальних груп є й бабусі і дідусі, родичі. Разом із керівником місцевого управління освіти визначаються типи шкіл (у ліцєях, гімназіях, наприклад, навчаються діти найбільш заможної частини міського населення), класи (у старших класах навчаються, зазвичай, діти людей більш старшого віку, в молодших класах навчаються діти, чиї батьки в основному відносять себе до молоді), порядок і терміни проведення анкетування (у школах можуть проходити серії батьківських зборів, свята, олімпіади). Результатом бесіди із завідувачим міським відділом освіти є розробка карти охоплення різних груп населення анкетуванням.

2. Організація анкетування через ЗМІ. У місцевій газеті друкується текст анкети так, щоб його було зручно заповнити, вирізати і віддати за надрукованою адресою. Незважаючи на те, що повернення анкет у цьому випадку не перевищує, як показує досвід, 3-5%, цей варіант дає можливість максимальному числу жителів міста ознайомитися з анкетною та взяти участь в анкетуванні

найактивнішим представникам територіальної громади. Крім того, такий підхід до проведення анкетування дає можливість людям згодом зацікавленіше ставитися до обговорення результатів анкетування, які будуть надруковані в газеті.

3. Телефонне опитування. Здійснюється для більш оперативного проведення анкетування. У цьому випадку анкетування наближене до інтерв'ювання, і його результативність багато в чому залежить від професійних і особистих якостей того, хто його проводить.

За результатами анкетування готують підсумковий документ, у структурі якого є такі пункти:

1. Короткий виклад проблемної ситуації, на вирішення якої було спрямоване анкетування.

2. Опис концепції, мети і завдань анкетування.

3. Опис соціально-демографічних характеристик вибірки порівняно зі структурою соціальних груп територіальної громади.

4. Перелік питань анкети з коротким описом передбачуваного результату та індикаторів.

5. Розподіл відповідей на запитання анкет.

6. Приклади нестандартних відповідей, висловів, коментарів, наведені без зміни їх стилістики та відповідей, що повторюються.

7. Короткий висновок із кожного запитання про відповідність розподілу відповідей на запитання результату, який спочатку передбачався.

8. Загальний висновок за результатами анкетування у відповідності з початковою метою.

9. Рекомендації з використання одержаної інформації для ухвалення рішень щодо подальших дій у сфері стратегічного планування розвитку території.

Наведене свідчить, що існує тісний зв'язок між аналітичною діяльністю та розробкою стратегії місцевого розвитку. За допомогою описаних вище процедур можна виявити не лише ключові сильні та слабкі сторони, а й запрограмувати ще на аналітичному етапі принципово важливі стратегічні рішення.

8.5. Стратегічне фокусування

На глобальному ринку не тільки корпорації конкурують, пропонуючи більше, ніж інші, для інвесторів і покупців. Глобалізація також змушує території (міста, регіони і країни) брати участь в постійній конкурентній боротьбі за людей, знання, ідеї та інвесторів/капітал. Регіональний розвиток стає інструментом для досягнення глобальної конкурентоспроможності на регіональному рівні через процес, за допомогою якого регіони управляють постійними конкурентними трансформаціями, аби стати більш комфортними для життя і кращими для ведення бізнесу.

Завдяки зростаючому впливу міжнародних (торговельних і політичних) об'єднань, автономія країн щодо створення макроекономічної стратегії стає все більш і більш обмеженою. Одночасно, значимість регіонального бізнес-середовища збільшується, у той час як ставлення регіональних суб'єктів дедалі більше визначає інвестиційні рішення і загальну діяльність бізнес-сектору. Сильна конкурентна позиція регіону залучає нових інвесторів, знання і технології, її результатом є підвищення регіональних доходів і поліпшення якості життя. Отже, порядок денний регіональних справ виходить за межі свої стандартних адміністративних повноважень, і регіональне управління все більш починає мати справу з такими питаннями як конкурентоспроможність та розвиток.

Конкурентні переваги є факторами конкурентоспроможності, які являють собою вимоги, щоб зробити один регіон більш привабливим, ніж інші. Поняття конкурентоспроможності було запозичено з підприємницького сектору, і зазвичай, застосовується для розвитку територій.

Конкурентні переваги регіонів

Конкурентні переваги використовуються також для кращого розуміння питань, які мають вирішальне значення для поліпшення економічного добробуту та розподілу національного продукту.

У порівнянні з конкурентоспроможністю підприємств концепція конкурентоспроможності на макроекономічному рівні визначена гірше і часто піддається критиці. Підвищення конкурентоспроможності країни або регіону часто представлено у вигляді однієї з основних цілей економічної політики. Однак, сперечаються навіть про те, чи розумно говорити про конкурентоспроможність на макроекономічному рівні через відсутність

загальноприйнятого визначення поняття макроекономічної конкурентоспроможності. Консенсус щодо макроекономічної конкурентоспроможності існує хіба що у вигляді загального визнання того, що підвищення економічної ефективності та продуктивності в країні є основними ознаками конкурентоспроможності.

Регіональна конкурентоспроможність визначається як здатність виробляти товари і послуги, які відповідають вимогам міжнародних ринків, в той же час при збереженні високих і стійких рівнів доходів. В більш загальному плані, це можна назвати здатністю регіонів в умовах зовнішньої конкуренції забезпечувати відносно високий рівень зайнятості і доходи мешканців. Іншими словами, для регіону, щоб бути конкурентоспроможним, важливо забезпечити якість і кількість робочих місць. Поширеною є думка про те, що, кожен регіон має спільні риси, які впливають на конкурентоспроможність усіх розташованих там підприємств, незважаючи на те, що частина з цих підприємств конкурентоспроможні, а частина – ні.

Інше визначення – конкурентоспроможність регіону є здатністю регіональної економіки оптимізувати власні внутрішні активи і ресурси, щоб конкурувати і процвітати на національному та глобальному ринках і адаптуватися до змін на цих ринках. Хоча існують регіональні обмеження щодо законів, регулюючих економіку міжнародної торгівлі, зміни обмінного курсу і гнучкість кореляції ціна-заробітна плата, регіони тим не менш можуть зробити багато з точки зору міжрегіональної міграції мобільних факторів, капіталу і робочої сили в прагненні застосувати поняття макроекономічної конкурентоспроможності на регіональному рівні.

Джерело: Рональд Л. Мартін, «Дослідження факторів регіональної конкурентоспроможності»

Стратегічне фокусування є інструментом стратегічного планування, який використовується для визначення та відбору конкурентних переваг. Через стратегічне фокусування визначаються ключові акценти стратегії – вибираючи перспективні конкурентні переваги з одного боку і найбільш важливі проблеми з іншого.

З одного боку, результати соціально-економічного аналізу вказують на ключові тенденції, які можуть стати основою для регіонального розвитку, такі як нові види діяльності, організації та практики, які мають потенціал до зростання. З іншого боку, соціально-економічний аналіз показує основні проблеми і питання, які заважають розвитку і повинні бути вирішені, а також дії, від яких варто відмовитися, якщо витрати перевищують вигоди.

SWOT-аналіз використовується для визначення найбільш важливих внутрішніх факторів (сильні і слабкі сторони) і зовнішніх обставин (можливості

і загрози) для регіонального розвитку. Таким чином, SWOT являє собою синтез раніше підготовленого аналізу ситуації.

Нарешті, через стратегічне фокусування визначаються ключові акценти стратегії, вибравши перспективні конкурентні переваги з одного боку, і найбільш важливі проблеми з іншого. SWOT-аналіз в значній мірі сприяє стратегічному фокусуванню, оскільки він вже дає певні елементи визначених внутрішніх факторів і зовнішнього середовища.

Переваги регіону класифікуються як природні переваги, загальні переваги і унікальні переваги. Визначення унікальних переваг або створення можливості для їх появи є сутністю стратегічного фокусування.

Стратегічне фокусування, зазвичай, має основою визначення та класифікацію переваг, які характеризують регіон.

Визначені переваги регіону можуть бути класифіковані наступним чином:

- **Природні переваги** пов'язані з факторами, які надані природою, а не зроблені людьми.

- **Загальні переваги** пов'язані з соціально-економічними факторами, які є результатом діяльності людини, але й існують також у інших регіонах.

- **Унікальні переваги** відрізняють регіон від інших, і не можуть бути легко скопійовані іншими – зазвичай, вони представляють собою поєднання природних і загальних переваг.

Порівнюючи й аналізуючи конкретні переваги, які регіон має в порівнянні з іншими, можемо зробити певні висновки щодо стратегічних напрямків, можливих стратегій і пріоритетів у сфері розвитку. Через стратегічне фокусування визначаються потенційні унікальні переваги, які може мати регіон щодо компонентів економічного розвитку, соціального розвитку, захисту навколишнього середовища, інфраструктури та ін.

Важливо бути надзвичайно критичними щодо унікальних переваг. У багатьох випадках регіональні суб'єкти схильні розглядати деякі переваги регіону як унікальні, хоча інші території також володіють аналогічними перевагами, або можуть відносно легко скопіювати їх. Наприклад, деякі місця природної, культурної та/або історичної спадщини можуть бути дійсно унікальними, оскільки таких немає в іншому місці. Однак, факт їх існування

(наявності) – це не те, що робить їх унікально вигідними для регіону, – має бути ширше визначення, і їх ефективне використання в сфері туризму або якомусь іншому компоненті розвитку.

Слід підбирати відповідні сильні сторони і можливості з одного боку, і слабкі сторони і загрози з боку іншого для того, аби визначити правильні акценти, на яких мають бути сконцентровані ресурси в наступному стратегічному періоді.

Стратегічне фокусування може здійснюватися через проведення семінару з метою зосередити увагу на двох основних питаннях:

- Що є найбільш перспективним? Що таке конкурентна перевага регіону (особливо з точки зору місцевої економіки, освіти, культури...)?

- Що є найбільш критичним в нашому регіоні? Що може поставити під загрозу/перешкоджати нашому розвитку? Що ми просто зобов'язані вирішити в наступному періоді?

Рекомендується здійснювати стратегічне фокусування робочою групою, що складається з зацікавлених сторін (з економічних, соціальних та екологічних питань), посиленою декількома лідерами громадської думки. Дуже важливим є досягнення консенсусу щодо невеликого числа питань/проблем/перспектив, які служитимуть у якості стратегічних напрямів, і будуть перетворені на стратегічні цілей на більш пізній стадії.

Приклад стратегічного фокусування

Природні переваги	Загальні переваги	Унікальні переваги
<ul style="list-style-type: none"> • розміщення (близькість до портів та аеропортів) • чиста вода (річка) • сприятливий клімат • орна земля • гори (для зимового туризму та альпінізму) • збереження навколишнього середовища: мед, лікарські трави... 	<ul style="list-style-type: none"> • виробничі потужності та досвід виробництва знарядь та інструментів • пам'ятники культури та історії, церкви • зосередження різних вищих навчальних заходів • надійний та дієвий соціальний захист 	<ul style="list-style-type: none"> • виробництво відновлюваної чистої енергії (з центром управління сектору енергетики) • швидкий, ефективний та динамічний розвиток винного виробництва (нові торгові марки, світові сертифікати та ціни) • унікальне поєднання культурної та історичної спадщини з хорошою культурною інфраструктурою

Можливості (починаючи з найбільш перспективних)

1. Перехід до відновлюваних джерел енергії
2. Просування природної, релігійної та культурної спадщини як частини прикордонної та міжрегіональної туристичної пропозиції
3. Нова глобальна економіка, що базується на знаннях, креативності та ризику
4. Просування концепція навчання упродовж життя
5. Просування соціальної інтеграції

Слабкі сторони	Загрози
<ul style="list-style-type: none">• демографічне старіння населення• постійно негативний фінансовий результат та зменшення зайнятості у переробній промисловості• низький рівень безпеки• несприятливий клімат для підприємницької та інвестиційної діяльності• питання, пов'язані з фінансуванням культури та спорту з державного бюджету• спустошені сільські території	<ul style="list-style-type: none">• глобальна криза – експортери у переробній промисловості поставлені під загрозу• інтенсивне будівництво змінює ландшафт• збільшення вимог до послуг з охорони здоров'я та соціального захисту через несприятливу вікову структуру населення• здобуття негативного іміджу небезпечної, кримінальної території• попит на землі під забудову обмежує обсяг земель сільськогосподарського призначення
Вибір стратегічних акцентів:	
<ol style="list-style-type: none">1. Створення конкурентної економіки, що базується на концепції сталого розвитку2. Відродження громади3. Готовність відповідати зростаючим соціальним потребам4. Стратегічне управління територією з наявною інфраструктурою, що зберігає природну та культурну спадщину	

8.6. Основні елементи компонентних планів області

Існує проста формула, яка є особливо правильною в контексті стратегічного планування:

$$\text{Ефективність} = \text{планування} \times \text{виконання}$$

Якщо наше планування слабке, або якщо не вдається реалізація, то ефект прикладених зусиль дорівнюватиме нулю. Численні стратегії не були успішно реалізовані через відсутність механізмів виконання. На основі сформованої стратегічної платформи базується практична реалізація стратегічних концепцій, які, у свою чергу, можуть здійснитися через виконання операційного плану, що складається з компонентних планів і плану їх реалізації (з проєктами та заходами, через які реалізується стратегія).

Відповідно, підготовка компонентних планів є першим кроком на шляху до реалізації стратегії регіонального розвитку. Компонентні плани є центральною частиною процесу розробки стратегії, яка поєднує перспективи довгострокові (стратегічні) і короткострокові (операційні). Для цього слід знайти шляхи найбільш ефективного використання обмежених ресурсів розвитку на основі стратегічних концепцій, сформульованих у стратегічній платформі.

Три компоненти – економічний розвиток, соціальний розвиток та захист навколишнього середовища – є основою регіонального розвитку. Хоча деякі стратегії розвитку та відповідні підходи до їх підготовки не передбачають однозначно розробку компонентних планів, вони досі чітко містять цілі та механізми реалізації для підтримки соціально-економічного розвитку, одночасно опікуючись питаннями просторового розвитку, охорони навколишнього середовища та збереження природних ресурсів.

Підготовка плану для кожного компоненту потребує проведення відповідних фокус-груп за участю членів команди розробників у відповідності до їх знань та інтересів. Кожна фокус-група повинна включати компетентних та зацікавлених представників від державного, приватного та громадського сектору, і також може бути посилена лідерами громадської думки і експертами у відповідних сферах.

До процесу розробки кожного компонента варто залучати також представників групи зацікавлених сторін. Для економічного розвитку – представників бізнес-сектору, для соціального розвитку – представників

уразливих груп, для плану захисту навколишнього середовища – фахівців-екологів.

Компонентні фокус-групи можуть працювати паралельно і обмінюватися між собою основними висновками, прогнозами та результатами. Для забезпечення паралельної роботи груп важливо мати достатню кількість фахівців у кожній з них.

На рис. 8.9 показані основні цінності та ключові сфери інтересів кожного з трьох компонентних планів.

Рис. 8.9. Основні цінності та ключові сфери інтересів кожного з трьох компонентних планів

Основні елементи компонентних планів

Підготовка компонентних планів відбувається у відповідності до їх структури.

Структура компонентних планів:

- Компонентне фокусування - визначення конкурентних переваг і важливих питань,
- Визначення цілей компонентів,
- Програмування (у тому числі регіональних, міжрегіональних проєктів та проєктів транскордонного співробітництва),
- Оцінка очікуваних досягнень за допомогою індикаторів,
- Розробка фінансового плану

Компонентне фокусування в основному базується на тих же принципах і кроках, що і стратегічне фокусування. Результатом повинен бути SWOT-аналіз і

визначення конкурентних переваг і перешкод для трьох компонентів: регіональна економіка, соціальний розвиток та захист навколишнього середовища. Фокусування допомагає з'ясувати найбільш важливі питання для розвитку регіону – рушійні сили для просування вперед, і стримуючі фактори, що перешкоджають розвитку.

Компонентне фокусування передбачає визначення **компонентних цілей**, які б відповідали стратегічним цілям зі стратегічного рівня. Завдання полягає в тому, щоб визначити діапазон і вплив рушійних сил економічного і соціального розвитку та охорони навколишнього середовища, одночасно намагаючись визначити шляхи вирішення найбільш важливих питань.

Програмування. В подальшому для компонентних планів повинен бути розроблений план реалізації, що складатиметься з відповідних програм, до яких увійдуть конкретні проєкти і заходи (у тому числі міжрегіональні та проєкти транскордонного співробітництва там, де це доречно). Ці проєкти та заходи призначені для вирішення найважливіших питань, подолання виявлених вузьких місць і розвитку потенціалу в цільових сферах. Через програмування починається практична підготовка плану реалізації стратегії.

Після вправ з програмування проводиться оцінка очікуваних досягнень (результати – продукти/підсумки, результати – наслідки, впливи) з індикаторами на різних рівнях. Один рівень стосується результатів-підсумків проєкту/програми з відповідними індикаторами, а інший – компоненту/ стратегії. При цьому визначаються очікувані досягнення кількісно, тобто визначається вплив виконаних дій і відповідні індикатори впливу реалізації кожного компонентного плану і усієї стратегії. Всі ці елементи повинні міститися в плані моніторингу та оцінки. Більш детально про план моніторингу та оцінки і індикатори – у відповідному розділі.

Останній елемент компонентних планів – розробка фінансової схеми/структури для реалізації відібраних проєктів та заходів, згрупованих у відповідні програми. Відповідні фінансові вимоги – аналіз приблизних витрат,

необхідних для реалізації, та джерел, узгоджених у певних часових рамках, – представляють собою індикативний компонентний фінансовий план.

Якісні соціально-економічний аналіз, SWOT-аналіз та стратегічне фокусування є ефективними інструментами для ідентифікації економічних, соціальних та екологічних характеристик регіону, які демонструють очевидні потенціали для розвитку, а також найбільш критичних питань, розв'язання яких допоможе виявити/розблокувати приховані потенціали розвитку.

У табл. 8.9 представлено доступні методи, інструменти для підготовки кожного з компонентних планів. Підкресленням виділені ті, без яких не можна обійтися при виконанні відповідного кроку.

Таблиця 8.9

Доступні методи, інструменти для підготовки кожного з компонентних планів

Кроки	Методи та інструменти	Учасники
Компонентне фокусування	<ul style="list-style-type: none"> • SWOT-аналіз • Економічна модель Портера, Бостонська матриця, аналіз ланцюга вартості (для економічного компоненту) • Інтерв'ю • Семінар 	<ul style="list-style-type: none"> • відповідні фокус-групи для кожного компонента • представники приватного сектору та установ бізнес-інфраструктури (для економічного розвитку) • представники установ соціальної сфери, громадських організацій (для соціального розвитку) • представники громадських організацій та установ у сфері захисту довкілля (для екологічного розвитку) • зовнішні експерти
Компонентні цілі	<ul style="list-style-type: none"> • вступний/ознайомчий семінар • робочі зустрічі, консультації, інтерв'ю • підсумковий семінар • сценарії виконання форм улювання цілей за критеріями SMART 	<ul style="list-style-type: none"> • відповідна фокус-група для кожного компонента • представники приватного сектору та установ бізнес-інфраструктури (для економічного розвитку) • представники установ соціальної сфери, громадських організацій (для соціального розвитку) • представники громадських організацій та установ у сфері захисту довкілля (для екологічного розвитку) • галузеві асоціації • зовнішні експерти

Програмування	<ul style="list-style-type: none"> • фокус-групи • семінари • матриця «важливе – термінове» • матриця «Важливість - Готовність (пріоритет)» 	<ul style="list-style-type: none"> • відповідна фокус-група для кожного компонента • представники приватного сектору та установ бізнес-інфраструктури (для економічного розвитку) • представники установ соціальної сфери (для соціального розвитку) • представники громадських організацій та установ у сфері захисту довкілля (для екологічного розвитку) • галузеві асоціації • зовнішні експерти
Моніторинг та оцінка	<ul style="list-style-type: none"> • індикатори за критеріями SMART 	<ul style="list-style-type: none"> • ініціатори відповідних проєктів і заходів • представники цільових груп

Компонентне фокусування

Компонентне фокусування рекомендується почати зі SWOT-аналізу, що має ґрунтуватися на результатах соціально-економічного аналізу, загальному SWOT-аналізі, визначених стратегічних напрямках і відповідних стратегіях/планах вищого рівня. З практичної точки зору, SWOT-аналіз щодо компонентних планів повинен містити:

- сильні сторони, що мають значення для відповідної сфери розвитку (економічної, соціальної або захисту навколишнього середовища) – відповідно до соціально- економічного аналізу, уточненого через загальний SWOT- аналіз та стратегічне фокусування,

- слабкі сторони, які обмежують або перешкоджають соціально- економічному розвитку або захисту навколишнього середовища, – на основі можливостей для застосування та підвищення конкурентних переваг регіону, – також відповідно до соціально-економічного аналізу та уточнень через загальний SWOT-аналіз і стратегічне фокусування,

- можливості, які можуть підсилювати позитивний вплив виявлених переваг економічної, соціальної та екологічної спрямованості;

- загрози економічному і соціальному розвитку та захисту навколишнього середовища в регіоні.

Вибір аспектів, які повинні бути проаналізовані, насправді залежить від соціально-економічних та екологічних особливостей регіону. Економічний

компонент: наприклад, для регіону з низьким рівнем урбанізації у центрі уваги повинен бути аналіз сільськогосподарських потенціалів. У випадку промислового регіону ми повинні зосередитися на аналізі подальшого зростання існуючих потужностей і започаткування нової промислової діяльності.

Крім того, доцільно використовувати відповідні елементи аналізу (особливо SWOT- і PEST-аналізу) зі стратегій і планів вищого рівня (галузевих та ін.), і розглядати сплановані документами вищого рівня заходи як можливості. Варто також розглянути наявні і оголошені програми (ЄС та ін.) країн-донорів, які мають відношення до кожного з компонентів, як можливе джерело фінансування та технічної допомоги.

На додаток до SWOT-аналізу, ряд інших інструментів можуть допомогти краще зрозуміти ситуацію і можливості, і зосередитися на критично важливих факторах для регіонального розвитку. Деякі з цих інструментів представлені у документі нижче – на прикладі компонента економічного розвитку. Ці інструменти можуть бути застосовані у формі семінару, за умови, що існує хороша підготовка і модерування.

Інструменти для ідентифікації діяльності з економічного розвитку, можливостей і критично важливих питань

Економічна модель Майкла Портера – застосовується для стратегій розвитку компаній і територій
Для того щоб зрозуміти конкурентні характеристики певної місцевості, регіону або кластера (що розуміється як група взаємопов'язаних видів економічної діяльності), потрібно проаналізувати: <ol style="list-style-type: none">1. конкурентні переваги і рівень суперництва між провідними видами економічної діяльності,2. конкурентоспроможність і взаємопов'язаність галузей другого ешелону,3. якість виробничих ресурсів,4. рівень попиту.

Аналіз п'яти сил Майкла Портера – застосовується для бізнес-стратегій і кластерів
Конкурентна позиція кластера або певної галузі визначається через: <ol style="list-style-type: none">1. його конкурентні позиції в порівнянні з основними конкурентами,2. вміння домовлятися з постачальниками,3. вміння домовлятися з покупцями,4. відкритість кластера входу нових гравців до галузі, небезпека від впровадження радикально нових технологічних продуктів, які можуть змінити попит.

Бостонська матриця (Boston Consulting Group) – застосовується для бізнес-стратегій

На цій матриці розміщуються провідні регіональні продукти, одна вісь позначає відносну частку продукту на ринку (від 0% до 100%), а інша представляє темпи зростання ринку (від низьких до високих). Таким чином, можна розрізнити чотири основні групи продуктів:

1. «зірки», із великою часткою на швидко зростаючих ринках,
2. «дійні корови», із великою часткою на повільно зростаючих або стагнуючих ринках,
3. «собаки», з низькою часткою на стагнуючих ринках,
4. «знаки питання», з низькою часткою на ринках, які починають швидко рости.

Визначення цілей компонентів

Цілі компонентів засновані на концепції (баченні) розвитку і стратегічних цілях, а також на цілях стратегій і планів вищого рівня, і не повинні виходити за ці рамки. Цілі розвитку для кожного компонента повинні бути скориговані і узгоджені з цілями інших двох компонентів, не піддаючи їх небезпеці. Крім того, цілі компонентів не повинні входити у протистояння з цілями у відповідній сфері розвитку на рівні держави та інших регіонів.

З точки зору змісту цілі компонента представляють собою більш детальну розробку бачення розвитку та відповідних загальних стратегічних цілей. Процес розробки цілей компонентів більш докладно розглядається нижче.

Паралельно з визначенням цілей компонентів слід також думати про впливи, яких передбачається досягти за рахунок реалізації компонентних планів. Ці впливи виражаються у вигляді компонентних індикаторів. Компонентні цілі повинні бути більш конкретними ніж стратегічні цілі, з тим щоб визначення відповідних індикаторів можна було робити на основі критеріїв SMART (англ. – розумний).

- Specific – Конкретні (точно вказати цільові види діяльності /послуг/заходів та бенефіціарів);
- Measurable – Вимірні (сформульовані так, щоб можна було контролювати й оцінювати хід їх реалізації);

- **Appropriate** – Відповідні/належні (розроблені у відповідності до бачення і стратегічних цілей, і узгоджені по вертикалі і горизонталі),
- **Realistic** – Реалістичні (на основі ресурсів, які доступні, або можуть бути надані розумною мірою та в прийнятних обсягах);
- **Time-bound** – Визначені в часі (визначається з точки зору часу, необхідного для їх виконання).

Відповідні компонентні фокус-групи визначають цілі розвитку компонентних планів через наступні кроки:

- досягнення консенсусу по цільових групах заходів/втручань та бенефіціарів (може бути здійснено у форматі короткого початкового семінару);
- більш глибоке розуміння можливостей і потенціалів окремих цільових груп (може бути здійснено за рахунок додаткових інтерв'ю та зустрічей з відповідними експертами, постачальниками послуг та бенефіціарами);
- визначення бажаних результатів, сформульованих у вигляді цілей (може бути зроблено на заключному семінарі для визначення цілей компонентів).

Після досягнення консенсусу щодо цільових груп заходів/послуг/втручань та бенефіціарів важливо оцінити їх вплив в оптимістичному і песимістичному сценаріях. Зазвичай, це здійснюється за допомогою часових карт, які представлені тут для кожного з трьох компонентів.

Часова карта потужностей і потенціалів цільових заходів, секторів і компаній

Після того, як консенсус по цільових видах діяльності, секторах і групах компаній досягнуто, необхідно оцінити, який потенціал зайнятості вони мають на наступний трирічний період, - в оптимістичному і песимістичному сценарії. Це можна показати у вигляді табл. 8.10.

Таблиця 8.10

Цільова діяльність, сектори/компанії	Зайнятість			
	Зараз	Через 3 роки (песимістичний сценарій)	Через 3 роки (оптимістичний сценарій)	Ключові умови
a...				
b...				
c...				

В останньому стовпці представлена інформація про ключові умови або припущення для здійснення прогнозів.

Втручання в контексті економічного розвитку (проекти і заходи, згруповані в рамках відповідних програм) має бути здійснено таким чином, щоб сприяти створенню нових робочих місць, або запобігати скороченню зайнятості в найбільш важливих сферах.

Часові карти для поліпшення доступності та якості пріоритетних цільових послуг

Після досягнення згоди щодо пріоритетних цільових послуг необхідно оцінити їх доступність і якість в наступному періоді, в оптимістичному і песимістичному сценарії. Це можна показати у наступному вигляді (табл. 8.11).

Таблиця 8.11

Пріоритетні цільові послуги	Доступність			
	Зараз	Через 3 роки (песимістичний сценарій)	Через 3 роки (оптимістичний сценарій)	Ключові умови
a...				
b...				
c...				
Пріоритетні цільові послуги	Якість			
	Зараз	Через 3 роки (песимістичний сценарій)	Через 3 роки (оптимістичний сценарій)	Ключові умови
a...				
b...				
c...				

В останньому стовпці представлена інформація про ключові умови або припущення для здійснення прогнозів.

Втручання щодо соціального розвитку (проекти і заходи, згруповані в рамках відповідних програм) має бути здійснено таким чином, щоб сприяти досягненню поставлених умов.

Часова карта запланованих покращень в пріоритетних сферах

Подібно тому, як розроблялися плани економічного і соціального розвитку, після досягнення згоди про пріоритетні напрямки повинен бути оцінений діапазон очікуваних інтервенцій на наступний трирічний період. Це може бути показано у оптимістичному і песимістичному сценаріях у вигляді табл. 8.12.

Таблиця 8.12

Пріоритетні сфери	Діапазон інтервенцій			
	Зараз	Через 3 роки (песимістичний сценарій)	Через 3 роки (оптимістичний сценарій)	Ключові умови
a...				
b...				
c...				

В останньому стовпці представлена інформація про ключові умови або припущення для здійснення прогнозів.

Втручання щодо захисту навколишнього середовища (проекти і заходи, згруповані в рамках відповідних програм) має бути здійснено таким чином, щоб сприяти покращенню ключових умов.

Для компонента економічного розвитку ми намагаємося оцінити потенціал зайнятості цільових груп діяльності, секторів і галузей в наступному періоді. Для компонента соціального розвитку ми плануємо доступність та якість цільових послуг в наступному періоді, в той час як для екологічної складової ми окреслюємо поліпшення в пріоритетних сферах захисту довкілля.

Програмування

Цілі компонента представляють собою виконання стратегічних цілей, програм, які включають в себе проєкти і заходи – інструменти для досягнення цих цілей. Програмування є частиною процесу планування, в якому, керуючись рамками визначених стратегічних та оперативних цілей, визначаються проєкти і заходи, які призводять до досягнення цих цілей, а потім подібні проєкти і заходи групуються у відповідні програми.

Програми є основними інструментами для реалізації стратегії регіонального розвитку. Вони інтегрують проєкти і заходи, які взаємопов'язані в часі і за змістом. Проєкти і заходи об'єднуються в програми за спільними логічними ознаками, що сприяє їх кращій ідентифікації та полегшує управління. Чим більше число проєктів та заходів, тим вище потреба визначити програми.

Заходи представляють собою прямі втручання в одну з відповідних сфер розвитку. На відміну від проєктів, вони не мають точно визначених термінів реалізації і, зазвичай, періодично повторюються (наприклад, підтримка сільськогосподарських товаровиробників шляхом надання субвенцій, підтримка малого та середнього бізнесу за рахунок спільного фінансування впровадження стандартів якості та ін.). Заходи часто включають відносно прості процедури, такі, як впровадження певної статті бюджетного фінансування (наприклад, співфінансування діяльності з освіти дорослих) або створення спеціального органу (наприклад рада регіону з охорони здоров'я або рада з архітектури і будівництва).

Проєкти – це втручання, які мають чітко визначений певний термін реалізації (рис. 8.10). Проєкт – це логічно і хронологічно узгоджений комплекс дій, реалізація яких призводить до досягнення певної мети у встановлений термін, із залученням певних людських, матеріальних і фінансових ресурсів. Реалізація проєкту вимагає відповідної організації і визначення обов'язків.

Програмування, зазвичай, ініціюється і координується відповідними фокус-групами за участі всіх компетентних представників установ, організацій, підприємств, що є зацікавленими сторонами і могли б зробити внесок у вигляді проєктних ідей або вже розроблених проєктів.

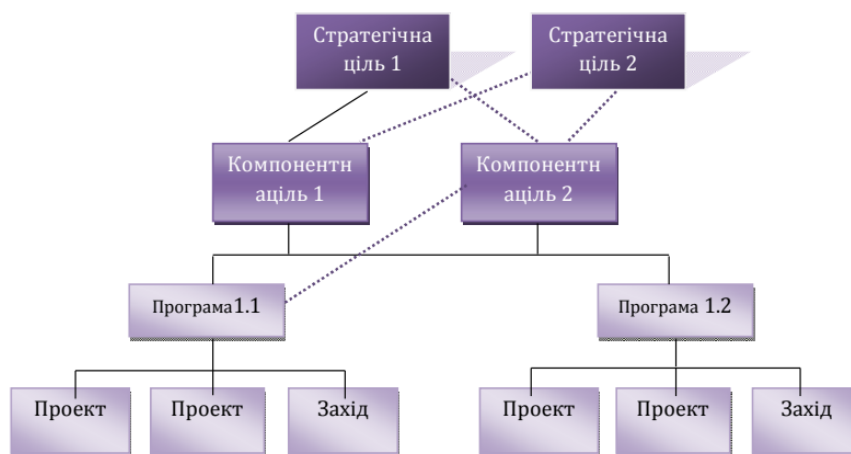

Рис. 8.10. Реалізація проекту

Узгодженість і відповідність етапу програмування усьому процесу планування забезпечуються через наступні кроки:

- своєчасна та точна ідентифікація цільових заходів/послуг/втручань та бенефіціарів та діапазону/переліку необхідних програмних заходів;
- виявлення вузьких місць, які вимагають негайних заходів, щоб сприяли б регіональному розвитку;
- генерування проєктів і заходів з усунення виявлених вузьких місць;
- вибір пріоритетних проєктів і заходів та їх групування у відповідні програми.

При такому підході всі проєкти і заходи в операційному плані повинні містити як мінімум такі відомості:

- зв'язок з відповідними стратегічними і компонентними цілями;
- основні очікувані результати;
- основні види діяльності або групи видів діяльності;
- загальний кошторис витрат;
- очікувані джерела та умови фінансування;
- тривалість і терміни реалізації;
- ролі зацікавлених сторін в їх реалізації.

Важливо, щоб зацікавлені сторони регіону мали достатньо часу для підготовки та подання резюме проєктів, які повинні мати відношення до певних регіональних стратегічних цілей, а також – цілей відповідних компонентів.

Зібрані резюме проєктних ідей розглядаються відповідними фокус-групами через наступні кроки і за такими принципами:

- резюме проєктних ідей спочатку сортується за відповідними компонентами;
- по кожному з компонентів вони далі класифікуються відповідно до їх якості;
- резюме низької якості, недостатньо деталізовані або ті, де відсутні важливі елементи, відхиляються, або подавачам пропонується їх удосконалити у випадку, якщо фокус-група вважає, що покращення є можливим;
- по кожному з компонентів готується перелік якісних проєктів;
- два або більше дуже схожих проєктів об'єднують в один;
- якісні, але складні проєкти розділяють на більшу кількість проєктів;
- готується остаточний список якісних резюме проєктів, отриманих від зацікавлених сторін регіону.

Варто з повагою ставиться до усіх адекватних проєктних ідей від всіх зацікавлених сторін регіону, – такий підхід забезпечить демократичність стратегії, охоплення всього регіону і одночасно стане внеском у зміцнення спроможності та підвищення зацікавленості у підготовці та реалізації проєктів на більш пізній стадії.

Альтернативний варіант не вимагає оголошення відкритого конкурсу проєктних резюме, але в цьому випадку ми робимо весь процес розробки стратегії менш прозорим і, в деякій мірі, ризикуємо не отримати широкого визнання регіональної стратегії і повної участі регіональних зацікавлених сторін на стадії реалізації.

Наступний крок – організація семінару з кожною з компонентних фокус-груп за допомогою методу ранжирування за вибором пріоритетних проєктів.

Плани реалізації стратегій регіонального розвитку повинні включати два типи проєктів: так звані проєкти «швидкого результату» і проєкти-каталізатори, які матимуть більш стратегічно-довгостроковий вплив щодо досягнення цілей розвитку і ефекти мультиплікації. Вибір між цими двома типами проєктів

залежить від існуючої довіри (соціальний капітал) в регіоні або в конкретній місцевості і наявності ресурсів для реалізації розроблених заходів. В регіоні без особливого досвіду стратегічного планування доцільно почати реалізацію стратегії регіонального розвитку з більш простих проєктів, для яких існують локально доступні ресурси, – це робиться для побудови необхідної довіри і впевненості. Простіші втручання представляють собою гарну основу для реалізації складних і дорогих проєктів-каталізаторів, які дозволяють зробити більш вагомі кроки на шляху до досягнення стратегічних цілей.

Крім того, важливо розуміти різницю між тривалістю реалізації проєкту і терміном існування структур, які створені під час проєкту.

При відборі пріоритетних проєктів, а потім і при складанні програм, фокус-групи можуть також враховувати пріоритети відповідних джерел зовнішнього фінансування та технічної допомоги.

Кроки, описані в процесі програмування (виявлення та відбір проєктів та заходів, згрупованих у програми), зазвичай, не вносяться до останньої версії тексту стратегії. Цей документ повинен представити тільки результати цього процесу.

Для ефективного програмування важливо враховувати ієрархічні взаємозв'язки між цілями, програмами, проєктами і заходами – як описано в табл. 8.13.

Таблиця 8.13

Компонентний план (економічний, соціальний, екологічний)

Програма	Проєкт/ Захід	Зв'язок зі стратегічними цілями(ціллю)/компоне ними цілями(ціллю)	Орієнтовний термін для реалізації			Орієнтовна фінансова вартість
			Рік 1	Рік 2	Рік3	
Програма 1: (назва)	Проєкт 1.1					
	Проєкт 1.x					
Програма x: (назва)	Захід 1.1					
	Захід 1.x					
	...					

В ієрархічному сенсі програми підпорядковані цілям і сприяють їх реалізації. Індикатори, визначені для оцінки прогресу в досягненні цілей, служать важливими віхами для визначення внеску певною програмою. Відповідний внесок, якщо такі є, до інших компонентних планів також слід зазначити для кожної програми.

Програми, здебільшого, складаються зі схожих проєктів та заходів. Індикатори для моніторингу реалізації програм в основному синтезуються з індикаторів проєктів і заходів. Орієнтовні витрати на реалізацію програми визначаються шляхом підсумовування витрат на проєкти і заходи.

На додаток до регіональних проєктів при визначенні програм учасники фокус-групи повинні брати до уваги інтереси і можливості для реалізації міжрегіональних та транскордонних програм співробітництва та проєктів, які зазвичай виходять за межі регіону. Вузьке середовище (визначене під час створення концепції/бачення розвитку) визначає цей напрямок співробітництва. Міжрегіональні і прикордонні ініціативи співробітництва розроблені на рівні програм/проєктів на основі загальних проєктних заходів, які мають стратегічний інтерес і значення для двох або більше регіонів. Прикладом міжрегіонального (і, можливо, прикордонного) співробітництва в Україні може бути гірськолижний курорт Буковель, який знаходиться між Івано-Франківською та Закарпатською областями, а також межує з сусідньою Румунією.

Компонентні фокус-групи можуть відносно легко визначити проєкти, які є більш ефективними, коли розроблені і впроваджені у співпраці з іншими регіонами. Існує підвищений інтерес донорів до такого роду проєктів.

Оцінка очікуваних досягнень з індикаторами

Моніторинг являє собою систему для збору і обробки даних, призначених для порівняння фактичних результатів із запланованими. Порівняння засноване на результатах моніторингу і дає повну оцінку того, якою мірою цілі були досягнуті, працюючи як механізм верифікації і зворотного зв'язку.

Індикатори є ключовими, але не єдиними елементами системи моніторингу та оцінки (МіО) реалізації стратегії. Спираючись на зв'язок між різними рівнями (стратегічний та операційний), індикатори забезпечують основу для вимірювання рівня досягнень. Вони описують цілі в операційно вимірних величинах (кількість, якість, і час) і є основою для МіО.

І для стратегічного управління і для управління проєктами індикатори є важливими чинниками виконання стратегічних, операційних і проєктних планів. Саме завдяки індикаторам можуть бути точніше визначені цілі, що створює основу для МіО. Моніторинг та оцінка дозволяє ефективно керувати процесами розвитку, тримаючи їх у запланованих рамках, і дозволяє оцінити кількісні та якісні аспекти виконання.

Індикатори вказують на здійсненність (можливість досягнення) цілей вже на етапі планування, збільшуючи точність у їх визначенні, що робить плани розвитку більш реалістичними. Якщо буває важко або неможливо визначити індикатори для поставлених цілей, вкрай бажано переглянути такі цілі, оскільки на етапі реалізації буде неможливо визначити рівень їх досягнення.

На етапі планування індикатори також служать в якості інструмента для досягнення згоди між усіма зацікавленими сторонами щодо прийняттого рівня досягнення цілей по кожному з компонентів. Це важливо для звітності та оцінки на етапі реалізації стратегії.

Індикатори мають ряд важливих характеристик, які повинні бути взяті до уваги для їх ефективного визначення. Вони пов'язані з відповідними цілями/завданнями, вказують точні параметри щодо визначення рівня очікуваних змін, що відбуваються внаслідок виконаної роботи. Наприклад, якщо метою є збільшення зайнятості, відповідний індикатор повинен вказати на скільки, в якому секторі і в яких часових рамках збільшиться зайнятість.

Надто багато індикаторів для однієї мети/завдання можуть значно збільшити зусилля і витрати, пов'язані з моніторингом і оцінкою. Задовільною основою для МіО часто може бути від 1 до 3 індикаторів на ціль/мету. Якщо вони визначені належним чином, ці індикатори повинні надати достатню інформацію

для висновку про те, чи забезпечує відповідне втручання досягнення запланованих змін.

Індикатори мають бути об'єктивними, тобто різні люди, які збирають інформацію про рівень досягнення результатів, повинні бути в змозі отримати аналогічні результати. Це означає, що отриманий результат щодо виконання не повинен бути чиєюсь особистою думкою, а об'єктивно встановленим фактом, який можна перевірити.

Кожен з визначених індикаторів мусить мати відповідні джерела даних, які забезпечують точну інформацію про рівень досягнень. Якщо вимірюється зайнятість, дані по зайнятості зі статистичних управлінь і звітності роботодавців представляють відповідні джерела. Якщо вторинні дані відсутні, то повинні бути зібрані і проаналізовані первинні дані, що робить цей процес більш дорогим і трудомістким. Відповідно, індикатори, які вимагають використання первинних даних, слід використовувати тільки у випадках, коли індикатор не може бути заснований на вторинних даних.

Скрізь, де можливо, індикатори мають враховувати гендерні аспекти, що дозволяє вимірювати вплив досягнутих цілей щодо обох статей. Наприклад, відповідні дані по зайнятості повинні містити число зайнятих чоловіків і жінок. При визначенні індикаторів рекомендується використовувати правило SMART.

Не обов'язково щоб цілі стратегічного або іншого рівня визначались відповідно до правила SMART, якщо є SMART-індикатор(и) для цієї цілі. Якщо встановлений індикатор забезпечує хорошу основу для оцінки ходу реалізації і рівня досягнень, цього достатньо для МіО і звітності, хоча ціль і не сформульована за правилом SMART.

У контексті стратегічного і операційного планування і реалізації стратегії МіО виконується на кількох рівнях, від проєктів і програм до компонентних цілей. Чітко визначені індикатори є основою для МіО, і повинні бути визначені для кожного з цих рівнів. Рівні індикаторів в основному відповідають рівням цілей.

Терміни для індикаторів повинні відповідати термінам, визначеним на реалізацію цілей/завдань. Індикатор вищого рівня є сумою індикаторів більш низьких рівнів у відповідності з наступними принципами:

- індикатори на рівні цілей компонентів є сумою індикаторів рівня програм/проектів, які сприяють досягненню відповідної компонентної цілі;
- індикатори на рівні стратегічних цілей містять індикатори на рівні компонентів, які сприяють досягненню відповідної стратегічної цілі.

Слід зазначити, що найвищий рівень одного елемента є найнижчим для елемента більш високого рівня.

Терміни вплив, результат-наслідок (підсумковий результат) і результат-продукт можуть бути використані для цілей/завдань на різних рівнях. Три рівні індикаторів також можливі в межах одного проекту. Відповідно, індикатор впливу одного проекту/програми можна розглядати як підсумковий індикатор на рівні цілі компонента.

Для того, щоб мати можливість оцінити вплив реалізації стратегії на рівні стратегічних цілей, рекомендується враховувати ключові соціально-економічні та екологічні зміни, які відбулися в регіоні. Бази даних та контакти, напрацьовані в ході підготовки соціально-економічного аналізу, дозволять регулярно виявляти зміни щодо факторів, які є предметом наших спостережень і аналізу. Зібрані дані з аналізу ситуації є точкою відліку щодо визначення подальшого прогресу, яке зазвичай фокусується на наступному:

- кількість і вартість інвестицій в економіку регіону;
- кількість нових робочих місць та їх вплив на рівень безробіття;
- рівень прибутку компаній;
- кількість підприємств на 1000 жителів;
- зміни в середній зарплаті;
- зростання чисельності населення;
- зміни в частці освіченого населення (з розбивкою за середньою та вищою освітою, і по статі);

• зміни в охопленні території і населення житлово-комунальними послугами (за видами).

Найбільш поширені індикатори на рівні цілей компонентів представлені в табл. 8.14.

Таблиця 8.14

Найбільш поширені індикатори на рівні цілей компонентів

Компонент	Індикатори
Економічний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> • зміни вартості експорту • кількість експортерів • зміна ВРП
Соціальний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> • освіта (зміни в чисельності учнів у школах; число вчителів на 1000 мешканців; кількість студентів, які вступили до вузів; кількість студентів на 1000 мешканців) • охорона здоров'я (кількість лікарів на 1000 мешканців; кількість осіб, охоплених медичним страхуванням) • соціальний захист (зміни обсягів коштів, виділених на соціальний захист, зміни в кількості кримінальних злочинів) • комунальні послуги (кількість домогосподарств, що мають доступ до відповідних комунальних послуг, по типу)
Захист навколишнього середовища	<ul style="list-style-type: none"> • кількість компаній, які ввели нові стандарти якості • співвідношення між площами рубок та лісовідновлення • кількість нелегальних сміттєзвалищ • кількість оброблених (перероблених) відходів

Розробка фінансової схеми

Реалістичні плани реалізації стратегій регіонального розвитку повинні містити детальні відомості про фінансові ресурси, необхідні для їх реалізації. Таким чином, необхідно підготувати фінансову схему для забезпечення дій, передбачених компонентними планами. Докладна фінансова схема повинна бути розроблена до операційної частини стратегії, як елемент, який являє собою передумову для реалізації.

Є два важливі типи інформації, що мають бути у схемі фінансування плану реалізації стратегії регіонального розвитку:

• З одного боку, слід визначити, скільки коштів необхідно для реалізації програмних заходів. Ця інформація розраховується як сума розрахункової вартості певних проєктів/заходів. Перші оцінки вартості кожного проєкту/заходу

наведені в резюме проекту зацікавленими сторонами, які пропонують відповідні заходи. Це ще одна причина, чому рекомендується кожне пропоноване втручання описувати у вигляді картки резюме проекту з оцінкою необхідного фінансування для реалізації. Така інформація перевіряється, уточнюється і підтверджується зацікавленими сторонами а, за необхідності, удосконалюється членами відповідних фокус-груп та експертами.

- З іншого боку, слід визначити джерела фінансування програмних заходів. При визначенні джерел варто враховувати відповідні регіональні та місцеві бюджети, державний бюджет, а також можливості надання фінансування з інших джерел, таких, як донори, фонди ЄС, приватний сектор, бюджети установ різних рівнів, кредити та ін. При визначенні джерел слід брати до уваги природу проєктів/ заходів (вартість, терміни, структура витрат), а також відповідні правила і процедури спонсорів (критерії подачі заявок/фінансування, вид і тривалість проєктів, які можуть бути профінансовані, тривалість, прийнятність тих чи інших типів витрат та ін.).

Оцінка необхідного фінансування і його джерел повинні бути зроблені якомога більш реалістичними. Додаткові дослідження часто потрібні, щоб отримати і обробити всю необхідну інформацію і бути в змозі підтвердити реальність прогнозів. У виборі джерел фінансування слід повинні взяти до уваги рівень спроможності регіону/регіонального потенціалу (щодо розробки проєкту, подачі заявки, реалізації та звітності), який дозволяє ефективно використовувати зовнішні джерела фінансування, оскільки цей фактор істотно впливає на можливості отримати зовнішнє фінансування.

Завершення розробки схеми фінансування включає підготовку переліку фінансових оцінок для всіх заходів і всіх трьох компонентних планів і їх розподіл в часі і за джерелами фінансування.

8.7. Особливості підготовки компонентних планів

Кожен з компонентних планів (економічний розвиток, соціальний розвиток та захист навколишнього середовища) має свою специфіку. У попередньому

розділі, присвяченому підготовці компонентних планів, викладалися загальні кроки, принципи, методи та інструменти, які є спільними для всіх трьох типів планів. Однак, для того, щоб розробити високоякісний стратегічний документ, потрібно також враховувати специфічні особливості кожного з компонентних планів. У цьому розділі будуть розглянуті такі особливості і описані нові методи та інструменти на додаток до тих, які вже були представлені.

План економічного розвитку

Метою компоненту економічного розвитку є поліпшення умов для економічного зростання та зайнятості, підвищення економічних можливостей та конкурентоспроможності, забезпечення економічного майбутнього і якості життя для всіх жителів регіону. Ефективне планування та реалізація економічного розвитку потребують активної участі і взаємодії між партнерами з державних, приватних та неурядових організацій.

План економічного розвитку допомагає сконцентрувати увагу і покращити розуміння регіональної економіки. Для початку роботи слід переглянути відповідні висновки соціально-економічного аналізу, SWOT-аналізу та визначених стратегічних напрямків, як це передбачено в стратегічній частині – для того, щоб сфокусуватися на факторах/питаннях, що є значущими для економічного розвитку регіону. Акцентовані питання додатково аналізуються і удосконалюються через консультації з фахівцями або через організацію роботи фокус-груп за участю відповідних зацікавлених сторін. Ці консультації, інтерв'ю та зустрічі допомагають краще зрозуміти економічні можливості і проблеми регіону.

При розгляді компонента економічного розвитку, особливу увагу звертають на групу підприємств з так званих творчих галузей, а також тих, які працюють у високотехнологічних секторах, таких, наприклад, як ІКТ. Такі підприємства, як правило, не використовують значну кількість співробітників, але можуть бути дуже прибутковими і можуть мати відмінні перспективи зростання. Ці галузі можуть зробити значний внесок у майбутній економічний розвиток і значно

компенсувати втрати у сфері зайнятості і зниженні обсягів виробництва у проблемних секторах.

Іншою важливою групою діяльності, секторів, галузей і компаній, на які варто стратегічно звернути увагу, є великі роботодавці, незалежно від того, чи вони мають високі темпи зростання, або зіткнулися з проблемами. Потрібно намагатися зрозуміти, чому одні працюють добре, а інші неефективні.

Правильне розуміння причин успіхів і невдач приватного сектору допомагає правильно визначити дії для підвищення економічної діяльності секторів/підприємств, що розвиваються, а також запобігання подальшому спаду серед тих, які занепадають. У гіршому випадку, слід оцінити можливі втрати (у сфері зайнятості, виробництві, експорті тощо) серед відстаючих секторів і розглянути адекватні кроки з обмеження або запобігання негативним наслідкам. Оскільки ці дії мають свій економічний, але також й соціальний і, можливо, екологічний аспект, між-компонентне узгодження в процесі підготовки компонентних планів є важливим чинником.

Найбільш важливі аспекти SWOT-аналізу регіональної економіки повинні включати наступне:

- загальний економічний аспект аналізу, включаючи аналіз бізнес-середовища;
- географічне положення і комунікаційні зв'язки;
- клімат і природні ресурси (тільки якщо є особливим потенціалом для економічного розвитку);
- рівень освіти населення з розбивкою за статтю;
- освіта, вік та стать – розбивка зайнятих і безробітних;
- освіта та освіта для дорослих;
- культура і спорт, природа та історична спадщина (тільки якщо представляє собою особливий потенціал для економічного розвитку);
- стан документації щодо просторового планування та відповідної фізичної інфраструктури, що мають значення для економічного розвитку;

- стан адміністративних і публічних послуг, що мають відношення до бізнес-сектору;

- ситуація і тенденції в бюджетних доходах і витратах, особливо з економічних питань.

Якісно підготовлений SWOT-аналіз регіональної економіки має чітко вказати на групи діяльності, сектори і галузі, що мають стратегічне значення, які повинні бути у центрі уваги, а тому мусять бути відображені через цілі економічного розвитку. SWOT-аналіз повинен назвати 2-3 найбільші потенціали для регіонального економічного зростання, а також 2-3 критичні проблеми, які можуть негативно вплинути на економічний розвиток регіону, якщо ними не займатися серйозно.

При визначенні цілей економічного розвитку регіону зазвичай фокусуються на:

- прискоренні та сприянні розвитку нових видів бізнес-діяльності, які засновані на наявних у регіоні ресурсах;

- збереженні якомога більшого числа робочих місць у традиційних з точки зору зайнятості секторах підприємницької діяльності.

Перша група явно включає в себе нові і виникаючі види економічної діяльності, які демонструють потенціал взяти на себе роль рушійної сили регіонального економічного розвитку через зростання виробництва та експорту і створення нових робочих місць. Друга група зазвичай складається із заходів, секторів і індустрій, які раніше були лідерами економічного розвитку, але деякі з яких зіткнулися з труднощами через нездатність своєчасно і адекватно пристосуватися до поточних структурних та ринкових змін.

Ретельне фокусування на цільовій діяльності, секторах й галузях (у т.ч. компаніях), зокрема, до:

- існуючих компаній, які вже працюють в регіоні;
- нових компаній, які знаходяться на підготовчому етапі або тільки почали працювати;

- іноземних інвесторів, які шукають можливостей для налагодження або розширення їх підприємницької діяльності.

Кожна з цих трьох груп потребує особливого підходу, який повинен бути відображений в плані економічного розвитку (табл. 8.15).

Таблиця 8.15

Огляд типових інструментів підтримки бізнесу

Залучення інвесторів	Зміцнення існуючих підприємств	Створення нових підприємств
<ul style="list-style-type: none"> • маркетинг території • послуги для інвесторів • підготовка інфраструктури для інвестування • у багатьох країнах – преференції для інвесторів 	<ul style="list-style-type: none"> • покращення фізичних та ділових центрів • ділові зв'язки • бізнес-навчання та консультування • перекваліфікація та практичні навчання • ярмарки продукції місцевих виробників 	<ul style="list-style-type: none"> • освіта для підприємців • бізнес-інкубатори • бізнес-навчання та консультування • кредитно-гарантійна підтримка

Залучення іноземних інвесторів включає надання нових послуг і спеціальних переваг, які конкретні місця та регіони пропонують для інвесторів. В контексті маркетингу регіони позиціонують себе як приємні місця для проживання та ведення бізнесу.

Підтримка існуючим підприємствам може включати ряд заходів, спрямованих на бізнес-сектор безпосередньо, або інтервенції на ринку праці, такі як професійне перенавчання або додаткове навчання працівників.

Нові підприємства також потребують спеціальної підтримки, яка часто передбачає бізнес-навчання та консультування, і таких інструментів, як бізнес-інкубатори та гарантійні кредити.

Залежно від обраних пріоритетів раніше перераховані інструменти підтримки нових та існуючих підприємств та інвесторів присутні в кожній сфері економічного розвитку, з акцентом на певних цільових групах і конкретних інструментах.

Може бути необхідність у додатковому стимулюванні участі молоді та/або жінок на ринку праці. Плани економічного розвитку і відповідні програми можуть містити конкретні заходи, спрямовані на зміцнення потенціалу самозайнятості або навчальних програм для конкретних цільових груп.

Проте, слід зазначити, що вибір пріоритетних цільових груп економічного розвитку істотно залежить від основних економічних характеристик регіону. Залучення іноземних інвесторів, як правило, важливо в регіонах з невеликою кількістю місцевих фірм і відсутністю підприємницької динаміки.

На додаток до зусиль щодо сприяння зміцненню конкурентоспроможності компаній, план економічного розвитку спрямований на зміцнення конкурентоспроможності факторів розташування. Фактори розташування поділяються на т.зв. «тверді» (які відносно легко виміряти) і «м'які» (які в основному мають якісну, а не кількісну, природу). Огляд факторів місця розташування і порядок їх відбору наведено в табл. 8.16.

Таблиця 8.16

Огляд факторів розташування

Матеріальні фактори розташування	Нематеріальні фактори розташування (важливі для компаній)	Нематеріальні фактори розташування (важливі для експертів)
<ul style="list-style-type: none"> • географічне положення • нерухомість (наявність, обладнання, ціна) • транспортна і комунікаційна інфраструктура • комунальні послуги (доступні ціни, якість) • робоча сила (наявність, навички, вартість) • навколишнє середовище (правила, обмеження) • податки • субсидії 	<ul style="list-style-type: none"> • ефективність управління • бізнес-клімат • наявність нових галузей промисловості та послуг • організація навчання та підвищення кваліфікації • інституційна підтримка (навчальні заклади, інститути, ТПП, асоціації тощо) 	<ul style="list-style-type: none"> • якість житла • якість навколишнього середовища • освіта • охорона здоров'я • соціальна інфраструктура • суспільне життя • економічний імідж місцевості • культура і відпочинок • імідж місцевості

Вибір факторів розташування. У виборі матеріальних і нематеріальних факторів розташування, на які будуть спрямовані проєктні заходи, дуже

важливими є висновки, отримані за допомогою аналізу ситуації і SWOT-аналізу, особливо дослідження ділового середовища.

Підтримка інновацій стає все більш важливим елементом економічного розвитку. Створення бізнес-інфраструктури, спрямованої на підтримку інновацій, стає одним з пріоритетних напрямків діяльності багатьох планів економічного розвитку. Це може включати різні концепції індустріальних парків, підтримку для підприємців-початківців, центри трансферу технологій і технологічні парки, а також – інноваційні центри.

Якісне фокусування сприяє визначенню належних завдань економічного розвитку. Визначення відповідних комплексів заходів рекомендується робити у два етапи:

1. вибір факторів розташування, що є проблемними;
2. вибір заходів, які допомагають подолати ці проблеми і поліпшити вибрані фактори розташування.

Програми економічного розвитку є комплексами втручань/дій у вигляді проєктів та заходів, які сприяють зміцненню конкурентоспроможності визначених цільових груп підприємств (зазначених у рамках цілей економічного розвитку) і покращенню відібраних факторів розташування. Заходи в рамках проєкту орієнтовані на фактори, які обмежують конкурентоспроможність та розвиток груп підприємств, які є цільовими відповідно до плану економічного розвитку.

Зазвичай, основними є наступні програми у сфері економічного розвитку (останні три поєднують економічний і соціальний розвиток):

- поліпшення ділового та інвестиційного клімату;
- покращення твердої і м'якої (бізнес) інфраструктури;
- поліпшення розташування та приміщень для компаній;
- стимулювання зростання місцевих компаній;
- заохочення створення нових компаній;
- залучення іноземних інвесторів;
- заохочення секторального (кластерного) розвитку;

- поліпшення деяких вразливих місцевостей регіону;
- розширення можливостей і заохочення жінок та молоді до розвитку існуючих та створення нових компаній;
- поліпшення можливостей працевлаштування для вразливих груп населення (наприклад, жінок, молоді, безробітних, етнічних меншин тощо).

Приклади програм і проєктів, які можуть показати максимальну економічну доцільність і ефективність тільки тоді, коли реалізовані на регіональному рівні:

- кластери/ділові зони;
- технологічні парки/інноваційні центри;
- центри для професійної підготовки;
- центри для бізнес-тренінгів та консультування;
- комплексні проєкти з туризму (в яких впроваджені різні види туристичної діяльності у поєднанні з різноманітністю задіяних населених пунктів);
- маркетинг регіону для інвесторів та ін.

В сфері економічного розвитку міжрегіональне співробітництво має враховувати необхідність сприяння міжрегіональній конкурентоспроможності шляхом створення спільних підприємств, а також необхідність узгодження економічної діяльності для того, щоб уникнути шкоди для інших.

План соціального розвитку

План соціального розвитку, перш за все, має справу з наявністю та якістю публічних послуг. Він включає необхідні зміни в регіоні, які дозволять поліпшити досягнення економічних, соціальних, культурних, спортивних та інших прав і потреб громадян. Успішна реалізація плану соціального розвитку забезпечує більш рівні можливості та покращує соціальну інтеграцію. При цьому, підтримку соціального сектору слід розглядати як інвестиції в соціальне забезпечення громадян, надаючи їм можливість брати участь у суспільному та економічному житті, а не просто як інструмент для виплат фінансової та іншої допомоги вразливим категоріям населення з причин суспільної необхідності.

Основні майбутні шляхи для соціального розвитку регіону визначаються через компонентне фокусування, із використанням результатів SWOT-аналізу, як це було описано у попередніх розділах. Найбільш важливі елементи соціально-економічного аналізу, що використовуються для підготовки SWOT-аналізу компонента соціального розвитку, включають:

- аналіз публічних послуг (служба зайнятості, освіта, охорона здоров'я та соціальний захист, культура та спорт, захист цивільного населення, житло, безпека громадян та ін.);

- аналіз комунальних послуг та інфраструктури (в тому числі транспорту, енергетики, телекомунікацій, водопостачання та ін.);

- проблеми соціальної ізоляції і бідності, з визначенням їх можливих причин;

- основні демографічні характеристики і тенденції, з розбивкою даних по статі;

- огляд стану і тенденцій на ринку праці, з розбивкою даних по статі;

- огляд НУО та оцінка потенціалу їх взаємодії з регіональною владою;

- умови і тенденції щодо доходів і витрат в обласному бюджеті, з особливим урахуванням виділення коштів на публічні послуги і капітальні вкладення.

SWOT-аналіз може проводитися фокус-групою із соціального розвитку, підсиленою зацікавленими членами фокус-групи з економічного розвитку. У роботі повинні брати участь експерти з державного сектору (освіта, охорона здоров'я та соціальний захист, тощо) та з державних підприємств, а також представники відповідних неурядових організацій та вразливих груп населення. SWOT-аналіз соціальної інфраструктури та послуг дозволяє отримати чіткіше уявлення про:

- публічні та комунальні послуги, в яких регіон лідирує/відстає з точки зору задоволеності громадян якістю життя і чинниками, які на це впливають;

- елементи соціальної інфраструктури, які могли б полегшити і прискорити економічний розвиток;

- критичні фактори, які призводять до соціальної ізоляції та нерівності з точки зору забезпечення економічних, соціальних і культурних прав.

Наступним кроком є відбір пріоритетних цільових груп для соціального розвитку для того, щоб визначити діапазон поліпшення (наявність і якість) публічних послуг, зміцнити соціальну інтеграцію та поліпшити якість життя. При визначенні пріоритетних цільових груп бажано залучити ті групи, які демонструють певний потенціал розвитку, а також групи, які є соціально ізольованими. Вразливі групи населення – молодь, люди з обмеженим фізичними можливостями, літні люди, меншини (наприклад, роми) і сільське населення.

Публічні послуги для забезпечення соціальних прав можуть бути класифіковані таким чином: основні або обов'язкові, стандартні і нестандартні або елітні послуги. Ця класифікація має важливе значення для визначення цілей у сфері соціального розвитку.

Класифікація публічних послуг для забезпечення соціальних прав і потреб

Базові/обов'язкові послуги представляють конституційні гарантії та зобов'язання. Вони не обов'язково доступні на приблизно рівних умовах для всіх громадян. Такі послуги є обов'язком обласної і державної влади, і повинні розглядатися в якості пріоритетних для соціального розвитку. Норми і стандарти виконання цих послуг є унікальними. Ці послуги повинні надаватися через забезпечення повної доступності, відносної однорідності щодо якості і чітких часових рамок.

Стандартні послуги є найбільш бажаними і розповсюдженими, оскільки вони ототожнюють результат розвитку цивілізації і досягнутий рівень якості життя. Хоча їх надання регулюється законом (з точки зору компетенцій, стандартів і норм), не існує суворої вимоги забезпечити доступ до цих послуг для всіх громадян і цільових груп. Визначаються тільки мінімальні стандарти і норми щодо організації надання цих послуг. Географічні відстані і низька рентабельність, як правило, є основними причинами відсутності доступу до цих

послуг громадян певних районів (зазвичай, сільських). Рівень запланованої доступності та якості стандартних послуг повинен залежати від пріоритетних цільових груп та наявних коштів.

Нестандартні (унікальні, елітні) послуги, зазвичай, розташовані в великих, в основному адміністративних центрах. Їх існування і розвиток залежать від рівня розвитку міських поселень. Вони вимагають існування потенційно значної кількості отримувачів з особливими потребами, очікуваннями і стандартами, а також значних коштів для функціонування відповідних інститутів. Крім бюджету, ці послуги все частіше фінансуються з приватних джерел. Як планувати рівень доступності та якості цих послуг у великих центрах залежить від амбіцій місцевої/регіональної влади та інтересів інших зацікавлених сторін (у т.ч. інвесторів). Дрібні громади також можуть планувати розвиток деяких з цих послуг, але це залежить від ініціативного підходу місцевої влади та інтересів приватного та неурядового секторів. У багатьох випадках розвиток цих послуг тісно пов'язаний з пріоритетами економічного розвитку території.

Цілі соціального розвитку мають сприяти існуванню такого регіону, що є привабливим місцем для життя всіх людей. При визначенні цілей соціального розвитку зазвичай вказуються очікувані досягнення з точки зору впливу на розвиток і соціальну інтеграцію цільових груп. Регіональні плани розвитку існують як стратегічне керівництво для нижчих рівнів влади, що дозволяє успішне планування та ефективне надання відповідних послуг у соціальній сфері. Проте, при визначенні цілей розвитку в цій сфері дуже важливо тримати в центрі уваги стандартні обов'язки різних рівнів урядування. Це означає, що регіональні плани повинні не стільки визначати, скільки скеровувати дії влади нижчого рівня. Фокус-група соціального розвитку повинна зосередитися тільки на тих проєктах і заходах, які мають регіональне значення і бути дуже критичною до проєктів локального рівня, які не мають регіонального впливу.

Якщо у якості як пріоритетної цільової групи будуть вибрані молоді і освічені громадяни, враховуючи, що вони майбутні лідери соціально-

економічного розвитку, то це рішення тягне за собою вибір таких заходів, як середня та вища освіта (стипендії та участь в спеціалізованих програмах з надбання розширених знань і навичок), стимули для (само-) зайнятості молоді, субсидії на житло для молодих сімей, підтримка розвитку культури, спорту, сектор НУО та ін. Якщо пріоритетною цільовою групою вибрані люди старшого віку, то заходи можуть стосуватися розвитку відповідних послуг, таких як соціально-медична допомога. Незалежно від вибору цільової групи важливо гарантувати, що вибір цільових послуг і політики не сприятиме зростанню соціальної нерівності.

На додаток до публічних послуг та реалізації соціальних та культурних прав, важливий аспект планування соціального розвитку включає транспорт, технічну та комунальну інфраструктуру та супутні послуги. Комунальні послуги та інфраструктура, як відповідальність органів місцевого самоврядування, є сьогодні пріоритетом для міст і районів. Стратегічне планування регіональне розвитку не повинно ігнорувати ці аспекти інфраструктури і послуг, враховуючи їх значний вплив на якість життя, а також на економічний розвиток.

Цілі соціального розвитку повинні враховувати вдосконалення регіональної інфраструктури і послуг, допомагаючи нижчим рівням влади визначити відповідні дії в залежності від їх специфіки і пріоритетів з точки зору економічного і соціального розвитку та ресурсів, які можуть бути залучені для цієї мети. Наприклад, якщо розвиток сільських районів обраний як пріоритетний, і сільське населення у такому випадку є пріоритетною цільовою групою, інвестиції у відповідну інфраструктуру і послуги в сільських районах повинні бути однією з основних категорій заходів.

Програми соціального розвитку складаються з практичних дій, представлених у вигляді проєктів та заходів, які підтримують обрані цільові групи (їх розвиток, захист, соціальну інтеграцію), і поліпшують доступність і якість окремих публічних послуг. Якісно підготовлений SWOT-аналіз і визначені цілі компонента є основними передумовами якості програм

соціального розвитку поряд з активною участю зацікавлених і компетентних регіональних суб'єктів.

Програмування, зазвичай, починає і координує компонентна фокус-група із соціального розвитку, посилена відповідними експертами та іншими зацікавленими сторонами, які можуть зробити внесок через свої ідеї або вже розроблені проєкти.

Після цього фокус-група із соціального розвитку (у повному складі) визначає пріоритети із запропонованих програм (проєктів і заходів), використовуючи деякі з доступних або адаптованих методів оцінки. Для програм, пов'язаних з поліпшенням соціальних послуг, можна використовувати майже ідентичний метод оцінки, як і для проєктів економічного розвитку.

Враховуючи безліч потреб і проблем щодо соціальної та комунальної інфраструктури та послуг, одним з найважливіших питань, яке потрібно вирішити для запобігання перетворенню компонентних планів на список побажань, є максимально реалістична оцінка потенційно доступного фінансування. Перед тим, як починати фінансове планування, на етапі програмування важливо чітко розрахувати обсяг потенційно доступних коштів, і відповідно – або відмовитися від певних заходів, або зменшити їх рівень, який може перевищувати наявні фінансові ресурси. Оцінки повинні бути підготовлені на основі аналізу наявних регіональних бюджетів (здійснюється через аналіз ситуації) та інших джерел фінансування. Регіональні зацікавлені сторони на самому початку роботи повинні бути поінформовані про ці фінансові можливості і обмеження. Члени фокус-групи повинні намагатися досягти компромісу щодо заходів, які реально можна реалізувати.

Бажано, щоб список програм соціального розвитку містив:

- пріоритетні програми, які зацікавлені сторони та члени фокус-груп розглядають як дуже важливі, і для реалізації яких фінансування може бути зарезервовано у розумних обсягах;

- розширений список програм «другого ешелону», який буде реалізований у разі наявності додаткового фінансування з інших джерел (кошти донорів, грантів від органів влади вищого рівня, та ін.).

Міжкомпонентні програми зазвичай мають більше шансів для забезпечення необхідного рівня сталості, який має вирішальне значення для компонента соціального розвитку. Добрими прикладами таких програм є:

- організація практичного навчання та перепідготовки для безробітних відповідно до потреб МСБ, які мають кадрові вакансії;

- фінансова підтримка навчальних програм допомагає молодим людям вийти підготовленими на ринок праці, а роботодавцям – скоротити витрати і зменшити ризики, пов'язані з наймом нових співробітників;

- заохочення і стимулювання підприємництва шляхом обов'язкових або факультативних шкільних програм.

Ряд проблем в галузі транспорту, технічної та комунальної інфраструктури можуть бути вирішені в набагато більш ефективний спосіб з точки зору регіональної співпраці, а не через вузький локальний підхід. У сфері транспорту та технічної інфраструктури є дуже мало суто місцевих проблем та рішень. Більшість з цих проблем мають бути вирішені на регіональному рівні, а не окремо. У цьому сенсі плани регіонального розвитку повинні надати чіткі орієнтири для влади нижчого рівня щодо того, як ці проблеми можуть бути вирішені. Регіональний розвиток повинен бути спрямований на створення методів пошуку сталих рішень та ефективну участь у різних формах співпраці, а не мати справу окремо з численними комунальними та інфраструктурними проблемами місцевого значення.

Організація надання стандартних комунальних і соціальних публічних послуг є гарною можливістю для регіонального співробітництва. Дрібні і бідні територіальні громади та райони можуть звертатися до сусідніх, більш розвинених, що володіють відповідною інфраструктурою. Кожен хороший план соціального розвитку повинен взяти це до уваги. При визначенні того, чи певні проблеми мають бути вирішені самостійно або на регіональному рівні, на

додаток до економічної доцільності інвестицій необхідно враховувати аспекти доступу до публічних послуг, їх більш ефективного надання, соціального впливу, впливу на покращення якості життя та ін.

Деякі приклади співробітництва на рівні регіону в сфері соціального розвитку:

- підготовка та реалізація інфраструктурних проєктів, які впливають на якість життя і соціальний розвиток (включаючи, наприклад, будівельну інфраструктуру у віддалених сільських районах і їх транспортний зв'язок з адміністративними центрами, організація транспортних послуг у віддалених та ізольованих районах, які приносять прибуток, та ін.);

- створення та підтримка діяльності регіональних установ соціального захисту та охорони здоров'я (медична допомога для літніх людей, притулки для бездомних дітей, установи для осіб з особливими потребами та ін.);

- налагодження регіональних центрів з підготовки та перепідготовки працівників – окрім соціального впливу сприяє економічному розвитку.

Моніторинг та оцінка реалізації плану соціального розвитку також здійснюється на різних рівнях, від рівня окремих проєктів і програм до цілей соціального розвитку. Підхід у визначенні індикаторів плану соціального розвитку ідентичний іншим компонентним планам. Ключове розходження відноситься до зацікавлених сторін. У компоненті економічного розвитку це в основному бізнесмени, які беруть участь у визначенні та моніторингу індикаторів, у той час як у соціальному розвитку це представники державного сектора, відповідних установ, НУО та соціально чутливих груп (для програм, спрямованих на підтримку таких груп).

На рівні проєктів інформація з резюме проєктів є основою для визначення індикаторів, зокрема тих, які стосуються очікуваних наслідків для цільових груп. Варто зазначати мінімально достатню кількість індикаторів, які показують очікуваний прогрес відповідно до правила SMART. Індикатори рівня програми синтезуються з рівня проєкту, маючи на увазі проєкти і заходи, які підпадають

під конкретну програму. Належне визначення індикаторів на рівні проєктів і програм може потребувати консультацій з тими, хто запропонував проєктні ідеї.

Індикатори рівня компонента також визначаються відповідно до раніше представлених у відповідній главі принципів. Можна використовувати деякі з наступних індикаторів за умови, що вони відповідають визначеним цілям соціального розвитку:

- збільшення частки освіченого населення (з розбивкою по середній та вищій освіті, і за статтю) до певного терміну;
- збільшення охоплення території і населення комунальними послугами (за видами) до певного терміну;
- збільшення задоволеності громадян якістю життя (соціальна і комунальна інфраструктура), до певного терміну та ін.

Перелік основних індикаторів для компонента соціального розвитку Освіта

- Зростання кількості учнів, які відвідують початкову/середню школу
- Зростання відсотка представників меншин (наприклад, дітей ромів), що беруть участь в системі освіти
- Скорочення числа дітей, які не відвідують школу або залишили її
- Кількість комп'ютерів у школах по відношенню до кількості учнів
- Збільшення числа студентів на 1000 жителів (з розбивкою за статтю)
- Кількість вчителів /викладачів на 1000 жителів

Охорона здоров'я

- Зростання числа лікарів на 1000 жителів
- Зростання/зменшення числа лікарняних ліжок на 1000 жителів
- Зростання числа лікарів сімейної медицини на 1000 жителів
- Зменшення малюкової смертності

Соціальний захист

- Скорочення кількості запитів на соціальну допомогу на 1000 жителів
- Виділення коштів для людей, що потребують соціальної допомоги, з регіональних бюджетів (з розбивкою по статі)
- Скорочення числа злочинів, скоєних молоддю, на 1000 жителів
- Зростання числа шлюбів на 1000 жителів
- Доля соціальної допомоги у споживчому кошику
- Відсоток школярів, які потребують соціальних пільг
- Кількість домогосподарств по відношенню до кількості одиниць житла

Комунальні послуги

- Збільшення числа домогосподарств, охоплених конкретними комунальними послугами
- Зростання рівня задоволеності клієнтів якістю послуг (з розбивкою по статі)
- Покращення індекс розвитку людського потенціалу та інших відповідних індексів (індекс гендерного розвитку, індекс бідності, індекс соціальної інтеграції тощо).

Схема фінансування для реалізації плану соціального розвитку також заснована на інформації, отриманої з резюме проєктів, підготовлених для проєктів і заходів, які обрані як пріоритетні. Схема фінансування служить орієнтиром для фокус-групи соціального розвитку та осіб, відповідальних за реалізацію стратегії на пізнішій стадії.

План захисту навколишнього середовища

Якісний план захисту (і поліпшення) навколишнього середовища повинен гарантувати відповідальне і стале управління навколишнім середовищем та природними ресурсами, які одночасно відповідають потребам нинішнього і майбутніх поколінь. Цей план повинен бути узгоджений з економічним розвитком і компонентом соціального розвитку. Відповідна інформація,

необхідна для підготовки плану захисту навколишнього середовища, дістається через соціально-економічний аналіз.

Соціально-економічний аналіз повинен також містити перелік екологічних проблем, у тому числі основних забруднюючих джерел і матеріалів, а також їх потенційного впливу на здоров'я людини, навколишнє середовище та якість життя. Компонентне фокусування повинно визначити центр уваги в сфері захисту навколишнього середовища та плану поліпшення в майбутньому. У наступному прикладі представлений огляд структури аналізу екологічної ситуації.

Структура аналізу екологічної ситуації

Екологічна оцінка

- Управління якістю повітря
- Використання, захист і управління водними ресурсами
- Використання, захист і управління земельними ресурсами
- Управління, захист і використання лісових екосистем
- Управління відходами
- Просторове управління
- Захист природної і культурної спадщини
- Економіка і довкілля
- Промислове виробництво
- Сільськогосподарське виробництво
- Транспорт і зв'язок
- Енергетика
- Туризм і готельна справа
- Торгівля
- Фінансові, комерційні, технічні та інші послуги
- Підприємства та інші установи, сертифіковані відповідно до міжнародних екологічних стандартів

Фокусування може бути здійснено шляхом об'єднання SWOT-аналізу та порівняльного аналізу ризиків. Порівняльний аналіз ризиків намагається

визначити проблеми в певному середовищі, які представляють найбільші ризики для здоров'я населення, екосистем і якості життя. Цей аналіз проводиться на основі наявної інформації, використовуючи список екологічних проблем, виявлених в ході аналізу ситуації. Аналіз включає в себе три типи ризиків і три типи вимірювання впливу.

Оцінка екологічних ризиків

Для кожного значного ризику для навколишнього середовища в регіоні ми визначаємо види ризиків і види впливу, вимірюваних у відповідності з табл. 8.17.

Таблиця 8.17

Види ризиків	Ризик для здоров'я людини	Погіршення здоров'я людей, у тому числі ризики захворювання (органи дихання, онкологічні хвороби тощо), інвалідність, вроджені дефекти та ін.
	Ризик для довкілля	Загроза екологічним системам (озера, річки, ліс тощо), включаючи деякі види тварин і рослин
	Ризик для якості життя	Погіршення загальної якості життя, в тому числі економічної стабільності (робочі місця та зайнятість, туризм, сільське господарство тощо), можливостей для відпочинку, якісного житла, соціальної та медичної допомоги та ін.
Види вимірювання впливу	Охоплення	Наскільки великим або поширеним є вплив? Скільки людей і який відсоток населення перебуває під загрозою? Чи є це ризик для екосистем? Якщо це ризик для лісу, скільки лісу знаходиться під загрозою?
	Інтенсивність	Наскільки серйозним чи сильним є вплив? Чи є це ризик для здоров'я людини, наскільки серйозні захворювання це викликає? Чи може це призвести до смерті?
	Зворотність	Чи може вплив бути зворотним? Якщо так, то скільки часу потрібно після усунення причини для того, щоб вплив зник?

Інтегральна оцінка має якісний характер. Вона може бути використана за простою шкалою: високий (В), середньої (С), низький (Н). Шкала може мати більше варіантів.

Через застосування порівняльного аналізу ризиків визначаються найбільш важливі екологічні проблеми регіону. Після цього, за допомогою екологічного SWOT-аналізу, визначаються:

- сильні сторони регіону, які можуть бути використані як важіль для вирішення найважливіших екологічних проблем, а також унікальні екологічні потенціали, які потребують особливої уваги з боку спільноти;

- слабкі сторони і обмеження, які повинні бути пом'якшені та усунуті, щоб полегшити вирішення критичних проблем і забезпечити збереження та належне використання унікальних екологічних потенціалів;

- зовнішні можливості, які можуть бути використані для вирішення критичних проблем;

- зовнішні загрози, які загрожують екологічним потенціалам і призводять до загострення найважливіших екологічних проблем.

Порівняльний аналіз ризиків і SWOT-аналіз можуть бути об'єднані і здійснені у рамках одного семінару компонентної фокус-групи за більш широкої участі місцевих експертів та представників компетентних організацій. У першій частині семінару учасники робитимуть порівняльний аналіз ризиків, а SWOT-аналіз – у другій частині. Список регіональних екологічних проблем представляє основу для першої частини семінару. В якості додаткового фону для другої частини семінару можна розглянути відповідні національні стратегічні документи щодо захисту навколишнього середовища.

Екологічні проблеми та потенціали, які були визначені на основі аналізу ситуації, і далі оцінюються за допомогою порівняльного аналізу ризиків та SWOT-аналізу, можуть бути згруповані наступним чином:

- управління якістю повітря,
- стале використання, захист та управління водними ресурсами,
- стале використання, захист та управління земельними ресурсами,
- стале управління лісами,
- управління відходами,
- використання, захист і управління простором,
- енергоефективність,
- економіка і навколишнє середовище,
- біорізноманіття та охорона природної і культурної спадщини,

- адміністративні та інституційні рамки для управління навколишнім середовищем,
- інформаційні системи.

Компонентні цілі в сфері захисту навколишнього середовища передбачають вибір пріоритетних напрямів і певний масштаб дій (заходів). Цілі захисту та поліпшення довкілля повинні бути засновані на результатах порівняльного аналізу ризиків та SWOT-аналізу, а також узгоджені з баченням розвитку і стратегічними цілями. Для визначення екологічних цілей, як і для двох інших компонентів (економічного і соціального розвитку), рекомендується семінар фокус-групи з розширеним складом учасників. Допоміжним інструментом, який може використовуватися, є часова карта запланованих покращень в пріоритетних областях.

При програмуванні ми визначаємо і вибираємо поліпшення в пріоритетних сферах, складаємо перелік (проектів і заходів), спрямованих на покращення поточної ситуації на рівні відповідно до визначених екологічних цілей і відповідних індикаторів, та стратегічних цілей та бачення розвитку. При розробці програм захисту та покращення довкілля компонентні фокус-групи повинні консультиватися з експертами у відповідних сферах, та заохочувати до участі інших зацікавлених і компетентних учасників, таких як представники територій, де існує загроза навколишньому середовищу та НУО, що спеціалізуються на вирішенні екологічних проблем. Крім того, у міру можливості, бажано залучити до участі представників компаній, які створюють загрозу довкіллю, а також представників відповідних регіональних та районних відділів та установ, що займаються екологічними проблемами.

Шаблон резюме проєкту зазвичай використовується для отримання інформації про можливі заходи щодо поліпшення екологічної ситуації.

Застосування концепції енергоефективності стає все більш пріоритетним завданням. Ця концепція включає в себе: зниження енергоспоживання, впровадження використання відновлюваних джерел енергії, заміна неефективних споживачів енергії ефективними, теплоізоляція приміщень тощо.

Необхідність співробітництва є найбільш очевидною в галузі охорони навколишнього середовища. Це може включати організований, систематичний і економічний збір та утилізацію твердих побутових відходів на базі регіонального полігону (сміттєзвалища). На додаток до вирішення проблем утилізації відходів такі проєкти також створюють нові робочі місця на підприємствах переробки.

Іншим очевидним прикладом регіональної співпраці є захист водогонів і захист від повеней. Ці питання, зазвичай, перевершують можливості окремих місцевих громад і вимагають спільних дій усіх зацікавлених регіональних зацікавлених сторін. Така дія рідко вдається без єдиного підходу, і дуже часто вимагає міжрегіонального і навіть транскордонного співробітництва.

Моніторинг змін в сфері охорони навколишнього середовища може бути вимогливим процесом. Це, як правило, передбачає існування потужностей, які можуть періодично виконувати певні контрольні перевірки та вимірювання, що потребують спеціального обладнання та професійного персоналу. Таких засобів, як правило, не існує на місцях. Є цілий ряд індикаторів, які можна контролювати навіть при обмежених ресурсах, і де вторинні дані вже існують по деяких з цих індикаторів:

- кількість компаній, які ввели ISO 14000,
- співвідношення між площами рубок та лісовідновлення,
- кількість несанкціонованих звалищ відходів,
- кількість оброблених (перероблених) відходів,
- число пацієнтів, що мають проблеми з дихальною системою, з розбивкою даних по статі,
- кількість підприємств, що скидають стічні води з очищенням і без очищення,
- збільшення числа видів рослин і тварин, що знаходяться під загрозою зникнення,
- кількість ризиків за категоріями (ризик для здоров'я людей, екологічний ризик і ризик для якості життя) та ін.

Залежно від конкретних особливостей регіону і визначених екологічних цілей з відповідними індикаторами, необхідно визначити основні ризики та створити систему їх моніторингу. У разі відсутності деяких важливих даних або засобів для конкретних вимірів можна задіяти зовнішні ресурси (компанії та організації, що займаються цією конкретною роботою) і розглянути питання створення необхідних потужностей на регіональному рівні в довгостроковій перспективі.

Можна навіть відслідковувати індикатори, що вказують на проблеми, але не мають прямого вимірювання. Наприклад, збільшення числа пацієнтів, які мають проблеми з диханням, може вказувати на високий ступінь забруднення повітря. На початку правильно було б виконати початкові вимірювання окремих параметрів для отримання бази для порівняння і відстеження. Для збору потрібної інформації про поточний стан навколишнього середовища та встановлення реалістичних і вимірних індикаторів особливо важливо залучати фахівців з певних сфер, таких як експерти з адміністрації та установ, неурядових організацій, що займаються різними аспектами охорони довкілля та університетів, інших спеціалізованих організацій та установ.

Як і у випадку інших компонентних планів, індикатори для моніторингу та оцінки встановлюються на рівні проєктів/програм, цілей компонентів і стратегічних цілей. Індикатори на рівні проєктів визначаються через проєктні резюме і взаємодію з тими, хто запропонував проєкти. Індикатори на програмному рівні підсумовуються з проєктних індикаторів. Компонентні і стратегічні індикатори визначаються робочими групами і фокус- групами компонентів за участі відповідних фахівців.

Фінансова схема для реалізації плану захисту та покращення довкілля заснована на інформації з резюме пріоритетних проєктів, очікуваних витратах та джерелах фінансування. Фінансова схема служить орієнтиром для робочої групи і має той же вигляд, що і у випадку двох інших компонентних планів.

8.8. Рамки реалізації стратегії регіонального розвитку

Незалежно від того, наскільки добре визначені цілі розвитку, їх досягнення вимагає повсякденної роботи з виконання з точним розподілом ресурсів і відповідальності. Після завершення компонентних планів (економічного розвитку, соціального розвитку та захисту навколишнього середовища) необхідно розробити чітку основу для їх реалізації. Рамки реалізації повинні надати ясну картину механізмів реалізації. Огляд основних кроків у підготовці основи для реалізації стратегії регіонального розвитку дається нижче.

План реалізації

Перший елемент рамок реалізації є план реалізації пріоритетних та інших проєктів і заходів. План реалізації це по суті матриця проєкту, зі списком проєктів і заходів у відповідності до трьох компонентів. Він містить наступну інформацію:

- оціночна вартість і очікувані джерела фінансування,
- назва проєкту/заходу,
- передбачений термін реалізації,
- організація (організації), що відповідає за реалізацію,
- індикатор(и) впливу для проєкту/заходу та зв'язок з відповідними індикаторами компонентів,

Підготовка матриці проєктів залежить від результатів фази програмування. Резюме проєктів, які були розроблені для компонентних планів, є основою для матриці проєктів. Резюме Проєкту містить ключові елементи, які необхідні для того, щоб стисло, але належним чином описати ідеї проєкту, забезпечуючи чітке уявлення про запропоновані заходи. На основі цього уявлення члени відповідних фокус-груп можуть розставити пріоритети відповідно до кроків, описаних у фазі програмування. Після завершення програмування перелік проєктів і заходів є завершеним у вигляді матриці проєктів.

За результатами розстановки пріоритетів щодо проєктних ідей матриця проєктів повинна містити:

- пріоритетний перелік регіональних проєктів/заходів, для яких, з розумною ймовірністю, можуть бути закріплені фінансування та інші засоби реалізації,
- розширений перелік регіональних проєктів/заходів⁹, які мають велике значення для реалізації стратегії, але, реалізація яких знаходиться під питанням у зв'язку з відсутністю фінансування, потужностей до реалізації, або з якоїсь іншої причини.

Форма матриці проєктів надає ясний і короткий огляд ключових елементів пропонованих заходів. Це цінний засіб для виконавців регіональної стратегії, що дозволяє презентацію визначених операційних втручань ширшій аудиторії, у тому числі органам влади, установам, донорам, компаніям, неурядовим організаціям та інших відповідним суб'єктам, які можуть брати участь у реалізації проєкту. Надаючи інформацію про фінансові потреби і джерела фінансування, матриця проєктів дає можливість зробити висновки і відповідні рішення у контексті реалізованості (можливості виконати) і дозволяє ефективно робити відповідні необхідні коригування і зміни.

Матриця проєктів є також корисним інструментом для виконавців стратегії, яким необхідно знати обсяг робочого навантаження і фінансування, що дозволяє їм адекватно оцінювати весь спектр робіт, правильно спланувати запуск і стежити за їх виконанням. Деталі проєктів та графік їх впровадження, що розміщені в матриці проєктів, дозволяють робити швидкий моніторинг та оцінку реалізації стратегії, оскільки індикатори на рівні проєкту/заходу та їх внесок у досягнення компонентних індикаторів також відображені в матриці.

Матриця проєктів повинна оновлюватися на щорічній основі. Проєкти, які вже реалізовані, повинні бути позначені (або видалені), а нові проєкти треба додати або з розширеного списку або відповідно до результатів нової розстановки пріоритетів. Інформація щодо джерел фінансування повинна постійно оновлюватися з урахуванням існуючих умов щодо джерел фінансування: їх доступності, можливих змін у відповідних процедурах фінансування, нових можливостей фінансування та ін.

Відносно розподілу завдань матриця проєктів повинна бути підготовлена фокус-групами відповідного компонента згідно пріоритетності проєктів, а потім фіналізована регіональною робочою групою з урахуванням передбачуваних джерел фінансування, фінансових вимог і наявності часу. У деяких випадках можуть бути необхідні додаткові роз'яснення щодо окремих втручань. В такому разі робоча група звертається за консультацією до виконавців проєкту та/або експертів. Їх рекомендації можуть мати велике значення для актуалізації матриці проєктів.

До підготовки рамок реалізації/рамкової програми повинні бути залучені особи, відповідальні за планування регіональних бюджетів. Відповідні департаменти фінансів здатні надати інформацію про наявність фінансових засобів і процедур, які повинні бути виконані. Крім того, доцільно встановити і підтримувати добрі контакти з іншими виявленими джерелами фінансування і для збору інформації про наявність засобів і процедур фінансування.

Фінансовий план

Фінансовий план є важливим інструментом управління для операційного виконання та управління стратегією та планами компонентів. Хороший фінансовий план повинен в першу чергу виконувати наступні функції:

- своєчасний розгляд очікуваних витрат на реалізацію стратегії та її елементів, з їх корекцією відповідно до наявних фінансових джерел/ресурсів,
- систематичне та своєчасне планування та надання необхідних джерел фінансування,
- своєчасне і якісне включення фінансових коштів для здійснення стратегії і планів у регіональні, державні, донорські та інші відповідні бюджети, як це передбачено в резюме проєктів і матриці виконання.

Базою для підготовки фінансового плану є:

- резюме проєктів із зазначенням обсягів та джерел фінансування,
- фінансова схема для компонентних планів,

- оцінка бюджетних можливостей і кредитних потенціалів регіону (опрацьовано у співпраці з фінансовими експертами),

- оцінка інших доступних джерел фінансування (державні, регіональні, кошти ЄС та донорські кошти, державні кошти, а також кошти приватного сектору) і можливість їх використання для спів-фінансування реалізації пріоритетних проєктів та заходів.

Стратегія регіонального розвитку є ключовим документом планування для регіону – інші документи планування повинні бути синхронізовані зі стратегією. Тому стратегія та план її реалізації повинні бути повністю узгоджені з обласним бюджетом.

Фінансовий план стратегії розвитку повинен бути пристосований до трирічного циклу бюджетного планування, що включає в себе детальне планування на наступний рік і індикативне планування на решту двох років, з постійним повторенням цього принципу. Фінансовий план, таким чином, забезпечує основу для створення докладного річного бюджету та індикативного трирічного бюджету для реалізації стратегії.

Перегляд фінансового плану та плану реалізації співпадає з однорічним бюджетним циклом і включає в себе докладний аналіз для першого року і орієнтовний – для наступних двох років. Цей зв'язок з регіональним бюджетом та іншими джерелами фінансування робить фінансовий план ключовим інструментом для планування та моніторингу фінансування реалізації стратегії.

Таким чином, на основі розроблених проєктних ідей, готується:

- детальний фінансовий план для проєктів, які реалізуються в перший рік (щорічний план дій для пріоритетних проєктів),

- трирічний індикативний фінансовий план.

Для підготовки фінансового плану не потрібно організовувати окремий семінар. Достатньо участі осіб, відповідальних за бюджет і фінанси, які братимуть участь у підготовці, з можливою сторонньою допомогою, коли справа доходить до методів фінансування.

По завершенні проєкту фінансового плану він представляється регіональній робочій групі для виявлення та усунення будь-яких неточностей щодо джерел фінансування, динаміки реалізації та механізмів фінансування окремих заходів і проєктів. Ця фаза перевірки має вирішальне значення для якості фінансового планування і, отже – для реалізації стратегії. Обов'язки робочої групи по доопрацюванню фінансового плану включають:

- перевірку обґрунтованості фінансових прогнозів. У випадку неточності фінансових прогнозів, мають бути виділені ресурси для підготовки передпроєктних обстежень і попередніх техніко-економічних обґрунтувань для уточнення технічних завдань, періоду реалізації, витрат і джерел фінансування.

- перевірку можливості фінансування з державних і регіональних бюджетів. Якщо цих бюджетів недостатньо для покриття необхідних витрат на реалізацію, слід шукати альтернативні джерела фінансування. Як альтернатива – від реалізації конкретних проєктів і заходів слід відмовитися або запланувати їх на пізніший термін. Якщо є перевиконання бюджету, то фінансовий план має бути переглянутий шляхом додавання додаткових заходів і проєктів.

- перевірку можливостей фінансування з інших джерел. Якщо деякі зовнішні джерела фінансування є невизначеними або недостатніми, повинні плануватися альтернативні джерела. У іншому разі здійснення відповідних проєктів та заходів буде відкладено. При наявності додаткових джерел фінансування можна також додавати нові заходи і проєкти.

Фінансовий план є не тільки інструментом планування, але й засобом для реалізації моніторингу стратегії. Перегляд фінансового плану відображає план реалізації і збігається з річним бюджетним циклом, як було описано вище. У разі значних відхилень (у зв'язку з труднощами в реалізації, відсутністю коштів або появою нових джерел фінансування) перегляд фінансового плану може проводитися частіше, щоразу, коли такі відхилення відбуваються.

Фінансування проєктів та заходів, незважаючи на всі зусилля фінансового планування, не завжди є простим. Наступні процедури (з досвіду країн ЄС) можуть допомогти забезпечити достатнє і своєчасне фінансування:

- аналіз бюджету та моделювання, які призведуть до належної оцінки власних регіональних фінансових потенціалів,
- перехід до багаторічного (не менше трьох років) фінансового управління,
- випуск муніципальних облігацій,
- використання моделей державно-приватного партнерства,
- своєчасна і якісна підготовка заявок на отримання коштів від програм розвитку з державного рівня, від ЄС та інших донорів.

План моніторингу і оцінки

На додаток до плану реалізації здійснення стратегії розвитку потребує системи для вимірювання прогресу в реалізації. Система моніторингу включає вимірювання виконання операційних цілей на операційному рівні, а також вимірювання реалізації стратегії в цілому, сприяння процесам прийняття рішень і забезпечує належне управління реалізацією стратегії.

Система моніторингу забезпечує вчасну доступність відповідної інформації, проведення всіх заходів відповідно до плану використання ресурсів у встановлені терміни. Це дозволяє своєчасно виявляти будь-які відхилення, які можуть відбутися, що представляє основу для проведення коригувальних дій, в міру необхідності, щоб отримати реалізацію у відповідності з початковим планом.

Звітність є базою для моніторингу та оцінки (MiO). Вона включає підготовку звітів про хід реалізації на двох рівнях: операційному і стратегічному.

На операційному рівні реалізація проєктів або заходів потребує регулярної звітності (звіти зазвичай готують кожні три місяці). Такі звіти призначені для відповідних зацікавлених сторін: влади, донорів, установ, які фінансують проєкт, органів, що приймають рішення, регіональних партнерів та інших зацікавлених сторін. Кожна організація-виконавець, що відповідає за реалізацію окремих проєктів і заходів, повинна здійснювати підготовку звітів про реалізацію. У звітах повинна міститися чітка і всеосяжна інформація про реалізовані заходи, використані ресурси і отримані результати.

На стратегічному рівні доповіді готуються щорічно, щоб забезпечити дійсну оцінку виконання поставлених завдань. Базова структура цих звітів повинна містити інформацію, яка дозволить спостерігати за здійсненням загальної стратегії, зокрема:

- огляд запланованих і здійснюваних проєктів/заходів у рамках кожного з планів компонентів,
- ступінь досягнення індикаторів на рівні цілей компонентів через реалізацію проєктів /заходів,
- ступінь виконаних дій у досягнення стратегічних цілей,
- висновки, що відображають процеси реалізації, зацікавлені сторони, ключові досягнення і проблеми,
- рекомендації щодо змін у наступному періоді реалізації та ін.

Заходи/дії, які не були включені до стратегії, але були реалізовані і можуть вплинути на регіональний розвиток, повинні бути також включені до звіту.

Для якісної та ефективної звітності важливо забезпечити співробітництво між низкою регіональних зацікавлених сторін, включаючи такі формати співпраці, які допомагають отримати відповідні статистичні та інші дані, необхідні для оцінки досягнення визначених індикаторів. Зібрані дані та інформація використовуються особами та підрозділами, відповідальними за звітування. Готові звіти повинні бути представлені ключовим регіональним зацікавленим сторонам для розгляду та прийняття, а також широкій громадськості для поширення інформації про успіх реалізації стратегії регіонального розвитку.

Моніторинг передбачає систематичний збір даних про фактично здійснені дії і порівняння їх із запланованими. Моніторинг містить два ключових аспекти: технічний і фінансовий. Технічний моніторинг спрямований на реалізацію запланованих заходів і досягнення результатів. Фінансовий аспект стосується виконання відповідних бюджетів, виділених для здійснення запланованих заходів.

Моніторинг проєктів/заходів здійснюється в процесі їх реалізації, відповідно до графіка звітності. Наприклад, якщо звіти про хід реалізації готуються кожні три місяці, моніторинг повинен відповідати цьому графіку.

Особи, відповідальні за моніторинг, повинні мати достатньо часу, для них має бути забезпечений доступ до даних та інформації у співпраці та за підтримки відповідних установ і організацій. Звіти про моніторинг, зазвичай, надаються до органів влади, донорів та/або агентств, які фінансують відповідні заходи, а також відповідних регіональних органів.

Моніторинг загальної реалізації стратегії здійснюється на щорічній основі, відповідно до динаміки підготовки щорічних доповідей про реалізацію стратегії. На цьому рівні моніторингу відстежується ступінь досягнення компонентних і стратегічних цілей.

Оцінка являє собою періодичну перевірку ефективності, результативності, впливу, сталості і актуальності проєкту в контексті визначених цілей. Ці аспекти мають бути в центрі уваги оцінки щодо кожного втручання. Оцінка використовує проєктну документацію, звіти з моніторингу та іншу відповідну документацію, а також дані, зібрані в ході обстежень і опитувань. Це зазвичай проводиться незалежним органом, щоб забезпечити максимально можливий рівень об'єктивності.

Подібно звітності та моніторингу оцінка виконується, виходячи з визначених індикаторів на 3 рівнях: проєктів/заходів, планів компонентів, стратегічних цілей. У той час як моніторинг зазвичай збігається зі звітними періодами, оцінка збігається з термінами для оновлення стратегії та її компонентів.

Оцінка проєктів/заходів має проводитися після завершення їх реалізації, а точніше після певного періоду, за який можна побачити їх вплив. Цей час, як правило, відзначається в індикаторах впливу для кожного проєкту. У випадку дуже комплексних втручань, які тривають більше двох років, оцінку роблять десь в середині терміну реалізації.

Оцінка на рівні компонентів фокусує рівень досягнення індикаторів, визначених для компонентних цілей по кожному з компонентів. Це має бути зроблено в кінці планового періоду для планів компонентів (після 3-х років), у той час як оцінка контролю також може бути зроблена десь в середині періоду реалізації (1,5 року).

Оцінка на рівні стратегії відзначає зміни в ключових областях, тобто рівень досягнення індикаторів, встановлених на стратегічному рівні. Остаточна оцінка реалізації компонентних цілей і відповідних індикаторів являє собою середньострокову оцінку загальної стратегії, в той час як оцінка стратегії в цілому повинна охоплювати період не менше 7 років.

Наступні бази вторинних даних можуть бути корисними для відстеження ходу реалізації:

- демографічні бази даних,
- бази даних ринку праці,
- база даних про державні соціальні послуги,
- база даних для інфраструктури та комунальних послуг,
- база даних з регіональної економіки;
- бази даних про стан навколишнього середовища

Питання для самоконтролю:

1. Що таке стратегічне планування?
2. Назвіть основні етапи у процесі стратегічного планування.
3. Сутність стратегічного планування.
4. Принципи стратегічного планування.
5. Інструменти стратегічного планування.
6. Назвіть найпоширеніші методи аналітичної діяльності в рамках стратегічного планування місцевого розвитку.
7. З якою метою виконується SWOT-аналіз?
8. Структура компонентних планів.

ГЛОСАРІЙ

Агломерація – (від лат. Agglomerare – приєднувати, додавати) компактне територіальне угруповання міських і сільських поселень, об'єднане в складну локальну систему різноманітними інтенсивними зв'язками – трудовими, виробничими, комунально-господарськими, культурно-побутовими, рекреаційними, природоохоронними, а також спільним використанням різноманітних ресурсів даного ареалу.

Агропромисловий комплекс (АПК) – сукупність взаємопов'язаних галузей господарства, які беруть участь у виробництві, переробці сільськогосподарської продукції і доставці її споживачеві.

Адміністративний рівень – територіальна/ адміністративна одиниця, в якій створено органи управління, незалежно від наявності/відсутності представницьких органів на цьому рівні. Зазвичай, у країнах Європи існують три або чотири адміністративні рівні. Дуже часто на певних рівнях співіснують державні та місцеві (регіональні, муніципальні) адміністрації. Там, де різні адміністративні рівні залежать від єдиного рівня управління (представницький орган), вони зазвичай упорядковані в ієрархічному порядку.

Адміністративно-територіальний поділ (лат. Administratio – управління, керівництво) – система територіальної організації держави, на основі якої утворюються і функціонують органи державної влади і управління.

Анклав (франц. Enclave) – частина території однієї держави, оточена з усіх боків територією інших держав.

Бізнес-парк або **бізнес-об'єкт** – це земельна площа, на якій згруповано багато офісних та господарських будівель. Бізнес-парки представляють собою структури для здійснення господарської діяльності третьої категорії, що відрізняє їх від промислових парків (виробництво) або технопарків (дослідження та розробка технологій). Зазвичай, розташовані у приміських районах, у пунктах з найкращим транспортним сполученням.

Геоурбаністика – (від італ. Urbanistica – наука планування міста) – наукова дисципліна, що вивчає просторову організацію (планування), еволюцію і

функціонування міських систем різного рівня на базі поглиблення процесу урбанізації з характерним для нього зростанням різноманітності потреб людини.

Геополітика – науковий напрям, що вивчає залежність зовнішньої політики держав і міжнародних відносин від системи політичних, військовостратегічних, екологічних, економічних зв'язків, зумовлених географічним положенням країни і іншими фізико- та економіко-географічними факторами.

Дезурбанізація – процес деконцентрації населення і розселення його поза містами, в певній мірі протилежний процесу урбанізації.

Доступність – можливість легко дістатися до пункту призначення. На додаток до фізичної доступності за допомогою транспортної інфраструктури, сполучення за допомогою сучасних телекомунікаційних систем забезпечує нематеріальну доступність тих чи інших районів. Доступність залежить від поширеності та якості транспортної інфраструктури та відповідних послуг. Рівень доступності є дуже важливим фактором у освоєнні територій, зокрема в контексті глобалізації.

Інфраструктура (лат. *infra* – нижче, під і *structure* – будова, розташування) – сукупність споруд, будівель, систем і служб, необхідних для нормального функціонування і забезпечення повсякденному житті населення.

До виробничої інфраструктури зазвичай відносять транспорт, зв'язок, енергетику, водопостачання; до соціальної інфраструктури (сфері обслуговування) – освіта, охорона здоров'я, роздрібну торгівлю, побутове обслуговування тощо.

Конурбація – це агрегація або суцільна мережа міських громад, які фізично злилися через зростання населення та територіальне розширення, поліцентрична форма агломерації. Фізична близькість та інтеграція зазначених утворень є передумовами для визначення конурбації навіть за можливої наявності проміжних незадіяних територій. Конурбації розвивалися, зазвичай, під час промислової революції, коли селища виникали у районах з великими родовищами природних копалин (зокрема, шахти) або на узбережжях (між береговою зоною та сухопутними районами).

Концентрація населення або території (лат. *concentratio* – скупчення, зосередження) – зосередження населення в окремих центрах, зонах, районах. Процеси концентрації підсилюють нерівномірність розміщення населення.

«Коричневі» зони – це землі, які раніше використовувались для потреб промисловості (або для певних господарських потреб). Ці землі можуть бути забруднені незначною кількістю шкідливих відходів, але вони можуть використовуватися повторно після їх очищення. Інколи цей термін також застосовується для позначення земель, які були освоєні, а потім були вилучені з обігу. Зазвичай, «коричневі» зони існують у промислових районах міст, де знаходяться виведені з експлуатації фабрики, господарські приміщення або інші об'єкти, діяльність яких спричиняла забруднення довкілля. Невеликі за розміром площі такого роду також можна знайти у багатьох старих житлових районах, де раніше працювали, наприклад, хімічні або заправні станції. Багато забруднених «коричневих» площ не використовувалися протягом десятків років, але наразі зростає значення заходів з їх очищення та реабілітації, що пов'язано з постійним зростанням попиту на землю для девелоперських проєктів.

Ландшафт (відповідно до Європейської конвенції про ландшафти) – «це територія, чий оригінальний характер усвідомлюється людьми та є результатом дії та взаємодії природних факторів та/ або людської діяльності». У Керівних принципах зазначається, що «Європа складається з різноманітних ландшафтів. Вони є важливою частиною європейської спадщини та уособлюють колишні та сучасні стосунки між людиною та природою і створеної людьми інфраструктурою. Розвиток методів виробництва у сільському та лісовому господарстві, промисловості, а також зміни у плануванні розвитку міст, транспортному сполученні, інших типах інфраструктури, а також туризмі та формах дозвілля пришвидшує трансформацію європейських ландшафтів і може також справляти негативний вплив на їх якість та використання. Це стосується не лише особливо цінних природних ландшафтів, а й усіх видів культурних ландшафтів, зокрема тих, які є важливим компонентом міського середовища».

Мегалополіс (грец. *megas* – великий і *polis* – місто; походить від назви давньогрецького міста Мегалополь, що виник від злиття більш ніж 35 поселень) – найбільша форма розселення, що виникла в результаті зрощення декількох міських агломерацій.

Мережа поселень – сукупність всіх населених пунктів, розташованих на будь-якій території і характеризується їх людністю, густотою, взаєморозташуванням і конфігурацією ареалів, що може бути названо малюнком розселення.

Міська агломерація (від лат. *agglomerare* – приєднувати, накопичувати) – територіальне скупчення міських і сільських поселень навколо великого міста – ядра, об'єднаних різноманітними зв'язками (виробничими, комунально-господарськими, трудовими, культурно-побутовими, рекреаційними та ін.). Відрізняється високим ступенем концентрації населення.

Міська екосистема – сукупність рослин, тварин та людей, які заселяють міське середовище. Хоча фізичне домінування на цій території належить об'єктам інфраструктури (будинки, автошляхи, каналізація, енергомережі), на ній також розташовані численні зелені насадження (парки, двори, зелені насадження на вулицях, алеї, комерційні ландшафти та незабудовані ділянки), які є «серцем» міської екосистеми. Хоч усі зазначені елементи території видаються відокремленими один від одного та фрагментованими, вони взаємодіють як єдиний організм. Міські екосистеми, зазвичай, зазнають значного зовнішнього впливу, швидких змін у якостях ґрунтів та зелених насаджень, а також відзначаються нестабільністю температур та водних ресурсів. Життя рослин у міських екосистемах також відрізняється від природних екосистем. Навіть у природних або напівприродних зелених зонах міст флора часто відзначається наявністю видів, які не є типовими для відповідної території. Важливим питанням для міських екосистем є їх здатність створювати здорові умови існування для природної екосистеми та для людей. Відносно нова дисципліна, міська екологія, вивчає та відстежує міські екосистеми (фактори, які дозволяють диким рослинам та тваринам існувати у міському середовищі, а

також вплив розвитку міст на екологічні умови). Вона 128 спрямована на формування умов для покращення умов життя міських громад та покращення їх управління.

Міське середовище – це сукупність умов життєдіяльності населення.

Міський регіон/ міська зона – є системою населених пунктів, яка складається з великого міста (з передмістями) та прилеглих до нього територій, які зазнають його впливу та можуть охоплювати міські центри різного розміру. Ці прилеглі зони зазвичай створюють так званий пояс населених пунктів, мешканці яких їздять на роботу до великого міста. Проміжні незайняті території також є частиною міської зони. Міський регіон, зазвичай, розглядається як регіон (у адміністративному та географічному сенсі), який перебуває під визначальним впливом важливої міської зони. Відповідно, у територіальному контексті його обсяг виходить за межі міської зони, але за деякими тлумаченнями ці два терміни мають схоже значення.

Містобудівна (міська) політика – цілеспрямована діяльність держави щодо формування сприятливого середовища проживання населення виходячи з умов історично сформованого розселення, перспектив соціально-економічного розвитку суспільства, національно-етнічних та інших місцевих особливостей.

Напівміські райони – це райони, які перебувають на певному етапі переходу від власне сільських до міських районів. Ці райони часто утворюють фізичне поєднання між містом та сільськими районами та можуть поступово перетворюватися на повноцінні міські райони. Ключовим компонентом напівміських районів є їх мешканці, адже напівміські райони являють собою заселене середовище. Більшість напівміських районів межують з повноцінними міськими районами, але деякі з них є кластерами поселень у межах сільської місцевості. Напівміські райони у більшості випадків є результатом субурбанізації або міської експансії.

Периферійні регіони – розташовані на значній відстані від головних міських та економічних центрів як у межах однієї країни, так і у межах Європейського континенту. Зазвичай периферійні регіони відзначаються більш

низьким рівнем економічного потенціалу та доступності у порівнянні з іншими регіонами. Політика регіонального розвитку приділяє периферійним регіонам особливу увагу.

Район (франц. *Raion* – буквально промінь, радіус) – територія, що виділяється на підставі певних показників: економічних, соціальних, екологічних, адміністративних. Відповідно економічний район – територія, що відрізняється економіко-географічним положенням, природними, трудовими ресурсами, спеціалізацією, взаємозалежністю виробництва.

Регіон (лат. *regio* – область) – термін використовується і як синонім поняття «район», і для характеристики територій, які не мають чітко окреслених меж.

Рекреаційні ресурси – це ресурси, що сприяють відновленню здоров'я людини, створюють умови для гарного відпочинку.

Система розселення – територіально цілісна і функціонально взаємопов'язана сукупність поселень, яка складається в міру розвитку виробництва і системи обслуговування в рамках мереж поселень. Для визначення її кордонів і розвиненості основним критерієм служить інтенсивність зв'язків між поселеннями, яка вище в системі розселення, ніж поза нею. Розрізняються системи розселення різного ієрархічного рівня – локальні, регіональні системи розселення, система розселення країни.

Спеціалізація району – зосередження в районі виробництва певної продукції або певного виду послуг.

Сталий територіальний розвиток є головною метою Керівних принципів. Сталість стосується довгострокових підходів: позитивні результати політики територіального розвитку повинні мати довгостроковий характер; вони не повинні страждати від перегляду тих чи інших важливих питань (наприклад, у розрізі взаємодії різних напрямів державної політики або сфер діяльності). У Керівних принципах зазначено чотири виміри територіальної сталості: економічна, соціальна, екологічна та культурна сталість. У зв'язку з тим, що численні процеси є викликом для стабільності для нашого спільного європейського майбутнього, політика для забезпечення сталого територіального

розвитку повинна виконувати численні завдання, наприклад, зменшення дисбалансів, підтримка збалансованого поліцентричного розвитку, забезпечення заходів з розвитку депресивних населених пунктів, підвищення ефективності транспортних та енергетичних мереж, запобігання або зниження потенційних ризиків небезпечних природних явищ, захист та покращення стану природного та створеного людиною середовища, підтримка екологічно безпечних методів господарювання в аграрному секторі та у лісовому господарстві, збереження існуючої культурної спадщини, залучення нових інвестицій, підтримка існуючих громад у міських та сільських районах, а також більш активне залучення громадськості до реалізації нових підходів територіального розвитку.

Ступінь урбанізації – це збільшення чисельності населення міст за певний період по відношенню до загального населення країни або регіону.

Субурбанізація (від лат. suburbs або «передмістя» – «урбанізація передмість») – нова фаза розвитку процесу урбанізації, коли приміські зони починають рости швидше своїх центральних міст. Головними чинниками цього процесу є зростання (збільшення загальної чисельності населення) та внутрішня реструктуризація міст. Багато мешканців великих міст під час вибору житла усе частіше віддають перевагу передмістям, з яких вони їздять на роботу до міста. Необхідною умовою для початку субурбанізації є розвиток транспорту для забезпечення перевезень між місцем проживання і місцем роботи.

Передмістя є заселеними районами, які розташовані на околиці міста, поза його офіційними межами або навіть поза межами агломерації. Процес субурбанізації часто ототожнюється з процесом міської експансії, особливо, коли мова йде про зростання навантаження на транспортні мережі та руйнування природних ландшафтів та ресурсів.

Територіальне планування стосується методів, які використовуються державним сектором для забезпечення впливу на територіальний розподіл кадрів та заходів на різних рівнях, а також на розташування різних об'єктів інфраструктури, рекреаційних та природних зон. Заходи з територіального планування реалізуються на різних адміністративних рівнях або рівнях

управління (місцевий, регіональний, національний). Кооперація у цій галузі також відбувається у транскордонному, транснаціональному та загальноєвропейському вимірах.

Територіально-урбаністична структура – співвідношення і взаємне розташування територій, яким властиві: розвиток урбанізації вшир і вглиб; сформованість малюнка мережі опорних міських центрів; зрілість міських агломерацій; просторова диференціація регіональних міських систем.

Технополіс (інші назви: **технологічний центр, технологічний парк** або **науковий парк**) є місцем концентрації численних приватних та державних структур, які здійснюють дослідження, розробку та трансфер технологій, забезпечують отримання високоякісної наукової освіти та виробництво високотехнологічної продукції або послуг. У багатьох випадках технополіси охоплюють один або декілька спеціалізованих кластерів, до яких входять високотехнологічні підприємства, інкубатори для нових компаній, бізнесцентри, інноваційні центри та консалтингові компанії. Головними принципами діяльності технополісів є розвиток синергії між їх різними учасниками (компанії, науково-дослідні установи, сервісні компанії тощо), здійснення дозволеної на території технополісів діяльності (наприклад, ліквідація складських будівель або шкідливих для довкілля виробництв), отримання підтримки з боку державних органів (спрощення процедур придбання та освоєння земельних ділянок, підтримка наукової та освітньої діяльності), наявність оптимального для роботи середовища, що є важливим для іміджу компаній та організацій, які працюють на території технополісу.

Трудові ресурси – частина населення країни, що володіє необхідним фізичним розвитком, розумовими здібностями і знаннями для роботи.

Управління містами – комплекс різних напрямів державної політики, які розроблені та застосовуються на місцевому рівні для вирішення широкого кола питань у таких сферах, як планування використання земель, транспортне сполучення, житлове будівництво, відновлення міст, реабілітація покинутих районів та забруднених територій, захист довкілля, утилізація відходів, енерго-

та водопостачання, надання послуг, економічний розвиток, соціальне об'єднання та інтеграція, захист та розвиток культурної спадщини, розвиток культури тощо. Головні проблеми міст Європи усе частіше представляють собою складне поєднання таких факторів, як втрата власності, низький рівень доходів населення, безробіття, низький рівень освіти та професійної кваліфікації, недостатня якість житла, неадекватна структура міст та їх інфраструктури, а також неконтрольована експансія міст. Міста також повинні підвищувати свою конкурентоспроможність та покращувати власний імідж задля розвитку виробництва товарів та послуг з високою доданою вартістю та з метою залучення інвестицій. Особливим завданням управління містами є відновлення діяльності занепадаючих центральних районів міст та їх передмість. При цьому у центрі уваги знаходяться не лише їх фізичні та екологічні характеристики, але також економічні та соціальні ресурси мешканців, їх соціальна і культурна інтеграція. Підходи, які поєднують заходи з житлового будівництва та удосконалення інфраструктури міст у межах більш інтегрованих програм відновлення конкретних територій, є важливими елементами політики управління містами.

Урбанізація (від лат. urbanus – міський, urbs – місто) – це історичний процес підвищення ролі міст, міського способу життя і міської культури в розвитку суспільства, пов'язаний з просторовою концентрацією діяльності в порівняно нечисленних центрах і ареалах переважно соціально-економічного розвитку.

Урбанізація є довгостроковим процесом, під час якого відбувається розростання міських районів, а у містах мешкає зростаюча частина населення. В Європі урбанізація розпочалася одночасно з промисловою революцією XVIII-го століття і розвинулася на усьому континенті протягом двох останніх століть. Цей процес складався з різних фаз (урбанізація, дезурбанізація або контрурбанізація, реурбанізація), які відбувалися у різний час у різних країнах відповідно до їх географічної або історичної ситуації. Рівень урбанізації показує, яка частина населення країни або регіону мешкає у містах. Урбанізація регіону здійснює значний вплив на його економічний та екологічний стан. Існують різні форми урбанізації, а саме концентрація людської діяльності, населених пунктів та

соціальної інфраструктури, наприклад, моноцентричні населені пункти, поліцентричні населені пункти, компактні міста та передмістя.

Урбаністична структура – це співвідношення міських поселень різної величини (людності) в загальному їх числі, сумарною чисельності населення.

Урбанізована зона – складна і велика структура мегаполісного типу, яку характеризує інтенсивний розвиток міських поселень і зон їх впливу. Урбанізована зона включає кілька урбанізованих районів та характерна тільки для країн і регіонів з високим рівнем урбанізації.

Урбанізоване розселення – розселення в порівняно великих ареалах, які характеризуються високою щільністю міського і сільського населення, тісною інтеграцією з широкого набору функцій (виробничих, транспортних, культурних, обслуговування, рекреації, підготовки кадрів тощо), за образом і умовами життя населення, характером використання і охорони території.

Урбанізований район – порівняно великий ареал розселення з високою щільністю населення і високим рівнем розвитку міських поселень, який утворює система взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих один одного агломерацій і багатофункціональних центрів різного рангу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту // Переклад Програми з 10-ти пунктів для посилення єдності між регіонами Європи та тексту Керівних принципів сталого просторового розвитку Європейського континенту: В.І. Карамушка, 2007. Переклад тексту карт та їх комп'ютерна обробка: А.В. Олещенко, 2007. Наукова редакція перекладу: В.І. Олещенко, 2007. – 47 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/168070018e>

2. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» № 3038-VI від 17.02.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>

3. Наказ №172 від 22.09.2022 «Про затвердження Порядку формування концепції інтегрованого розвитку території територіальної громади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-22#Text>

4. Закон України № 280/97-ВР від 21.05.97 р. «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>

5. Закон України № 1602-III від 23.03.2000 р. «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text>

6. Постанова КМУ №106 від 31.01.2007 р. «Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2007-п#Text>

7. Наказ Міністерства економіки України № 367 від 04.12.2006 р. «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0367665-06#Text>

8. Закон України № 3059-III від 07.02.2002 «Про Генеральну схему планування території України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3059-14#Text>

9. Закон України №711-IX від 17.06.20 «Про внесення змін до Земельного кодексу України та інших законодавчих актів щодо планування використання земель» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text>

10. Планування міст і транспорт: Навчальний посібник О.С. Безлюбченко, С.М. Гордієнко, О.В. Завальний. – Харків: ХНАМГ, 2008. – 156 с.

11. Любарський Р.Е. Проектування міських транспортних систем. – К.: будівельник, 1984. - 93 с.

12. Георгізова І. Л. Навчально-методичний посібник з дисципліни «Муніципальне право України» / І. Л. Георгізова. – Черкаси : ФОП О.Ф. Нечитайло «Поліграфічний центр», 2016. – 74 с.

13. Міжнародні та європейські стандарти місцевого самоврядування: проблеми імплементації в Україні [Текст]: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (20 грудня 2019 р., м. Львів) / за наук. ред. проф. М. Микієвича, проф. О. Сушинського, доц. Р. Бедрія. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2020. – 300 с. – ISBN 978-617-644-052-9.

14. Європейські правові стандарти місцевого самоврядування: зміст і правова природа // Ключковський Ю. – С. 36-42.

15. Дронова О.Л. Новий урбанізм: у пошуках виходу з урбаністичного колапсу // Український географічний журнал / О.Л. Дронова/ Інститут географії Національної академії наук України, Київ, 2015. – №3 – С. 33-41. https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ_2015_3_33-41.pdf

16. Європейська хартія міст II (Маніфест нової урбаністики) <http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/Principle-9.-European-chart.pdf>

17. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи: [монографія] / В.С. Куйбіда [та ін.]; заг. ред. О.В. Турчинов;

Секретаріат Кабінету Міністрів України. – Київ: [Геопринт], 2009. – 615 с. : мал. – ISBN 978-966-7863-80-7. <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-7863-80-7/978-966-7863-80-7.pdf>

18. Територіальне та регіональне планування. Конспект лекцій для студентів 5 курсу денної форми навчання спеціальності 8.120102 – «Містобудування», напрям «Архітектура» / Укл.: Соловійова О.С. – Харків: ХНАМГ, 2008 – 32 с.

19. Територіальне проектування та районне планування: навч. посіб. П.О. Сухий, І.І. Косташук, С. М. Білокриницький, Ю.О. Білоус; 2-ге вид., переробл. та доповн. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. 400 с.

20. Розробка комплексних планів: Посібник для громад за результатами пілотного Проекту USAID «Впровадження вимог Закону України №711-IX від 17.06.20 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель» при розробленні комплексних планів Роганської та Пісочинської територіальних громад Харківської області. https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/817/Посібник_для_громад.pdf

21. ДБН Б.1.1-14:2021. Склад та зміст містобудівної документації на місцевому рівні. – Київ: Мінрегіон України, 2022. – 81 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dreamdim.ua/wp-content/uploads/2022/08/dbn-b.1.1-14_2021.pdf

22. Серьогіна Д.О. Економіка міста: конспект лекцій для студентів денної та заочної форм навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 051 – Економіка) / Д.О. Серьогіна; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2021. – 115 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://eprints.kname.edu.ua/58153/1/116Л%20печ%202020%20Економіка%20міста_лекції.pdf

23. Територіальне та регіональне планування. Конспект лекцій для студентів 5 курсу денної форми навчання спеціальності 8.120102 –

«Містобудування», напрям «Архітектура» / Укл.: Соловйова О.С. – Харків: ХНАМГ, 2008 – 32 с.

24. ДБН Б.1.1-15:2012. Склад і зміст генерального плану населеного пункту. – Київ: Мінрегіон України, 2012. – 21 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ndpi.com.ua/articles/22.pdf>

25. Огородник І. Управління екологічною безпекою міста // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Комп'ютерні науки та інформаційні технології, 2010. – № 672. – С. 281-290. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/9161d33e-c951-48d7-a634-0b0a642de525/content>

26. Практичний посібник з питань організації роботи органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад. Модуль 5. Стратегічний план розвитку громади. – Київ, 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://auc.org.ua/sites/default/files/library/mod5web.pdf>

27. Берданова О., Вакуленко В. Стратегічне планування місцевого розвитку. Практичний посібник / [Берданова О., Вакуленко В.]; Швейцарсько-український проєкт «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. – К. : ТОВ «Софія-А». – 2012. – 88 с.

Навчальне видання

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «Просторове планування»

Частина 2

*(для здобувачів вищої освіти
спеціальності 192 Будівництво та цивільна інженерія)
(Електронне видання)*

Укладачі: БІЛОШИЦЬКА Наталія Іванівна
ТАТАРЧЕНКО Галина Олегівна
БІЛОШИЦЬКИЙ Микола Володимирович

Оригінал - макет Н.І. Білошицька

Підписано до друку _____

Формат 60×84¹/₁₆. Папір типограф. Гарнитура Times.

Друк офсетний. Умов. друк. арк. ____ . Обл.-вид.арк. ____ .

Тираж ____ прим. Вид. № ____ . Замовл. № ____ . Ціна договірна.

Видавництво Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

Адреса видавництва: м. Київ, вул. Іоанна Павла II буд 17,

Телефон: +38(050) 218 04 78, факс (064 52) 4 03 42

E-mail: vidavnictvosnu.ua@gmail.com